

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Çağrı ELMAS

TÜRKİYE’DE DİJİTAL EŞİTSİZLİK:
YAŞLANMA SÜRECİNDE EŞİTSİZLİĞİN FARKLILAŞAN DENEYİMLERİ

Gerontoloji Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Çağrı ELMAS

TÜRKİYE’DE DİJİTAL EŞİTSİZLİK:
YAŞLANMA SÜRECİNDE EŞİTSİZLİĞİN FARKLILAŞAN DENEYİMLERİ

Danışman
Doç. Dr. Özgür ARUN

Gerontoloji Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2017

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Çağrı Elmas'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Gerontoloji Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan	: Yrd. Doç. Dr. Türkan YILMAZ	(İmza)
Üye (Danışmanı)	: Doç. Dr. Özgür ARUN	(İmza)
Üye	: Prof. Dr. Mutlu BİNARK	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin AYGÜL	(İmza)
Üye	: Yrd. Doç. Dr. Nilüfer KORKMAZ YAYLAGÜL	(İmza)

Tez Başlığı: Türkiye’de Dijital Eşitsizlik: Yaşlanma Sürecinde Eşitsizliğin Farklılaşan Deneyimleri

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 11/07/2017
Mezuniyet Tarihi : 31/07/2017

(İmza)
Yrd. Doç. Dr. Ayça BÜYÜKYILMAZ
Müdür V.

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Türkiye’de Dijital Eşitsizlik: Yaşlanma Sürecinde Eşitsizliğin Farklılaşan Deneyimleri” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

Çağrı ELMAS

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Çağrı ELMAS
Öğrenci Numarası	20145241001
Enstitü Ana Bilim Dalı	Gerontoloji Anabilim Dalı
Programı	Yüksek Lisans Programı
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Doç. Dr. Özgür Arun
Tez Başlığı	Türkiye’de Dijital Eşitsizlik: Yaşlanma Sürecinde Eşitsizliğin Farklılaşan Deneyimleri
Turnitin Ödev Numarası	

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 144 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 27/07/2017 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 6

alıntılar dahil % 15 ‘tir.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu’nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu’nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları’nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

27/07/2017

Doç. Dr. Özgür ARUN

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ	iii
TABLOLAR LİSTESİ	iv
KISALTMALAR LİSTESİ	v
ÖZET	vi
SUMMARY	vii
ÖNSÖZ	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Alan Nedir?	18
1.2. Sermaye Nedir?	20
1.3. Habitus Nedir?	27

İKİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİ

2.1. Araştırmanın Epistemolojik Arkaplanı	32
2.2. Araştırmanın Metodolojisi	39
2.3. Araştırma Soruları	40
2.4. İstatistiksel Değerlendirme ve Veri Setleri	42
2.4.1. İstatistiksel Değerlendirme:	42
2.4.2. Araştırmanın Veriseti	44
2.5. Araştırma Sınırlılıkları	46
2.6. Operasyonel Tanımlar	48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DİJİTAL EŞİTSİZLİK

3.1. Hükümet Programlarında BİT'e İlişkin Politika Önerileri	51
3.2. Türkiye'nin Sosyal ve Beşeri Yapısı Üzerinden Değerlendirmeler	65
3.3. Türkiye'de Hanelerin BİT Sahipliği	72
3.4. Türkiye'deki Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri	76
3.5. Türkiye'de Bireylerin BİT Kullanım Olanakları	83

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM**DİJİTAL MECRADA AYRIMIN ANLAMI**

4.1. Türkiye’de Dijital Eşitsizliğin BİT Sahipliği Üzerinden Değerlendirmesi	91
4.2. Türkiye’de Farklı Yaşlanma Deneyimlerine Bağlı Dijital Eşitsizlik Örüntüleri.....	96
SONUÇ	109
KAYNAKÇA.....	113
EK 1- HBTk-2014 Mikro Veri Kullanım Taahhütnamesi.....	126
EK 2- HBTk-2014 Veri Kataloğunda Yer Alan Kavramlar ve Tanımlar	127
ÖZGEÇMİŞ	130

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1. Sosyo-kültürel Alt Yapının İnternet Erişimine Etkisi	15
Şekil 1.2. 2014 Yılı OECD Ülkelerinde Bireylerin Yaş Bazında İnternet Kullanım Oranları.	17
Şekil 1.3. Sermaye Hacminin Haritalanması	24
Şekil 3.1. Türkiye’de Bölgelere Göre Hane Yoğunluğu	66
Şekil 3.2. Türkiye’de Yaşayan Hanelerin İkamet Bölgelerine Göre SES Düzeyi Dağılımı.	69
Şekil 3.3. Hanelerde İnternet Erişim Sahipliği ve Kullanım Durumu	73
Şekil 3.4. Türkiye’deki Bireylerin İnternet Kullanım Sıklığı	84
Şekil 3.5. Yaş ve Cinsiyet Bazında İnternet Kullanım Oranları	85
Şekil 3.6. Türkiye’de Bireylerin İnternet Kullanım Faaliyetleri	88
Şekil 4.1. Türkiye’de BİT Sahipliğinde Ayrım	93
Şekil 4.2. Türkiye’de Bireylerin Dijital Alanda Kümelenişleri ve Ayrımı	98
Şekil 4.3. Türkiye’de Farklı Yaşlanma Deneyimlerine Bağlı Dijital Eşitsizlik Örüntüleri	99

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 3.1. 2002-2016 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri.....	54
Tablo 3.2. Türkiye'de Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Gündem Tarihçesi, 2002-2016.....	57
Tablo 3.3. Sanayi Toplumundan Bilgi Toplumuna Dönüşüm.....	59
Tablo 3.4. Türkiye'deki Hanelerin Aylık Geliri.....	67
Tablo 3.5. Hanelerin SES Gruplara Göre Dağılımları.....	67
Tablo 3.6. Hane İçinde Yaşayan Kişi Sayısı ve Yaşlı Haneler (Türkiye)	70
Tablo 3.7. Hanelerde İnternete Bağlanabilen BİT Cihazları Sahipliği.....	72
Tablo 3.8. Hanede İnternet Erişimi Bulunmama Nedenleri	74
Tablo 3.9. Türkiye'de Kadın ve Erkeklerin Yaşadıkları Hanelerde SES Dağılımı	78
Tablo 3.10. Türkiye'deki Bireylerin Yaş Gruplarında Cinsiyet Yoğunlukları	79
Tablo 3.11. Türkiye'deki Bireylerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı	80
Tablo 3.12. Türkiye'deki Bireylerin Çalışma Durumu ve Çalışmama Nedenleri	81
Tablo 3.13. Türkiye'de Bireylerin İnternet Kullanım Mekanları	86
Tablo 3.14. İnternet Faaliyetlerinin Sınıflandırması	89

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	Aktaran
BİT	Bilgi ve İletişim Teknolojileri
Çev.	Çevirmen
ÇMA	Çoklu Mütakabiliyet Analizi
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
HBTK	Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Mikro Veriseti
OECD	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
SES	Sosyo-Ekonomik Statü
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	Türk Ceza Kanunu
TR	Türkiye
TÜİK	Türkiye İstatistik Kurumu
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
İBBS	İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması
v.d.	Ve diğerleri

ÖZET

Türkiye’de özellikle 2008 yılından bu yana kamusal hizmetlerin yeni iletişim teknolojileri ile sağlanması, yurttaşların internet üzerinden devlete direk erişim sağlayabildiği etkin hizmet kanaati üzerine kurgulanmıştır. Oysaki Türkiye’de en temel bilgi ve iletişim teknolojileri gereksinimlerini bile karşılayamayan kesimlerin nüfus içerisindeki yoğunluğundan söz etmek mümkündür. Dolayısıyla dijital mecrada demokratik katılım üzerine yapılandırılan bu hizmetlerin basitçe şeffaflık ve erişebilirlik sağladığı söylenemez. Aynı zamanda, hükümet programları gündem maddelerinde, toplumsal uzamdaki potansiyel yatkınlıkların politika belirleyicilerin kanaatlerinde hâkim olmadığı görülebilir. Bu anlamda, Türkiye’de muhtelif ihtiyaçları olan kesimlerin belirlenmesi için dijital mecra ve konvansiyonel eşitsizliklerin beraber ele alındığı yeni araştırmalara ihtiyaç vardır. Eşitsizlikler öylece kendilerini görünür kılmazlar. Avantajlı ve dezavantajlı kesimler, kuşaklar boyunca aktarılan toplumsal terbiye üzerinde kendilerini daha görünür ve muhtelif kılmaya meyillenir. Bu kapsamda yaş ve cinsiyet kesişimselliğinin kritik bir etkiye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu tez çalışması kapsamında, *“Türkiye’de sosyal eşitsizliklerin görünür olduğu bir dijital alanının varlığından söz edilebilir mi”* sorusu etrafında niceliksel yanıtlar aranmaktadır. Türkiye’deki beşeri eşitsizlikler, dijital mecrada en belirleyici ayrışmaları ortaya koymaktadır. Bunun yanında yaşlanma süreci boyunca eşitsizliklerin farklı deneyimleri dijital mecrada kadın ve erkek bireyleri BİT imkânları üzerinde zıt kutuplara sürüklemektedir. Erkeklerin nispeten dijital mecraya özgü eşitsizlikleri deneyimlediği görülebilirken, kadınlar için sadece dijital mecraya özgü bir dezavantajın var olduğunu söylemek mümkün değildir.

Anahtar Kelime: Bourdieu, Toplumsal Cinsiyet, Dijital Eşitsizlik, Kesişimsellik, Türkiye, Yaşlanma Deneyimi

SUMMARY

DIGITAL INEQUALITY IN TURKEY: DIFFERENTIAL EXPERIENCE OF INEQUALITY ON AGEING PROCESS

The provision of public services in Turkey with new communication technologies since 2008 has been built on the idea of effective service, where citizens can directly access the state via internet. However, it is possible to talk about the density of the segments in the population that can not even meet the basic information and communication technology (ICT) requirements in Turkey. Therefore, it can not be said that these services, which are structured on the basis of democratic participation in digital, simply provide openness or accessibility. At the same time, it can be seen that in the agenda of government programs, the potential dispositions in the social space do not dominate the opinion of policy makers. In this sense, there is a need for new research on digital media and social inequalities in order to determine the fraction with various needs in Turkey. Inequalities do not make themselves visible. Advantaged and disadvantaged segments tend to make themselves more visible and varied on social taming through the generations. In this context, it is possible to say that the intersectionality of age/gender has a critical influence. Within the scope of this thesis, quantitative answers are sought around the question: "Is it possible to approach about existence of a digital field where social inequalities are visible in Turkey?". Conventional inequalities in Turkey, reveal the most decisive differences in digital medium. While it can be seen that men experience relatively digital media-specific inequalities, it is not possible to say that there is only a disadvantage for women in terms of digital media.

Keywords: Bourdieu, Gender, Digital Inequality, Intersectionality, Turkey, Aging Experience

ÖNSÖZ

Yüksek lisans tez çalışmam süresince vermiş olduğu katkılardan dolayı çok değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Türkan Yılmaz'a; gerek kendi çalışmalarıyla, gerekse yerinde müdaleleriyle, her daim yanımda olan, çalışmam boyunca beni dinlemekten asla vazgeçmeyen ve sadece tezimde değil birçok konuda danışmanım olan Doç. Dr. Özgür Arun'a; benim ve muhtemelen benim gibi birçok gerontoloji öğrencisinin sohbetini, derslerini ve eşsiz yardımlarını özlediği sayın hocam Dr. Jason K. Holdsworth'e müteşekkirim. Aynı zamanda tez çalışmama çok kıymetli katkılar sunan ve tüm zorluklara rağmen tez izleme komitemde bulunan Prof. Dr. Mutlu Binark, Yrd. Doç. Dr. Hasan Hüseyin Aygül, Yrd. Doç. Dr. Didem Çabuk ve Yrd. Doç. Dr. Babacan Taşdemir hocalarıma, tez izleme jürimde yer alan Yrd. Doç. Dr. Nilüfer Korkmaz Yaylagül'e, değerli meslektaşlarım, Hatice Ece Karakaş, Ayşe Keskin ve Mine Çapkur'a teşekkürü borç bilirim. Sevgili annem, abilerim ve tez çalışmam boyunca fotoğraflarıyla yüzümde tebessüm bırakan Mustafa Yiğit Elmas'ın desteklerini ve katkılarını asla unutamam. Özellikle bendeki emeğinin karşılığını hiçbir zaman veremeyeceğim babam Mustafa Elmas'a ne kadar teşekkür etsem azdır.

Çağrı ELMAS

Antalya, 2017

GİRİŞ

*Bütün dünya bir sahne,
Ve tüm erkekler ve kadınlar sadece birer aktör (oyuncu),
Onların (sahneye) girişleri ve çıkışları vardır.
Ve (bir kişi) kendi zamanı boyunca birçok rolü oynar.
(...)
böylece onlar rolünü oynar, (ve) altıncı çağ çıkagelir,
Elastik ve bele kadar çekilmiş bir pantolon içinde,
yan tarafındaki cepkeni ve burnundaki gözlükle;
ince ve çelimsiz bacakları için dize kadar çekilmiş gençlik çorapları,
engin dünya boyunca, iyi saklanmış.
Ve oturaklı sesi, çocuksu çatallaşmış sesine doğru tekrar dönerek.
Herşeyin (herkesin) son sahnesi. Bu tuhaf, hadiseli tarih biter.
İkinci çocukluk dönemiyle ve farkında olmaksızın,
Dişsiz, gözsüz, tatsız ve herşeyden noksan (Shakespeare, 2000:117).*

Yaşlanma süreci, mutlak bir biyolojik hususiyeti temsil ettiği takdirde, bu sürece etki imkânını hiçbir şekilde bünyesinde barındırmaz. Böylece, yaşamın başlangıcından bitişine kadar oldukça doğal işleyişinde kendini devam ettirir ve son bulur. Bireyin ve toplumun bu hikâyede yeri yoktur. O sadece kendi kendine ilerleyen doğal bir sürecin insan bedeninde yansımasını temsil eder. Biyolojik ahenkle doğumdan ölüme kadar devam eden bu süreçte, belli bir yaş aralığı hedef alınarak “gençlik” veya “yaşlılık” gibi keyfi bir tanım da yapmak mümkündür. Ancak bu noktada ele alınan yaşlılığın kendiliğinden ortaya çıkması, sosyal ve psikolojik yaşama dair deneyimlenmiş tüm geçmişi yok sayacaktır.

Yaşlanma süreci her koşulda doğum ve ölüm arasında gerçekleşir. Şayet, *dünya bir sahne* ise, oyuncuların sahneye *girişleri ve çıkışları* arasındaki zaman, yaşlanma sürecinden başka bir şey değildir. Oyuncular, bu sahnede anlık performans(lar) sergiler ve sahne ilerledikçe hem oyun, hem de oyuncuların rolleri hakkında daha belirgin fikir sahibi olunabilir. Yukarıda ilk dört ve son dokuz dizesi aktarılan tirad, insan yaşamındaki yedi çağı ele almaktadır. Bu yedi çağ, çocukluk dönemi ile başlayıp, yaşlılık dönemi ile sona erer. Her çağın kendine ait bir rol betimlemesi bulunur ve bu yedi çağın her biri, bir önceki döneme ait izleri kendi bünyesinde barındırır.

Shakespeare’in tiradında sadece son dizeye bakarak, onun mutlak kötüye işaret eden bir yaşlılık imgesi oluşturduğu düşünülebilir. Ancak yukarıdaki dizeler genel çerçeveden değerlendirildiğinde, *tuhaf hadiseli tarih, iyi saklanmış* gibi vurguları ve hayatı bir *sahne* olarak betimlemesi, Shakespeare’in bir ana indirgenmiş yaşlılık imgesinden kaçışını göstermektedir.

Dolayısıyla, Shakespeare'in kötüye işaret eden bir yaşlılık imgesi kurguladığını veya yaşlılığa kötümser roller biçtiğini düşünmek yerine, onun makûs bir yaşlanma deneyimini aktardığını söylemek mümkündür. Bu kapsamda değerlendirildiğinde yukarıdaki tirad, yaşamı temsil eden sahnenin *zaman ve deneyim* üzerine motiflendiğini göstermektedir. Zira yukarıdaki tiradın gidişatından anlık değil, "geçmişin mevcudiyetini" içinde barındıran bir yaşlılık dönemi tasavvuru görülebilir.

Yaşlanma süreci odaklı bir irdelemede "zaman" mefhumu önemli bir konuma sahiptir. Esasında zaman mefhumu, gerontoloji çalışmalarında "yaş aldıkça", "bu yaşta", "yaşlılıkta" gibi tanımlamaların altında üstü örtük biçimde çoğu kez kullanılmaktadır. Zaman deneyimi (yaşlanma) çoğu kez kendini hissettirmez. Bireyin mutlak suretle geçen zamanın farkında olması oldukça güçtür. Bu yüzden çoğu kez "zaman nasıl geçti anlamadım" deriz. Ancak yaşlanma sürecinde geçen zaman, belirli beklentiler ve olasılıklar ile onları gerçekleştirecek toplumsal dünya arasındaki "yarı-otomatik" uyum bozulduğunda gerçekten deneyimlenen bir süreci ifade etmektedir. Tam bu sırada, kontrol edemediğimiz bir biyolojik sürecin toplumsal süreçlerle içsel hareketliliklerini hissederiz. Mesleki kariyer, eğitim, ebeveyn olma, bedensel değişiklikler veya emeklilik gibi süreçler bize zamanın akışı içinde geçmişin mevcudiyetini fark ettirir. Kısacası zaman ve *yaşlanma*, nesnel ve öznel sorguların gerçekleştirildiği esnada, sadece noktasal bir ana indirgenebilen süreçler ile anlaşılması güç *şeylerdir* (Bourdieu, 2016a: 249-250). Bu hususta belirli bir geçmişin ve olası geleceğin düşünülmediği bir yaşlılık tanımının da hiçbir şey ifade etmeyeceği görülebilir.

Gerontologlar, yaşlılık/yaşlanma mefhumlarını birbirinden ayrı değerlendirmemektedir. Onlar için yaşlılık; biyolojik, psikolojik ve sosyal mekanizmaların kesiştiği noktada, farklı deneyimlenen süreçlere karşılık gelmektedir. Dolayısıyla gerontoloji çalışmalarında herhangi bir yaş aralığının mutlak bir yaşlılığı temsil ettiği söylenemez. Yaşlılık, gençlik gibi tanımlamalar yoktan var olan (*ex nihilo*) veya verili değerler değildir. Sosyal bilimciler ve gerontologlar, yaş aralıklarının araştırmacılar tarafından keyfi konumlandırıldığı konusunda hemfikirdir (Bourdieu, 2016b: 173).

Yaş, tek başına bir anlam ifade etmeyeceği gibi (Arun, 2017), biyolojik ve psikolojik süreçlerin kesiştiği noktada birey için toplumsal insanın ve var olmanın en önemli unsurudur. Ancak literatürde, cinsiyet (Connell, 2014) ve ırk (Rockquemore, 1998) gibi biyolojik hususiyetlerin toplum tarafından inşa edildiği ve anlam kazandığı çoğu kez tartışılrsa da, yaş kavramının toplumsal temsiliyeti oldukça geri planda kalmaktadır (Arun ve Elmas, 2016). Hâlbuki doğal bir sürecin toplumsal terbiyesini irdelemek amaçlı sunulan cinsiyet ve ırk gibi belirleyicilerin ortak paydada yaşlanma/yaşlılık kavramları ile buluştuğu söylenebilir. Irk ve

cinsiyet gibi kavramlar, bireyi toplum içinde konumlandırmadan evvel biyolojik ve toplumsal ayrımını tahsis ederken (tahakküm, ayrımcılık v.b.), yaşlanma süreci için bu durum geçerli değildir. Yaşlanma; doğumdan itibaren siyah ve beyaz ırkın, kadın ve erkeğin ayrım gözetmeksizin, yaşacağı biyolojik, psikolojik ve toplumsal süreci ifade ettiği sürece gerontolojinin araştırma konusu içinde yer alabilir. Dolayısıyla, cinsiyet, ırk ve sınıf gibi kavramların toplumsal olarak anlam kazandığı yaşlanma süreci tek başına değerlendirildiğinde, yaşlı nüfus içerisinde heterojen bir yapının varlığından da söz etmek oldukça güçtür.

Yaşlanma, deneyimlenen ve araştırmacının baktığı noktada deneyimlenmiş bir süreci yansıtan anlamda kullanıldığında, toplumsal olanın muhtelif yapısını değerlendirmek için oldukça elverişlidir. Fakat eşitsizliklerin sadece yaşlanma ile ilintili olduğu söylenemez. Bu iddia sadece, toplumsal uzamda eşitsizliklerin deneyimlenen süreçlerini, yaşlanma ve yaş üzerinden okumanın mümkün olduğunu ifade etmektedir. Aksi durumda, yaşam (yaşlanma) koşullarının her fail için aynı toplumsal koşullarda başladığını da düşünmek yanlış olur. Eğer ki, eşit olmayan koşullarda yaşlanma sürecine başlıyorsak, bu sürecin de toplumsal olandan bağımsız biçimde kendiliğinden deneyimlendiğini ifade etmek bir hayli güçtür (Arun, 2008: 314-315). Hâlbuki doğal bir süreçte toplumsal potansiyellerin etkileri açısından ele alındığında, yaşlanma sürecindeki biyolojik ahenk toplumsal deneyimlere göre kişiden kişiye daha az değişkenlik göstermektedir. Hatta ilk izlenimde oldukça biyolojik içeriklere özgü görülebilen “sağlık durumu” hakkında bile toplumsal potansiyellere bağlı farklılaşmalardan söz edilebilir (Arun, 2015b: 29-32). Bu nedenle, yaşlılık hizmetlerinin sadece belirli yaş aralığındaki bireyler için muktadir olduğu düşüncesi, politika belirleyicilerin sunduğu hizmet önerilerindeki en önemli yanılsamayı göstermektedir.

Oysaki “yaşlanma politikaları sadece yaşlılarla ilgili değildir!” (Arun, 2014). Zira eşitsizliklerin yaşlanma sürecinde deneyimlendiği dikkate alındığında, erken yaştaki bireylerin, kadın ve erkeklerin de bu eşitsizliklerden nasibini aldığı görülebilir. Aksi takdirde, “yeni eşitsizlikliklerin” belirttiği alanlarda, yurttaşlık temellerine bağlı “eşit” bir ortamı tahsis etmekte mümkün olmayabilir. Yeni mücadele alanlarının olağan sürece bağlanması, hâlihazırda eşitsizlikleri artsürekli deneyimlemiş yaşlıların yanında, görece genç kuşaklarında tesiri altına alacak ve ilerleyen dönemlerde dezavantajlı konumlarını pekiştirilmiş biçimde yeniden üretecektir. Dolayısıyla, yeni mücadele alanlarındaki eşitsizliklik tezahürlerinin erken dönemde değerlendirilmesi ve politik stratejilerin belirlenmesi oldukça kritiktir. Bu yeni eşitsizliklerin görünür olduğu alanlardan bir tanesi de dijital mecradır.

Türkiye’de politika belirleyicilerin “hamasi tekno-determinist” edimlerinde mahsur kalmamak adına, dijital mecra “dolayımı ile yeni eko-sistemdeki” konumlanmaların ve

deneyimlenmelerin çeşitli kavramsal araçlarla araştırılması gerekmektedir. Aksi takdirde, çok katmanlı ve farklılaşan ihtiyaçlara yönelik “teknolojik-toplumsal” politikaların kapsamlı yapılandırılması mümkün olmayacaktır (Binark, 2014b). Nitekim Türkiye’de politika belirleyicilerin yansıttıkları teknolojik-determinist yönelimlere hükümet programlarında rastlamak mümkündür.

Devletin gerçek ve tek sahibi olarak gördüğümüz vatandaşlarımız adına kamu yönetiminin tüm işlerinin şeffaf, katılımcı ve hesap verebilir bir biçimde gerçekleştirilmesi temel şiarımızdır. Daha küçük ama daha etkin bir merkezi idare, güçlendirilmiş ve hesap verebilir yerel yönetimler, daha etkin bir personel rejimi ve dijitalleşme kamu yönetim reformumuzun ana bileşenleri olacaktır. Ayrıca, kamu maliyesinde yapacağımız reformların hedefi; değişen koşullara uygun olacak şekilde daha etkin, hesap verebilir ve şeffaf bir mali yönetim sistemini sağlamak olacaktır (Başbakanlık, 2014).

Kamusal hizmetleri yönetmenin etkin bir yolu olarak planlanan dijitalleşme, hesap verebilir, şeffaf ve etkin bir hizmet sunumunun tesis edilmesi amaçlı politika programlarına yansıtılmaktadır. Muktedir kanaatler üzerine politik düzlemde seferber edilen, yurttaşların devlet ile direkt etkileşim sağlayabildikleri bir alanın yeni iletişim teknolojileriyle yerleşik kılınması fikrinin esasında internet erişim imkânları temelinde vasfı olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, *Türkiye’de yaşayan bireyler her koşulda internete erişim sağlayabilir mi? ve internete erişim sağlayan bireyler, ayırım gözetmeksizin BİT üzerinden sunulan hizmetleri kullanıyor mu?* soruları önem arz etmektedir.

Türkiye’de politika belirleyicilerin dijital mecraya ilişkin yönelimleri, 2002 yılından bu yana yayımlanan hükümet programları gündem maddelerinde yer almaktadır. Politika belirleyiciler, hizmetlerin yerel düzeyde karşılanması ve merkezi idarenin güçlendirilmesi amacıyla, politika önerilerindeki etkin ve çözümleyici stratejilerini, bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden kurmaktadır. Daha ötesinde, eğitim, sağlık gibi refah devlet yapısında hizmet öncelikli çekirdek alanların BİT vasıtasıyla sunulması kanaati, politika belirleyicilerin dijital mecra üzerine ön görüşünde oldukça hâkimdir. BİT odaklı kamu hizmetlerinin tüm yurttaşlara eşit ortamda tahsis edilmesi fikri, yine politika belirleyiciler için toplumsal mutabakatın sağlanması açısından önem arz etmektedir. Nitekim BİT kaynaklarının yaygınlaştırılmasına ilişkin politika önerilerine hükümet programlarında ve kurumsal raporlarda rastlamak mümkündür. Aynı zamanda dezavantajlı kesimlerin BİT imkânlarında güçlendirilmeyi amaçlayan performans programları, politika belirleyiciler tarafından gündem dâhilinde tutulmaktadır. Kısacası BİT ilintili iktidar yapısı tedbirlerinin, hem internet kullanan, hem de internet kullanım imkânlarına sahip olmayan bireyler için; kapsayıcı, etkin ve süreklilik arz eden politik bir yönelimde sunulduğunu söylenemez. Bu konuda en önemli yanılsama,

politika önerilerinde bilgi ve iletişim teknolojilerinin müspet ve “dönüştürücü” etkisi olduğu görüşünün hâkim olmasından kaynaklanmaktadır.

Mevcut durum dikkate alındığında, iktidar yapılarının muhtemel kriz halleri ve eşitsizlikler için etkin çözüm imkânları sunamayacağı düşünülebilir. Zira Türkiye’de BİT tedbirlerinin hükümet programlarındaki aleni yansımaları dikkate alındığında, devletin toplumsal yapılardaki potansiyel yatkınlıkları hiçe saydığını ve kriz durumları için öngörü sahibi olmadığını görmek mümkündür. Bu nedenle, Türkiye’de dijital eşitsizlikleri konu alan, daha kavrayışçı çözümlemelerin yansıtıldığı araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır.

Türkiye’de yeni iletişim teknolojilerini konu alan lisansüstü çalışmalar, 1980 yılından itibaren literatürde yerini almaya başlamıştır. Aydoğan (2006: 101)’a göre, Türkiye’de sosyal bilimler alanında hazırlanmış bu tezlerin birçoğunda, yeni iletişim teknolojilerinin müspet dönüşüm sağlayacağı görüşü hâkimdir. Diğer bir ifadeyle bu tez çalışmalarında teknoloji, genellikle bağımsız bir değişken olarak ele alınmakta, toplumsal eşitsizliklerin ve yeni iletişim teknolojilerinin tartışıldığı çalışmalar daha arkaplanda kalmaktadır (Aydoğan, 2006: 107).

O halde, “Türkiye’de, dijital mecrada ayrımın doğasını anlamak için tasarlanmış analitik düzlem üzerinden, farklı yaşlanma deneyimlerine bağlı eşitsizlikleri genel çerçevede sunmak mümkün olabilir mi?” sorusu gündeme gelmektedir. Bu tez çalışması, dijital eşitsizliğin bireylerin farklı yaşlanma deneyimleri üzerinden hangi sosyo-demografik etkileşimler ile organize olduğunu değerlendirmeye çalışmaktadır. Dijital mecra üzerinde toplumsal eşitsizliklere ilişkin okuma gerçekleştirecek bu çalışma, BİT sahipliği, erişimi ve kullanımı meselelerini dikkate alarak, “Türkiye’de dijitalleşen kamu hizmetleri ve BİT kullanımında ortaya çıkan yeni eşitsizlikler farklı yaşlanma deneyimlerinde hangi biçimlerde görünür olmaktadır?” sorusu etrafında yanıt aramaktadır. Alan, sermaye ve habitus kavramları ile Türkiye’de dijital eşitsizlik örüntülerini irdeleyen bu çalışma, temel aldığı analitik düzlemler ile keşfedici ve tanımlayıcı ampirik bulgulara yer vermektedir. Böylelikle, bu çalışma içeriğinde dijital mecra ile ilişkin hizmet politikalarının oluşturulmasında önem arz eden hususlar ortaya koyulmakta ve iktidar nezdinde dikkate alınması gereken muhtemel kriz halleri yansıtılmaktadır.

Tartışmalara geçmeden önce, bir sonraki başlıkta çalışmanın temel aldığı kavramsal çerçeveye değinilmiştir. Bu çalışma kapsamında, Bourdieucü alan, sermaye ve habitus *a la carte* kavramları hattından dijital eşitsizlikler üzerine okumalar gerçekleştirilmiştir. Peşinen söylemek gerekir ki, Bourdieu’nün kavramları özgün bir alanın temsiliyetinde değerlendirilemez. Bu kavramlar çeşitli sorunsallardan hareketle, toplumsal eşitsizlikler üzerinden çözümlemelerde bulunmak için, farklı disiplinlerdeki araştırmacılar tarafından

kullanılabilmektedir. Dolayısıyla kavramsallaştırılan alan, sermaye ve habitus terimlerinin dijital mecraya özgü mutlak tanımından söz etmek mümkün değildir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise yöntemsel yaklaşımlara dair ayrıntılara yer verilmektedir. Bu başlıkta ilk olarak, sosyal gerçekliği kavrayışçı bir okuma ile ölçmenin mümkün olup olmadığı üzerine meta-teorik bir tartışma sunulmaktadır. Böylelikle deneyimlenmiş süreçlerin analitik düzlemde kesişimsellik ile nasıl izlenebileceğine dair ayrıntılar çalışmanın ikinci bölümünde ele alınmaktadır. Mutlak biçimde öznel olarak deneyimlenen bir yaşlanma sürecinden ziyade, yaş-cinsiyet kesişimselliği ile eşitsizliklerin deneyimlenmiş konumları üzerinden okumalar yapmak için hangi yöntemsel koşulların sağlanması gerektiği bu bölümdeki tartışmalara yansıtılmıştır. Daha sonrasında ise, bu çalışmada alan analizi gerçekleştirmek için izlenecek metodolojik aşamalar, sınırlılıklar ve kullanılacak verisetleri hakkında ayrıntılı bilgilere yer verilmektedir.

Türkiye’de dijital eşitsizliğe ilişkin çözümlemeler, çalışmanın üçüncü bölümünde politika önerileri ve betimsel bulgularla birlikte genel hatlarıyla okunabilir. Bu bölümde, öncelikle Türkiye’de BİT üzerine geliştirilen politika önerilerine ilişkin tartışmalar, hükümet programları ve kurumsal raporlar ile sunulmaktadır. İktidar yapısının meşrulaştırdığı ölçüde dijital alan, etkin yönetim ve yönetişim beklentileri üzerine koşullanmıştır. Sunulan kamu hizmetlerinin teknolojik imkânlarla geliştirilmesi fikri, devletin sunduğu politika önerilerinde oldukça hâkim konumdadır. Dolayısıyla, iktidar yapısının yönetim himayesini, geniş tabanlı üretim merciğinde e-Devlet hizmetleriyle tayin etme çabasında olduğu söylenebilir. Ancak, Türkiye’de iktidar tedbirlerinin dijital mecra üzerinde aleni yansıması, toplum içindeki potansiyel yatkınlıkları hiçe saymaktadır. Bu noktada, internet cephesinde sunulan hizmetlerin tekrardan sorgulanması gerekmektedir. İktidar yapısının tahsis etmeye çalıştığı etkin hizmet anlayışı, toplumsal ölçüde geçerliliğini bir hayli yitirmektedir. Çeşitli sosyal yapıların Türkiye’de muhtelif etkisi ve dijital alandaki yansımaları, bu başlık altında sunulan temel bulgular üzerinden okunabilir. Bu bölümde, *Türkiye’de dijital alan içinde eşitsizlik yaratan toplumsal belirleyiciler nelerdir?* ve *Türkiye’de BİT kaynakları üzerinde hiyerarşiden söz etmek mümkün müdür?* sorularına yanıt aranmaktadır. Genel itibarıyla Türkiye’de yapı-tarihsel beşeri eşitsizliklerin mevcudiyetinden söz etmek mümkündür. Dolayısıyla, konvansiyonel eşitsizliklerin BİT sahipliği üzerinde etkisi kapsam dışında bırakılamaz. Aynı zamanda, iktidar yapısı tarafından planlandığı ölçüde dijital alanın tüm yurttaşlara eşit bir eksende hizmet yapısını sunduğunu söylemek oldukça güçtür. Aksine, konvansiyonel eşitsizlikler ile dezavantajlı/avantajlı koşullarını sağlayan dijital mecranın, toplumsal kesimler arasındaki imkânlar ayrımını daha da pekiştireceği söylenebilir.

Son bölümde ise dijital alan içindeki *ayrımın* anlamlandırılması için, genel çerçevede değerlendirmeler sunulmaktadır. Bu bölümde yer alan tartışmalar, *Türkiye’de internete erişim imkânları hangi yaşlanma deneyimleri ile ayrılmaktadır?* ve *Farklı sınıfsal pozisyonlar, dijital alandaki kullanım faaliyetleri üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?* soruları etrafında şekillenmektedir. Türkiye’de beşeri sermayeye bağlı bölgelerarası eşitsizliklerin dijital alan üzerinde de tesirini sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Temel iktisadi değerlerin yanında kültürel atmosferde, bölgeler arasındaki eşitsizliklerin görünür olmasında belirleyici bir faktördür. Dolayısıyla eşitsizliklerin daha kavrayışçı çözümlenmesi için hanenin altyapısına inmek gerekir. Hane içi dinamiklerde yani bireylerde ise, farklı yaşlanma deneyimlerine bağlı eşitsizlikler, kendini dijital alan içinde muhtelif biçimde görünür kılmaktadır. Özellikle kadınların internete erişim ve kullanım boyutunda kültürel sermayeye bağlı dezavantajlı konumları, etkisini artsüremli biçimde kuşaklar boyunca sürdürmektedir. Görece orta yaş aralığındaki erkekler hem sermaye hacmi hem de internet erişim ve kullanımı boyutunda en avantajlı kesimi oluşturmaktadır. Aynı zamanda, erkeklerin homojen biçimde aynı koşullarda kullanım repertuvarına sahip olduğu söylenemez. Erkeklerin sınıfsal pozisyonları, kullanım pratiklerinde oldukça ayrıştırıcı etkiye sahiptir. Genel çerçevede her ne kadar yaşlıların internet erişim imkânlarında en yoksun ve kırılgan kesimi temsil ettiğini söylemek mümkün olsa da, bu yaş aralığındaki gurubun homojen yapıda konumlandığını ifade etmek oldukça güçtür. Zira görece erken yaş aralığındaki bireylerde bile etkisi görülen sermaye yoğunluğunun yaşlı kadınlar ve erkekler arasında eşitsiz dağılımı, ilerleyen yaşla birlikte pekiştirilmiş biçimlerde etkilerini belirginleştirmektedir.

Türkiye’de dijital eşitsizlikler, bir sınıf meselesini temsil etmektedir. Dolayısıyla, devlet tarafından sunulacak salt iktisadi ve teknolojik koşulların iyileştirilmesi yönünde geliştirilen politika önerileri, uzun ve kısa vadede geçerliliğini yitirecektir. Bu hususta politika belirleyiciler, toplumun muhtelif yapısını gözetmelidir. Zira teknoloji tek başına müspet ve toplumsal fayda sağlayan bir şey olarak ele alındığında, toplumsal potansiyeller ve eşitsizlikler oldukça arka planda kalmaktadır. Nitekim dijital alandaki ayrımların, yekten yeni (mi?) eşitsizlikleri gündeme getirdiği söylenemez. Ortak zaman ruhundan hareket edildiği takdirde, teknolojinin “gençler” için “münasip”, yaşlıların için erişilmesi zor bir alan oluşturduğu düşünülebilir. Ancak bu ölçüde yapılan değerlendirmede, eşitsizliklerin yaşlanma süreci boyunca deneyimlendiği gerçeği bir hayli geri planda bırakılmaktadır. Dolayısıyla yeni iletişim teknolojilerini konu alan çalışmaların, eşitsizliklerin çözümlenmesinde belirli meydan okumaları ve tözcü bariyerleri aşması gerekmektedir. Eşitsizliklerin ve ayrımın kavrayışçı

biçimde değerlendirmesi için, öncelikle teorik arka planda ilişkisel perspektif sunan bir zemin hazırlanmalıdır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumsal sınıf çalışmaları temel olarak yaşam içindeki eşitsizliklerin tertipi ve bunların deneyimlenen sonuçları ile ilgili biçimlerde sunulmaktadır. Sınıf en basit tanımıyla, kimin neyi nasıl elde ettiği soruları etrafında gelişen bir avantaj ve dezavantaj meselesidir. Gelir, mülk sahipliği, mesleki pozisyon, kültürel sermayenin sınıf içinde yoğunluğu yanında bu sahipliklerin kontrol edilmesi de sınıf kaynaklarının anlamlandırılması hususunda etkilidir (Bottero, 2015: 15).

Sınıfsal analizlerin amaçlarından bir diğeri ise eşitsizliklerin yaşam dönemlerinde ve kuşaklararası nasıl kalıcı olduğunu göstermektedir. Bu noktada “dezavantajlar yaşam sürecinde ortaya çıkan biçimlerde mi, yoksa bir kuşaktan diğer kuşağa mı devamlılığını sürdürmektedir?” ve “eğer eşit olmayan bir şekilde başlıyorsak, bu dezavantajlar pekiştirilmiş ve birikmiş şekilde mi kendini gösterme eğilimindedir?” soruları gündeme gelmektedir (Bottero, 2015: 15-16).

Gerontoloji literatüründeki toplumsal sınıf tartışmaları, daha çok eleştirel gerontologlar için merkezde bir konu haline gelmiştir. Eleştirel gerontologlar, çoğunlukla sınıf kavramını geleneksel biçimde salt bir yaş ayrımı üzerinden ayırarak, Butler’ın (1975) kavramsallaştırdığı “ageism” çerçevesinde emeklilik sonrası ya da belirli bir yaştan getirdiği bir tartışma konusu olarak irdelenmiştir (Bottero, 2015: 15-18). Fakat toplumsal sınıfın yaş üzerinden tahlili her zaman eşitsizliklerin çözümlenmesinde etkili bir yaklaşım sunmamaktadır. Arun (2015a) alanların “yaş, toplumsal cinsiyet ve gelir” gibi göstergelerle tikel izole edilerek değerlendirmesini “yamuk bir bakış” olarak nitelendirmiştir.

Sadece biyolojik hususiyetlerine indirgenerek tanımlanmaya çalışılması yaştan, “*toplumsal olarak manipüle edilebilir ve fiiliyatta da manipüle edilen bir veri olduğunu gösterir*” (Bourdieu, 2016b: 175). Bunun yanında pratik olarak ortak toplumsal evrenleri bulunmayan bir “genç-yaşlı” dikatomisini aynı kavram altında betimleme belirli homojenlikte kullanma ve kuşak kıyaslamalarıyla tanımlama, bu sosyal grubun içindeki farklı yönelimlerin üstünü örtecektir (Arun, 2012; Arun, 2015b). Gençlik gibi bir analiz kategorisinin yaş sınıflandırmalarında yeri olmadığı gibi (Öğütte, 2014: 138), yaşlılık kavramı ise sadece bir kelimeden ibarettir (Arun, 2017).

Bu tez çalışması, yukarıdaki perspektif doğrultusunda farklılaşan yaşlanma deneyimleri veçhesinde Türkiye’deki dijital alanda varolan eşitsizliklerin tesirini ve tertibini ele almaktadır. Türkiye’de yaşlılık ve konvansiyonel eşitsizlikler, literatürde yoksulluk (Karadeniz ve Öztepe,

2013), sağlık (Birkök, 2015; Arun, 2015b), iş piyasası (Demir, 2011) konularında ele alınmıştır. Ancak yaşlılık, yaşlanma ve eşitsizlikleri dijital alan üzerinden değerlendiren çalışmalar yok denecek kadar azdır. Burada dijital alandan kast edilen geleneksel medyadan farklı olarak (radyo, televizyon, kitap), etkileşim sağlayabilen, yani internet ağlarına erişebilen bilgi ve iletişim teknolojilerini temsil etmektedir. “Bu dijital ortamlar, yeni medya terimi başlığı altında tanımlanabilir” (Binark, 2014a).

Bayraktutan (2014) yeni medya alanının; hangi disiplinin üyeleri/araştırmacıları tarafından inşa edileceğı, hangi konularda çalışılması gerektiğı, alanın kendisinin ürettiğı meselelerin söz konusu olup olmadığı hususunda yöntemsel tartışmaları etraflıca ele almaktadır. Ayrıca ona göre alan içinde etkin olmayanların da araştırılması, yani yeni medya kullanımına dahil olmayanların da tartışılması disiplini tanımlayan yanıtlar içerecektir. Nitekim Bourdieu (2013: 68)’nün alan tasvirinde belirttiğı gibi “bir alan ne kadar özerkse kırıp yeniden tanımlayarak yansıtmaya kabiliyeti o kadar kuvvetli olacak ve dış tazyiklere karşı o kadar şekil ve suret değiştirecektir” (akt. Bayraktutan, 2014: 12).

Yeni medyanın oluşturduğu alternatif alanlar sorunsal literatürdeki çalışmalarda farklı tanımlama gayelerinde çokca irdelenmektedir. Bilhassa, kamusal tartışmaları, bu mecrayı bir kamu alanı olarak nitelendirebilir miyiz sorusuna örnek teşkil edebilir. Sözelimi, Poster (1995) internetin, kamusal alandaki eşitsizliklere nazaran daha eşitlikçi bir ortam sağladığını ve bireye kendi kimliğini inşa etme imkanı verdiğini belirtirken, Karakaya-Polat (2005) ise çalışmasında internetin kamusal alan olarak düşünölmeyeceğini, internetin herkesin erişimine açık olmadığını vurgulamış, aksine bu mecranın görece üst sınıfa mensup “hali vakti yerinde” olan kişiler tarafından kullanıldığını belirtmiştir (akt. Özçetin v.d., 2012: 55-56). Bu hususta, yeni medya alanının konvansiyonel eşitsizliklerden nasibini aldığı ve eşitsizlik ortamlarını görünür kıldığı söylenebilir.

Güncel eşitsizlik tartışmaları, bilgi ve iletişim teknolojilerine erişim imkanları üzerinden değerlendirilmeden evvel, geleneksel kitle iletişim araçları etrafında “imkanlar ayrımı” olarak bundan yaklaşık 50 yıl önce “bilgi uçurumu hipotezi” ile tartışılmaktadır. Bu hipotez, kitle iletişim araçlarının sosyal dünya içerisindeki yaygınlığı arttıkça, yüksek sosyo-ekonomik statüde yer alanların, daha düşük statüde yer alanlara göre bilgileri daha hızlı edinebileceğini savunmaktadır. Böylece toplumsal kesimler arasındaki bilgi uçurumu azalmak yerine daha da artış gösterecek, bilgidan yoksun bu kesim mutlak derecede daha da yoksunlaşacaktır. Bu yaklaşım daha düşük statüdeki toplumsal kesimlerin bilgiye erişim konusunda tamamen malumatsız olduğunu göstermez. Daha ziyade, bilginin yüksek statüdeki kesimler arasında

nispeten daha iyi kullanıldığını ifade etmektedir (Tichenor v.d. 1970: 159-160'den akt. Drabowicz, 2012: 27-28).

Bu düsturdan hareket ederek benzer biçimde yeni iletişim teknolojilerine erişimde imkânlar ayrımı tartışmaları, 1990'lı yıllarda enformasyon teknolojileri üzerinden devam etmektedir. Castells (2005: 43), küresel bazda teknolojinin yayılma hızının toplumsal ve işlevsel açıdan seçici olduğunu vurgulamış, bu teknolojilere ulaşım sürecindeki zaman farklılıklarını bir eşitsizlik kaynağı olarak nitelendirmiştir. Ona göre, enformasyon teknolojisinin *güç verdiği* küresel kapitalizm, üzerine vazifelendiği refah ve demokrasi ortamını tahsis etme vaadine zıt olarak, farklı ülkelerde yaş, cinsiyet, ırk ve bölge bazında *yeni* eşitsizlikleri var edecektir. Keza bu durum, Castells'e göre (2005: 466) internete atfedilen mekansızlık niteliğinin bizatihi mekansal eşitsizliklerden nasibini alacağı yönünde en çarpıcı paradokslardan bir tanesidir.

Böylelikle, enformasyon teknolojilerinin toplumsal olandan müstesna biçimde mesafe kaydettiğini söylemek mümkün değildir. Castells'e göre (2005) enformasyon teknolojileri etrafında üretilmiş kaynakların çeşitliliği, toplumsal ve bireysel teknolojik kapasitelere bağlı yeni sosyo-ekonomik yapılanma süreçlerinde avantajlı ve dezavantajlı kesimleri oluşturmaktadır. Ayrıca bu eşitsizlikler, teknoloji sahipliği ve internet kullanıcısı sayısındaki artış ile öylece ortadan kalkacak biçimde bir yapılanmayı teşkil etmez.

Castells'e göre (2005) odak nokta kullanım boyutundan kullanıcı boyutuna kaydırıldığında, enformasyon teknolojilerinin neredeyse tüm toplumsal faaliyet alanlarını (mal ve hizmet satımı/alımı, siyaset, eğitim, iş, cinsellik v.b.) kapsadığı görülmektedir. Öylelikle, bu teknolojiler üzerinde sahip olunan *faйдacı* veya *sıradan* kullanım kapasitelerinin, bireylerin toplumsal tutumlarını güçlendirecek veya zayıflatacak ortamları yarattığı (veya *yaratmadığı*) hususu, ayrıca önem arz edebilir (Castells, 2005: 485).

Bahsi geçen bu tartışmalar, “dijital bölünme” kavramı altında BİT sahipliği ve erişimi noksanlığından kaynaklı, dezavantajlı kesimlerin dikkate alınması amacıyla günümüze kadar süregelmiştir (Drabowicz, 2012). Nitekim bu kavram, küresel bilgi ağına erişilecek seviyede yazılım ve donanım edinebilen ve bunları karşılayamayanlar arasındaki ayrıma vurgu yapma amaçlı, ilk olarak Irving (1995) tarafından BİT'e ilişkin politik gündem oluşturulması gayesinde tanıtılmaktadır (Boje ve Dragulanescu, 2003'den akt. Acılar, 2011: 232). Daha sonrasında ise, akademik çalışmalarda da yer edinmeye başlayan dijital bölünme kavramı, 1997 yılından itibaren yayınlanan çalışmalarda bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinden, farklı sosyo-ekonomik statüye sahip toplumsal kesimlerin sahipliği ve erişimi kapsamında tartışmalarını sürdürmektedir (örn: Katz ve Aspden, 1997'den akt. Vehovar v.d., 2006).

Kısacası, “dijital bölünme” kavramı, yeni iletişim teknolojilerinde, sahip olma/olmama durumunu mülkiyet edinme esasında ele almaktadır. Oysaki BİT içermeleri sadece erişim ve sahiplik üzerinden değil, bunun yanında kullanım aşamasında da eşitsizliklere sebebiyet vermeye müsait bir alandır (Castells, 2005: 487). Bunun için, dijital bölünme kavramı, dijital mecranın sürekli değişen dinamiklerini kavrayabilmek açısından bazı araştırmacılar tarafından yetersiz görülmüş, çevrimiçi edimler ve çevirimdışı etkiler dâhilinde yeni bir eşitsizlik biçimine istinaden “dijital eşitsizlik” başlığında gündemini revize etmiştir. Nitekim bu kavram, bilgi ve iletişim teknolojilerinin erişim, sahiplik ve kullanım üzerinden temellük edinimini dikkate alarak, eşitsizlikleri çözümlemede salt iktisadi/mülkiyet değerler(in)den sıyrılmanın yolunu açmıştır. Yani, dijital eşitsizlik kavramı, eşitsizliklerin dijital mecrada kendini nasıl yansıttığını ve çeşitlendirdiğini kavrama gayesinde gündemini oluşturmaktadır (DiMaggio ve Hargittai, 2001).

Güncel çalışmalar dijital eşitsizliğin bir kaç çekirdek kategori altında yapılandığını belirtmektedir. Birincil derecede ve en yaygın kullanımı ile dijital eşitsizlik, bilgi ve iletişim teknolojilerine *erişim imkanı* konvansiyonel eşitsizlikler ile birlikte ele almaktadır. Burada teknolojik cihaz sahipliği, internete erişim imkanları, teknolojik cihaz türleri (masaüstü bilgisayar, dizüstü bilgisayar) erişim türleri aidiyatı (Örn: kablosuz internet, 3G erişim v.d.), gibi sahiplikler konvansiyonel eşitsizliklerden ayrı tutulmaksızın değerlendirilmektedir. Diğer yandan ikincil derecede bölünme *beceri ve deneyim* aşaması altında belirtmektedir (Vehovar v.d., 2006; Hargittai, 2002). Bu düzeyde, bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinde sağlanan kullanım performansları devreye girmektedir. Dijital eşitsizlik kavramında esas ayırım, sadece sahiplik, erişim ve kullanım boyutunda değil, ayrıca imkânlar dâhilinde elde edilen teknolojilerde bağlıdır. Örneğin dijital eşitsizlik kavramı altında bir masaüstü bilgisayar ve dizüstü bilgisayar aynı şeyleri temsil etmemektedir. Zira hem cihaz sahiplikleri, hem de diğer hususlarda, kullanımda sürekliliğin sağlanması için birey-teknoloji arasında zamansal bir meydan okumanın görüldüğü söylenebilir.

Dijital eşitsizlik çalışmalarında birincil ve ikincil derecede bölünmeler literatürde sıkça tartışılmış ve araştırmacılar tarafından her iki derecede de eşitsizlik örüntülerine ilişkin çözümlemeler sunulmuştur (DiMaggio ve Hargittai, 2001; DiMaggio v.d., 2004; Katz ve Rice, 2002; Selwyn, 2006; van Dijk, 2005; Witte ve Mannon, 2010; Zillien ve Hargittai, 2009; Yıldız, 2009; van Deursen ve van Dijk, 2015; van Deursen v.d., 2016). Birincil ve ikincil derecede dijital eşitsizliğin de önemli bir rol oynadığı üçüncü aşamadaki ayırım ise internet penetrasyonunun artışı ile birlikte etkili olmaktadır. Üçüncü derece dijital eşitsizlik, bireylerin internetten elde ettiği çevirimdışı faydaları kapsamaktadır (van Deursen v.d.; 2016). Aynı

koşullarda ve aynı yetenekler çerçevesinde bilgi ve iletişim teknolojileri kullanan bireylerin, bu kaynaklardan elde ettiklerini farklı fırsatlar için kullanması üçüncü derecede eşitsizliklerin yansımaları gösterir mahiyettedir. Bu derecedeki ayrımlar bazı çalışmalarda “fırsatçı bölünme (opportunity divide)” olarak tanımlanmaktadır (Akca v.d., 2007; Mossberger v.d., 2003; Stern v.d., 2009; van Deursen ve Helsper, 2015; van Deursen v.d.; 2016).

Van Dijk (2005), dijital eşitsizlikle bağlantılı sunduğu modellemede arıdışık dört aşamayla kaynakların temellük edinmesindeki girişimleri tanımlamaktadır.

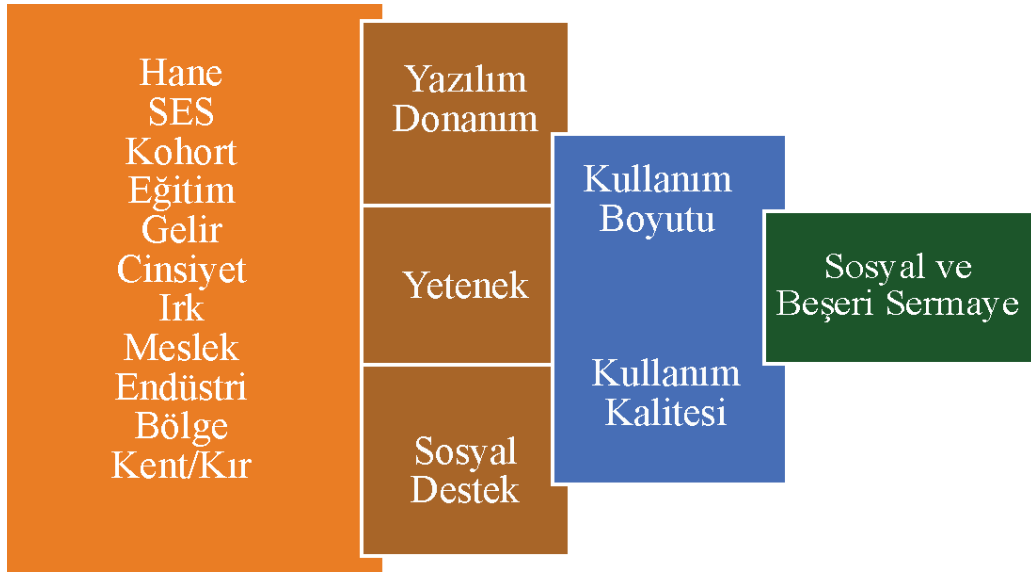
Bu aşamalar;

1. GÜDÜSEL Girişimler (Dijital teknolojileri kullanmak için motivasyon veya bu teknolojilere ilgi)
2. MÜLKİYET Girişimleri (Bilgisayar ve İnternet sahipliği, bağlantısı ve bunların içerikleri)
3. BECERİ Girişimleri (Dijital becerileri, yazılımsal ve donanımsal araçları kullanma yeteneği, bilgi edinme yeteneği ve bunların toplumsal kullanımları)
4. KULLANIM Girişimleri (bilgisayar ve internet üzerinden kaç farklı program kullanımı gerçekleştirebildiği ve kullanım süresi)

olarak sıralanabilir. van Dijk (2005: 22)’a göre bu dört aşama kümülatif ve yinelenen bir erişim şeması sunmaktadır. Şöyle ki, kullanım girişimleri neticesinde elde edilen kazanımlara müteakiben, güdüsel girişim sonraki inovasyona erişim aşamasında kendini tekrardan görünür kılarak süreci yineleyecektir. Örneğin, bilgisayar programı veya oyunu üzerine girişimlerini sağlamış bir birey, bu programın veya oyunun bir sonraki versiyonunu yada mevcut gerekliliklerini karşılamak adına bir motivasyon geliştirerek tekrardan mülkiyet girişimini başlatacak ve süreci yineleyecektir. Netice itibarıyla, Van Dijk’in sunduğu model, bizzat teknolojinin gerektirdiği süreklilik ihtiyacını çözümlemek açısından oldukça kavrayışçıdır. Zira, gerek sahiplik gerekse kullanım boyutunda olsun, bu modelleme devamlılığın ve girişim aşamalarındaki durağanlığın tesiri altında dijital eşitsizliklerin nasıl köklü tertibatlarını oluşturduğunu gösterir. Ancak, edimler üzerine kurulu bu modellemenin, girişim aşamalarındaki menfi yönelimleri de süreklileştirme olasılığı ihtimal dâhilindedir. Bu nedenle, teknolojinin menfi ve müspet yönelimlerle dikkate alınması için öncelikle dijital mecra üzerindeki edimlerin çevirimdışı fırsatlar üzerinden tasnif edilmesi ve tanımlanması gerekmektedir. Ancak fırsatlar ve sıradan edimlerin belirlenmesiyle devamlı süreçlerin dijital eşitsizlikleri nasıl yeniden ortaya çıkardığını söylemek mümkün olur. Kısacası temel sorunun, teknoloji odaklı bir kullanımda mutlak fayda sağlanacağı görüşünden ortaya çıktığı söylenebilir. Böylece Van Dijk (2005), eşitsizlikleri kavramak adına büyük çerçeveden işleyiş yapısını

kapsamlı bir modelleme ile takdim etse de, dijital eşitsizliklerin dinamik yapısını çözümlemek adına farklı iskelet yapılarında incelenmesi gerekmektedir.

Dijital eşitsizlik kavramının dinamik yapısı bir diğer modelleme ile DiMaggio ve Hargittai (2001) tarafından 5 boyutta değerlendirilmektedir. Bunlardan ilk boyut, teknik anlamda dijital donanım, bağlantı ve gerekli ekipmanlara erişimdir. Bu boyut altında internete erişim imkânı için mevcut ekipmanlar dikkate alınmaktadır. İkinci boyutu ise “kullanım otonomisi” oluşturmaktadır. Bu boyutta bireylerin hangi çeşit araçlara (Örn: masaüstü bilgisayar ile), ne kadar süreyle erişim sağladıklarından, ne tür bir yardım ile kullandıklarına kadar çeşitli belirleyiciler vardır. Üçüncü boyutta ise kullanım yetenekleri bulunmaktadır. Örneğin; bir internet kullanıcısı, sosyal medyayı sadece haberleşme amacıyla kullanırken, bir diğer kullanıcı aynı mecra üzerinden kendi ürettiği içerikleri paylaşabilmektedir. Dördüncü boyut, internete erişim için sahip olunan/olunabilecek sosyal desteği içermektedir. Beşinci ve son boyut ise “kullanım nedeni” etrafında tanımlanmaktadır. Bu kullanım boyutları/varyasyonları, bireylerin online deneyimlerinden elde ettikleri faydaları, beşeri sermaye, sosyal sermaye, kazanımlar ve politik etkililik formlarında oluşan bir takım çıktılara ilişkin değerlendirilmektedir (DiMaggio ve Hargittai, 2001). Aşağıdaki şekil, DiMaggio v.d. (2004) tarafından bu 5 boyut dikkate alınarak, farklı sosyo-kültürel alt yapıların internet erişim imkanına etkisini belirtme gayesinde tasarlanmıştır. Şekilden anlaşılacağı üzere çeşitli toplumsal yapıların kesişimleri, *yazılım-donanım*, *yetenek* ve *sosyal destek*, olmak üzere 3 ayrı etki alanına sahiptir. Daha sonrasında ise tüm bu etki alanları (üç etki beraber) doğrudan *kullanım boyutu* ve *kullanım kalitesi* kertesinde kendini göstermekte ve en sonunda kullanım boyutlarının hepsi *sosyal ve beşeri sermaye* boyutunda çıktılar sağlamaktadır. Bu çıktılarından sosyal sermaye, iş bulma, kamu hizmetleri, gazete haberleri v.b. içeriklerde tanımlanabilirken, beşeri sermaye eğitim, sağlık v.b. imkanlarını temsil edebilir (DiMaggio v.d., 2004: 30-38).

Şekil 1.1. Sosyo-kültürel Alt Yapının İnternet Erişimine Etkisi
Kaynak: DiMaggio v.d., 2004: 38

Sonuç olarak, dijital eşitsizlik kavramı, salt bir dijital kaynaklara erişim ve sahiplik çizgisinden sıyrılmayı amaçlayan, daha kompleks bir yapının alan içinde konumlanmasını tartışmaktadır. Zira bu kaynaklara, erişim, sahiplik ve kullanım unsurları mütemadiyen değişim içindedir (Weerakkody v.d., 2012) ve sürekli değişimin takip edilmesinde toplumsal potansiyeller belirleyici unsurdur. Dolayısıyla basit bir kullanım dualitesinden sıyrılmaya çalışan dijital eşitsizlik kavramını sosyal eşitsizliklerden ayrı tutmak, araştırmacının alana bakışını sığılaştıracaktır.

Bourdieu *Ayrım* kitabında toplumsal gerçekliği ilişkisel ekseninde tanımlamaktadır ve sınıf çalışmasını pratikleri hiçe saymaksızın bu düstur üzerinden gerçekleştirmektedir (Öğütler ve Çeğin, 2007:17). Pratikler, etkiler dizilerini sıralı bir biçimde çıkararak, eyleyiciler sınıfının gizlenen ortak birliğini alan içinde ortaya koymaktadır. Böylece Bourdieu, alan içinde görünen pratiklerin tasvirini şu formülasyon ile gerçekleştirmiştir.

$$((\text{habitus})(\text{sermaye}))+\text{alan}=\text{pratik}$$

Kaynak: Bourdieu, 2015a: 157

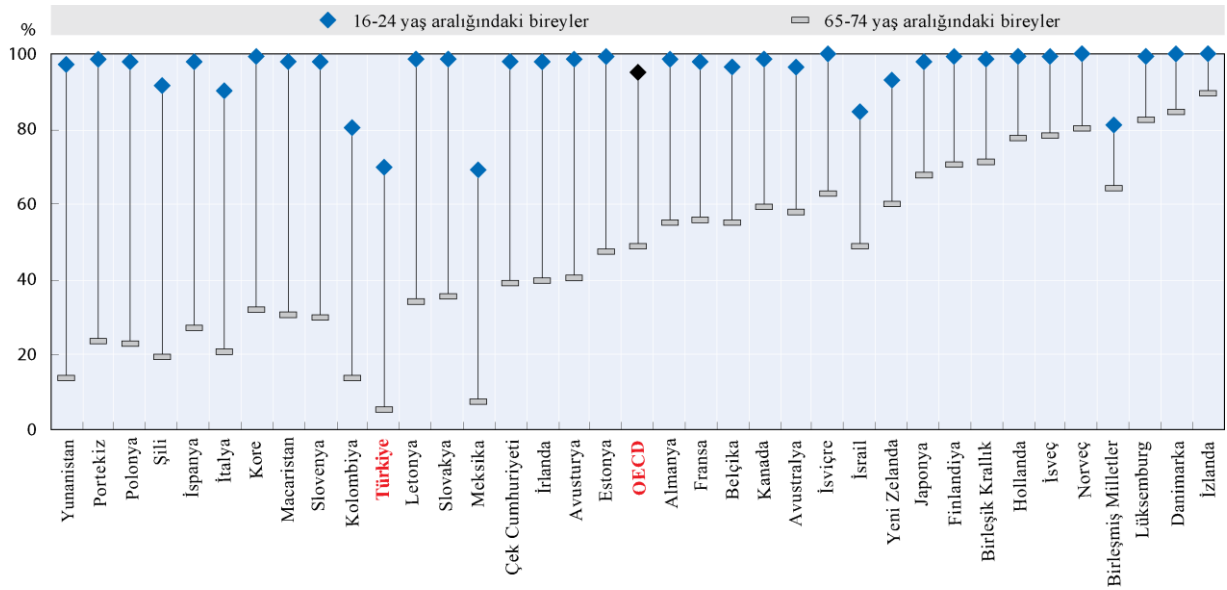
Analizlerinde ise savunduğu görüş şu şekildedir;

...pratiklerin birleştirici ve üretici ilkesine, yani sınıf koşulunun ve onun dayattığı koşullanmaların bedene işlemiş biçimi olarak sınıf habitusuna geri dönmek gerekir. Şu halde, nesnel sınıfı benzer pratikleri doğurmak üzere, homojen koşullandırıcıları dayatan ve homojen yatkınlıklar sistemini üreten, homojen varoluş koşulları ile nesnelleştirilmiş, hatta bazen hukuki (olarak) garanti altına alınmış (mal ve iktidar sahibi olmak gibi) veya sınıf habitusu (ve özellikle de sınıflayıcı sistemler) biçiminde bedene işlemiş ortak niteliklere sahip eyleyiciler kümesini oluşturmak gerekir (Bourdieu, 2015a: 157).

Dijital eşitsizliklerin açıklanması, meselenin yansıttığı veya süreklileştirdiği eşitsizlik biçimleri çerçevesinde yapısal analizler ile mümkün olmaktadır. Bu noktada Bourdieu'nün pratik formülasyonu dikkate alındığında, dijital alanın tedbirleri ve dijital alandaki eşitsizlikleri, alan içindeki sermaye yoğunluğu haricinde düşünmek mümkün görülmemektedir.

Bourdieu'cü kavramlardan hareketle literatürde mevcut bazı çalışmalar, yeni medya pratiklerini alan teorisinde (Willig v.d., 2015), farklı sosyo-ekonomik statüde bireylerin internet kullanım pratikleri üzerine (Zillien ve Hargittai, 2009), aileden edinilen kültürel sermaye ile çocukların farklı dijital öğrenme pratiklerini konu alınarak (Meng ve Hsieh, 2013), feminist yaklaşım ile potansiyel teknik sermayeye vurgu yapmak amacıyla (Halford ve Savage, 2010), alan-oyun teorisi üzerinden e-Devlet yapılanmalarında farklı beklenti ve inanışlar üzerine (Henninger, 2017), çağdaş oyun kültürü içinde kadına karşı sembolik şiddet (Gray v.d., 2017) ve dijital oyuncuların habitusları (Binark ve Bayraktutan, 2011) konularında irdelenmiştir. Ayrıca bunlara ilaveten bazı çalışmalar, Bourdieu'nün kavramlarını dijital alanda operasyonelleştirerek, işlevsel kullanılması için bazı önermelere yer vermiştir (Kvasny, 2005; Straubhaar v.d., 2012; Ignatow ve Robinson, 2017). Böylece Bourdieu'nün sunduğu külliyyatın, dijital mecra üzerine yapılan çalışmalarda oldukça çözümleyici nitelikte kullanıldığı söylenebilir. Nitekim bu çalışma da, literatürdeki çalışmalara benzer biçimde dijital eşitsizliklerin Türkiye'de yapısal örüntülerini irdelerken, Bourdieucü kavramlarla alana ilişkin yeni sorunsallara ve yaklaşımlara yol arz etme gayesindedir.

Aşağıdaki şekil, OECD ülkeleri arasında 16-24 yaş aralığı ve 65-74 yaş aralığındaki bireylerin internet kullanım oranları bazında ülkeler arası dağılımları yansıtmaktadır. Şekilden anlaşılacağı üzere OECD ülkelerinde 16-24 yaş aralığındaki bireylerin internet kullanım oranı bir hayli yüksekken, ayrıca 65-74 yaş aralığındaki bireyler üzerinde görünmektedir. Ayrıca, iki yaş grubu arasındaki ayrım, ülkelerin gelişmişlik ölçütünde oldukça farklı seyrededir. OECD ülkeleri arasında hem iki yaş grubu arasındaki ayrımın en yüksek, hem de iki yaş grubunda internet kullanım oranının en düşük olduğu ülkeler ise Türkiye ve Meksika'dır. Ülkeler arasındaki farklı oranlarda dağılım, OECD tarafından sadece yaş bazlı değerlendirilmemektedir. Ayrıca aşağıdaki şeklin sunulduğu raporda belirtilen yaş gruplarına ait ikileşik yapının, farklı eğitim imkanlardan kaynaklandığı üzerine vurgular yapılmaktadır (OECD, 2015: 50-51). Bu hususta, uluslararası boyutta değerlendirilen dijital eşitsizliklerin yanında, ulusal çözümlemeleri içeren çalışmaların da gerekliliği tartışılabilir.

Şekil 1.2. 2014 Yılı OECD Ülkelerinde Bireylerin Yaş Bazında İnternet Kullanım Oranları

Kaynak: OECD, 2015: 50

Bu noktada dijital eşitsizliklerin tikel bir yaş kategorisi üzerinden gerçekleşmediğini, ayrımın doğasının toplumsal olanda ve yaşam boyu edinilen deneyimde belirdiği söylenebilir. İnternet cephesinde ulusal stratejiler geliştirmek adına, asgari ölçüde Türkiye'nin uluslararası konumu mühim olsa da, kendine özgü eşitsizlik örüntülerinin de dahil olduğu ulusal çözümlemeler oldukça kritiktir. Zira sadece küresel erişim imkanına vurgu yaparak dijital alanda eşitsizliklere dair standart/evrensel bir yapının/yapılanmanın varlığından bahsetmek mümkün değildir.

Türkiye'de dijital eşitsizlik başlığını temel alan bu çalışma, ampirik ve teorik düzeyde var olan eşitsizliklerin yapısal örüntülerini Bourdieucü kavramsallaştırmalardan hareketle açıklamaya çalışmıştır. Türkiye'de dijital alanda varolan eşitsizliklerin çözülmesi üzerine farklı konularda çalışmalar son yıllarda literatürde yerini almaktadır. Türkiye üzerine, dijital eşitsizlik, dijital bölünme ve sayısal uçurum kavramlarını tahlil eden bu çalışmalar daha çok farklı gelişmişlik düzeylerinde ülkeler ile uluslararası boyutta bölünmeler, işletmeler üzerine etkiler gibi çeşitli konular üzerine odaklanmaktadır (Öztürk, 2002; Öztürk, 2005; Çeviker, 2007;169; Arıcıgil v.d., 2009; Kılıç, 2011; Şen ve Akdeniz, 2012; Kalaycı, 2013; Acılar, 2015; Bal v.d., 2015). Aynı zamanda, bu çalışmaların mutlak biçimde uluslararası boyutta dijital eşitsizlikleri ele aldığı söylenemez. Örneğin Öztürk (2005)'ün Türkiye'de dijital eşitsizlik başlıklı çalışması, uluslararası "evrensel erişim" imkânlarında, ulusal derecede özgün beşeri ve sosyo-demografik eşitsizliklerin nasıl etkili olduğunu ele almıştır.

Bunlara ek olarak bazı çalışmalar sayısal uçurum, dijital bölünme gibi kavramlar ile birlikte toplumsal düzeyde yaş, cinsiyet, bölge, engellilik ve eğitim bazında eşitsizlikleri konu

almıştır (Uğuz, 2011; Karakaya-Polat, 2012; Bal, 2013; Çeviker, 2007; Fidan ve Şen, 2015; Toso v.d., 2015; Akça ve Kaya, 2016).

Bu güne değin Türkiye’de yapılmış çalışmalardan farklı olarak bu çalışma, daha ziyade Bourdieu’nün meşhur kavramsal üçlemesi habitus, sermaye ve alan kavramları üzerinde, Türkiye’de dijital alan içinde bulunanları ve henüz alan içinde konumlanamayan kesimi, politik edim tedbirleriyle birlikte makro ve mikro yaklaşımlar hattından okumayı denemektedir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerindeki çözümlemelerde yer yer kullanıldığından, habitus, sermaye ve alan kavramlarının detaylandırılması gerekmektedir. Zira, bu kavramlar, çalışmanın tartışma kısmının temelini oluşturmakta ve Bourdieucü yaklaşımla alanın tasvir edilmesini mümkün kılmaktadır.

Alan, sermayenin görünür olduğu temelde oyunun oynandığı ve oyunun kurallarının belirlendiği bir yapı olarak önemlidir. Bu bağlamda, sermaye alana özgüdür. Alan tarif edilmeden ve onun sınırları teorik ve ampirik olarak çizilmeden, sermayenin işlevsel varlığından söz edilemez. Aksi durumda, alan tarif edilmeden sermaye varlığının ipuçlarına rastlanılsa da, bunun ancak tesadüfi olduğundan söz edilebilir (Arun, 2010a: 19).

Pratiklerin var olması, alan özerkindeki sermaye yoğunluğu ve alanlararası işlevselliği olan habitustan ayrı olarak düşünülemez. Her ne kadar, sermaye varlığı alan içinde işlevsellik kazansada, alanın kuralları ve sermaye türlerinin dağılımı, alanın belirleyici iç dinamikleri ve dış tazyikleri ile görünür olmaktadır. Bu nedenle özerk alanların tanımı ve bu alanların kuralları, ancak onun kuruluş momentinin ve iç kopuşlarının anlamlandırıldığı ölçüde sınırlarını belirler. Devam eden bölümde alan kavramına ilişkin teorik arkaplan ele alınmaktadır.

1.1. Alan Nedir?

Bourdieu’nün kavramlarını tek tek değerlendirmek ve anlamak neredeyse imkansızdır. Bizzat kendi çalışmalarında da bunu görmek pek güç değildir (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 79-80). Nitekim, Swartz (2015: 53), Bourdieu’nün kavramlarının ilişkisel olarak birbirine bağlı olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, başlıkta ele alınacak alan kavramı, habitus ve sermaye kavramı haricinde var olan bir terim olarak düşünülmemelidir. Daha ziyade bu üç kavram Bourdieucü ilişkisel yaklaşım ve sosyal çalışma imkânı sunan bir *à la carte* (Ignatow ve Robinson, 2017: 13) olarak betimlenebilir. Aynı zamanda, ilerleyen bölümlerde de bir kavramın kalıcı tanımını sunmak mümkün olmayacaktır. Bu sınırlılıklardan hareketle, çalışmanın bu bölümünde Bourdieu’nün “alan” terimine ve kavramsal arkaplanına değinilmekte, alana ilişkin güncel çalışmalar teorik düzlemde değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Bourdieu’nün alan kavramı, herhangi bir akademik disiplin içinde içeriksel ya da bilimsel bir araştırma sahası temsiliyetinden daha farklı ölçüde kullanılmaktadır. Alan kavramı,

içerisinde habitusun işlev gördüğü toplumsal ortamın yapısını belirtmek için kullanılan bir mekânsal metaforu temsil etmektedir. Özgün sermaye tipleri veya sermaye bileşenleri ile yapılanmış ve düzenlenmiş, ilişkisel akıl yürütme tarzına dayalı kavramsal inşaalardır (Swartz, 2011: 169-170).

Failin konumu, alan içinde habitusun somutlaştırdığı sermaye miktarı ve türü tarafından belirlenebilir (Thorpe, 2015: 174). Sermaye ve habitus kavramını kullanmadan alana ilişkin analizler gerçekleştirmek mümkün değildir. Her ne kadar alan analizi, habitus ve sermaye ile mümkün olsa da, bunlar aynı özgünlükte seyir göstermezler. Sermaye alana özgü olabildiği gibi, habitus başka alanlarda da geçerlidir (Arun, 2010a: 39).

Alan, metodolojik olarak ele alındığında farklı gözlem birimlerinden inşa edilmiş bir analiz birimidir. Alan analizi için inşa edilme süreci mücadele sahasının belirlenmesi ile başlamaktadır. Bu mücadele alanında var olan sermayeler ve mücadele nesneleri, iktidar ilişkileri görevi gördükleri anda varolurlar. Alan içinde yürütülen mücadele iki formda gerçekleşir. Bunlardan birincisi toplumsal ayrıcalık sağlayan iktidar kaynaklarının yaratılması, ikincisi ise sermayenin dağılımı üzerindeki toplumsal mücadelelerdir. Sermaye dağılımı üzerindeki mücadele, sermaye türünün biriktirilmesi, aktarılması, takası ve başka bir sermaye türüne dönüşümü ile mümkün olmaktadır. Burada aracılık eden şey aktörlerin alan içinde kurdukları stratejilerdir (Swartz, 2015: 55-56).

Bu stratejiler tipik olarak kültürel ve ekonomik sermaye üzerinde ya da her iki sermaye kompozisyonu üzerinde alan içerisinde yapılır ve sermaye hacmi olarak tezahür eder. Sermaye hacmi, kültürel sermayenin ve/veya ekonomik sermayenin artışıyla birlikte yükselir. Sermaye hacminin artışına bağlı olan sermaye türü, aktörlerin alan içerisinde konumlandığı pozisyonu ya da bu alan içindeki mücadelesini ortaya koyar (Blasius ve Friedrichs, 2008: 24-30).

Nihayetinde alan bir sınıf mücadelesinin cereyan ettiği özel bir oluşumdur (Arun, 2010a: 40). Aktörler alan içerisinde öncelikle sermaye yoğunluklarına göre, daha sonrasında kendi sermayelerinin kompozisyonuna göre konumlanırlar. Özellikle ekonomik ve kültürel sermaye olmak üzere çeşitli sermaye türlerinde üçüncü boyutu oluştururlar. Üçüncü boyutta, aktörlerin, alan içerisindeki belirleyicilerine göre zamanla sermayelerinin yoğunlukları ve kompozisyonları evrimleşir. Aktörler ve aktör grupları böylelikle alan içerisinde konumlarını ya da sınıfsal pozisyonlarını belirli bölgelerde tanımlarlar (Bourdieu, 1987: 4).

Bourdieu'nün erken dönemde (1978) Anne-Marie Metaille ile gerçekleştirdiği mülakat bu çalışmada alan kavramının esas olarak hangi mahiyette kullanılacağını destekler niteliktedir. Mülakat “gençlik” ve “yaşlılık” kategorilerinin sosyal bilimci tarafından nasıl görülmesi

gerektiği üzerine gelişmektedir. Bu mülakatın en başında Bourdieu, sosyal bilimciye yaşlar arası bölünmenin keyfi olduğunu hatırlatarak, bu tezini savunma girişimine devam eder. Nihayetinde alan içinde yaşlanma mefhumunun nasıl tezahür ettiğine ilişkin bir pasaja yer verir.

Her alan, moda veya sanatsal ve edebi üretim konusunda gösterdiğim gibi, kendi özgül yaşlanma yasalarına sahiptir. Kuşakların nasıl belirlendiğini bilmek için ve bu mücadelenin işlediği bölünmeleri (“yeni dalga”, “yeni roman”, “yeni filozoflar” v.b.) bilmek gerekir. Bu oldukça sıradan birşeydir ama yaşın toplumsal olarak manipüle edilebilir ve fiiliyatta da manipüle edilen biyolojik bir veri olduğunu gösterir. Gençlerden, ortak çıkarlarla donanmış, oluşmuş bir grup, bir toplumsal bütün olarak bahsetmek ve bu çıkarları tamamen biyolojik olarak tanımlanmış bir yaşa indirgemek zaten apaçık manipülasyondur. Oysa en azından genç kuşaklar arasında veya lafı uzatmayalım, iki genç kuşak arasındaki farklılıkları tahlil etmek gerekir (Bourdieu, 2016b: 175).

Alanı değerlendirme söz konusu iken niteliklerden yalnızca birinin dikkate alınması halinde söz konusu alanın ikamet etkileri, işgal edilen konumla tanımlanan tüm grupların kolektif güzergâhını en kaba hatlarıyla sürükler. Yani bu sınıfa bağlı olan yabancılaşma biçimlerini yaş, cinsiyet gibi tikel türe özgü yabancılaşma biçimlerine mahkûm eder (Bourdieu, 2015a: 158-170). Bu perspektif çalışmanın yöntem ve bulgular bölümünde tartışılmakta, alanın tahsis edilmesine ilişkin yöntemsel kaygı ve sınırlılıklara yönelik geliştirilen stratejiler etraflıca ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın esas sorunsallaştırdığı konu yaşlanma sürecinde farklılaşan deneyimlerin dijital alan üzerinden okumasını gerçekleştirmektir. Bu vesileyle, bir mücadele sahası olarak öncelikle dijital (bu çalışmada dijital olandan kastedilen bilgi ve iletişim teknolojileri başlığı altında tanımlanan yeni iletişim teknolojileridir) olanın alan mefhumu ile tanımlanması ve inşa edilmesi gerekmektedir. Fakat, daha öncesinde alan içinde aktörlerin ayrışmalarını çözümlemede etkili olacak sermaye ve habitus kavramları teorik çerçevede ele alınmalıdır. Zira alan ancak içindeki dinamik yapıyla surete bürünür. Böylelikle, çalışmanın neticesinde Bourdieücü teorik arkaplandan hareketle Türkiye’de dijital alanının kendine özgü kuralları ve momentini ampirik olarak sunmak mümkün olabilir. Devam eden başlıkta sermaye kavramı etraflıca ele alınmaktadır.

1.2.Sermaye Nedir?

Bourdieücü tasniflere geçmeden önce sunduğu sermaye öbeklerini anlamak adına kavramının Marksist formülasyonu kısaca incelenmelidir. Marx’ın formüle ettiği biçimde sermaye, meta dolaşımıdır. Ticaret, üretim dolaşımı ve daha gelişmiş dolaşım biçimleriyle, sermayenin tarihsel temelini oluşturmaktadır. Marx, tarihi açıdan sermayenin ilk ortaya çıkışını ve sermaye kökeninin para olduğunu savunmaktadır. O (yalnızca) para ve sermaye olan para

arasında göze çarpan ilk farkın dolaşım biçimlerindeki ayırmadan başka bir şey olmadığını belirtmiştir (Marx, 2003: 138-139).

Bourdieu, üç temel tez ile Marksizimle arasına mesafe koymaktadır. Bu tezlerden ilki ekonomik çıkar kavramı üzerinedir. Bourdieu, ekonomik çıkar kavramını görünürde gayri iktisadi olan mallar ve hizmetler için de kullanmaktadır. Ona göre toplumsal hayatta ekonomik yapıların merkezîyetçiliğini savunmak, çıkar kavramını maddi boyutuyla sınırlamasından ötürü öznelcilik/nesnelcilik dualitesini yeniden üretir. Böylelikle ekonomik çıkar fikrini maddi amaçların yanı sıra simgesel amaçları da dahil ederek genişletir. İkinci tez ise, iktidar biçimleri üzerinedir. Bourdieu sermaye fikrini; maddi, kültürel, toplumsal ya da simgesel olsun, iktidar biçimlerini içine alacak şekilde genişletmektedir. Bunlar; ekonomik (para ve mülk), kültürel (kültürel mallar ve hizmetler), sosyal (tanışıklıklar ve ilişki ağı) ve simgesel sermayeler (meşruluk)' dir. Genellikle bu dört temel sermaye tipi üzerinden çeşitlendirdiği sermaye türleriyle alan ilişkilerini çözümlemektedir. Üçüncü tezi ise eşitsizliklerin yeniden üretilmesinde simgesel süreçlerin rolü üzerinedir. Bourdieu, geleneksel Marksist anlayışın ekonomik ve sınıfsal yapılara fazla ağırlık vererek farklılaşmış toplumların iktidar ilişkilerinde simgesel boyutun yeterince önemsenmediğini vurgulamaktadır (Swartz, 2011: 15-65).

Göker (2007)'e göre Bourdieu, Marx'ı ekonomik sermayeyi, diğer toplumsal uzayların yapısını iyice araştırmadan ayrıcalıklı kıldığı için eleştirmektedir. Bu sebeple birçok alan analizinde kültürel sermaye mefhumunu ekonomik sermaye kadar gerçek konumda ve aynı soyutlama seviyesinde analiz ederek, iki sermaye arasındaki karşıtlıkları göstermektedir (Göker, 2007: 299-300).

Sermaye, Bourdieucü “alan(lar)daki ilişkiselliği taşıyan enerji” olarak tanımlanmaktadır (Çeğin, 2012: 39). Bourdieu, sermaye türlerini daha ziyade bu “sosyal enerjinin” kristalleştirilmesiyle ayırmaktadır (Arun, 2010a: 29). En genel tanımlarıyla, ekonomik sermaye, ekonomik statü biçiminde görülerek değeri para üzerine konumlanır ve mülk edinme hakkı biçiminde kurumsallaştırılır. Kültürel sermaye eğitim niteliği, öğretim ve değerli kültürel nesnelerin birimidir. Bu sermaye türü belirli koşullar altında ekonomik sermayeye dönüştürülebilmektedir. Sosyal sermaye ise aynı şekilde belirli koşullarda ekonomik sermayeye dönüştürülebilir ve soyluluk biçiminde kurumsallaştırılmaktadır. Sermayelerin dönüşüm mekanizmalarına sahip olması, aktörlerin farklı biriktirme senaryolarına bağlıdır (Arun, 2010a: 31-35). Böylelikle Bourdieu, sermayelerin çeşitli biçimleri ve birbirlerine dönüşümü ile genel bir sermaye kavramsallaştırması öndermektedir.

Yukarıdaki anlatımdan yola çıkarak bu sermaye türlerini kendi içinde değerlendirmekte fayda vardır. Sermayeleri dijital eşitsizliklerin örüntüsünde anlamlandırmak için bu bölümün

devamı kısaca sırasıyla kültürel, sosyal, ekonomik ve simgesel sermaye kavramlarını ele alacak daha sonrasında ayrı bir başlıkta, bu sermaye biçimlerine ek olarak kısaca teknik sermaye kavramı değerlendirilecek ve kavramsallaştırılmaya çalışılacaktır.

Kültürel sermaye üç farklı formda çıkabilir. En temelinde beden ve zihnin kalıcı eğilimleri için *İçselleştirilmiş form*, kitap, fotoğraf, makineler gibi kültürel malların değerlendirilmesi (temellük edilmesi), farkına varılması v.b. uygulamalarda bulunmak için kültürel beceri gerektiren nesnelere işaret eden *nesnelleştirilmiş form*, ve eğitim ile elde edilen, eğitim sistemlerinin vasıflarının yer aldığı *kurumsallaşmış form* kültürel sermayenin yapısını oluşturan üç formu temsil eder. Bu formlar birbirinden kati suretle ayrılmış biçimlerde var olmazlar (Bourdieu, 1986). Bourdieu genellikle çalışmalarında kültürel sermayeyi eğitim sisteminde yer alan farklı sınıfa mensup öğrencilerin başarı durumunu değerlendirirken sıkça kullanmıştır (Bourdieu, 1986, 2015a, Bourdieu ve Passeron, 2015).

Kültürel sermayede *nesnelleştirilmiş form* bu çalışmanın mahiyeti açısından önemli bir konuma sahiptir. Zira nesnelleştirilmiş *form* içinde dahil olan materyaller ekonomik sermaye ile de elde edilebilecek türdendir. Fakat bu sadece o ürünü elde etmenin ekonomik sermayeye bağlı olduğunu göstermez. Aksine *içselleştirilmiş* ve bazı durumlarda *kurumsallaşmış* formda materyallerin nesnelleştirilmesi veya temellük edilmesi mümkündür. Ancak bu iki form vasıtasıyla elde edilen materyaller fayda biçimlerine dönüştürülebilir. Bunlar dışında sahip olunan ürünler (ya da yeteri kadar içselleştirilmemiş veya kurumsallaşmamış ürünler) çoğu kez işlevsiz konumda da bulunabilir (Örn: cihaza ilişkin gerekli teknik bilgi olmadığı halde herhangi bir jeoteknik cihazının satın alınması). Bu sadece materyalin (mülk, ürün) yasal sahipliğini içerir. Ürünlerin kültürel dönüşümü, içselleştirilmiş formda materyalin (mülkün) uygun şekilde kullanımı ve özel maksatların belirlenmesi noktasında ön plana çıkar. Örneğin, kazancını bilgisayar kullanımı üzerinden elde eden bir kişi (örn; grafik tasarımı veya mühendislik), bu materyalin kullanımından elde ettiği ekonomik sermayeyi, *kurumsallaşmış* veya *içselleştirilmiş formlar* ya da *her iki form* vasıtasıyla mümkün kılabilir.

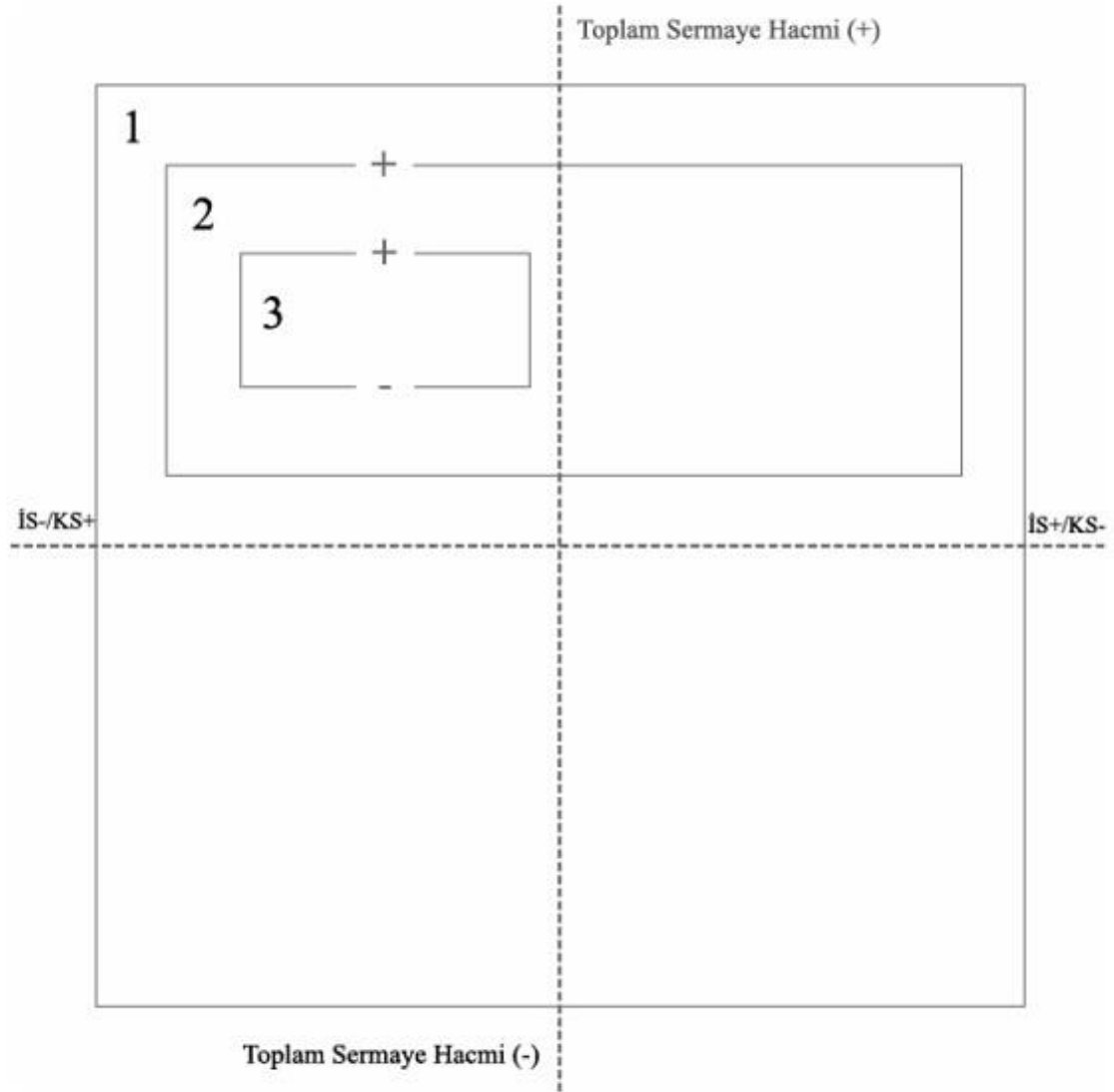
Sosyal sermaye, az ya da çok biçimde kurumsallaşmış mutual bir farkındalık ve tanışıklık içermektedir. Başka bir deyişle bir gruba ya da kolektif yapıya üyeliktir. Bu üyelik sembolik ya da materyal dönüşümle birlikteliği sürdürmeye yardımcı olabilir. Sembolik ve materyal dönüşümlerle birlikte tesisini ve bakımını mümkün kılan ve yeniden sorgulanmasını sağlayan, kısmen coğrafi ve fiziksel koşullara indirgenemeyecek bir varlıktır. Aile ismi, sınıf, parti gibi ortak paydalarda aynı isim altında eyleyenleri konumlandırabilir (Bourdieu, 1984: 124-146).

Ekonomik sermaye, temel birimi para olan, ticari başarı ve başarısızlıkların tanımlanmasında bir ekonomik statü göstergesidir. Gelirin, finansal kaynakların, varlıkların ve bunların mülkiyet hakkının kurumsal göstergesi olarak ifade edilir. Örneğin; yazarlar yayıncılık, kamu okumaları ve diğer edebi etkinliklerden elde ettikleri gelir ölçüsünde farklılık gösterebilirler (Anheier v.d., 1995: 862).

Simgesel sermaye, aslında, ekonomik sermaye ve kültürel sermayeden başka birşey değildir. Yani sembolik ilişkilerin iktidarını yeniden üretmeye ve sosyal uzam içerisindeki yapıları iktidar ilişkileri ile pekiştirdiği bilinen bir algı kategorisi oluşturmak üzere varlığını sürdürür. Burada sembolik olanı marjinal subjektivizimden ayırmak gerekir. Bu sermaye türü bir pazar içinde konumlanmış bir değer değildir, salt bireysel seçkilerin mekanik eklentisinden uzaktır. (Bourdieu, 1989: 14-25). Tanınan her farklılık, bir ayrışma faydası sağlayan simgesel sermaye işlevine sahiptir. Örneğin bir sanatçının yaşlanması, kısmen simgesel sermayenin artışı ve meşru arzularının doğru oranda artması ile sonuçlanır. Bu durumda özenen (sanatçı) kendisine atfettiği önemi ve grubun ona atfettiği önemi, yani kendine “hak gördüğü” ve grubun ona “hak gördüğü” noktada sahiplenebileceği ve özenebileceği bir fiyatı, itibari değeri hesap etmek zorunda kalır (Bourdieu, 2014: 202).

Bourdieu’nün eserlerinin çoğu, ekonomik sermaye ile kültürel sermaye arasındaki karşıtlığı incelemeye ayrılmıştır. Hemen hemen tüm hayat pratiklerini belirli ölçüde birbirine karşı bu iki sermaye tipine göre yoğunlukları çerçevesinde anlaşılabilir kılmıştır (Swartz, 2011: 195).

Aşağıdaki şekil, iktidar alanının sınıf yapısını, edebi ve sanatsal alanlara göre nasıl ayırdığını göstermektedir. Dikdörtgen 1, toplumsal sınıf alanını temsil etmektedir. Bu sınıf alanı sermaye hacmi ve tipi eksenleri etrafında iki boyutlu uzay olarak tarif edilebilir. Dikey eksen toplam sermaye hacmini artan azalan şekilde ölçer. Yatay eksen ise göreceli ekonomik ve kültürel sermaye miktarını ölçmektedir. Dikdörtgen 2 alanı ise iktidar alanını temsil eder. X ekseninde en yüksek konum bu alandır ve en yüksek sermaye hacmini gösterir. Kendi iç yapısında ise kültürel ve ekonomik sermaye kutuplaşması görülmektedir. Dikdörtgen 3, edebi ve sanat alanı temsilidir. Bu alan ise (-x, y) alanı içinde konumlanmaktadır. Bu alan, nispeten kültürel sermaye kutbuna yakın ve belirli toplam sermaye hacmine sahip olan, ama ekonomik sermayenin daha az biçimde kendini gösterdiği konumları içerir. Böylelikle, iktidar alanındaki karşıt kutuplar yakınlıklarına göre alan içinde çeşitlendirilebilir.

Dikdörtgen kartezyen koordinatlar üzerindeki konum dizilimini temsil ediyor; Y eksenini toplam ekonomik ve kültürel sermaye hacmini, X eksenini ekonomik sermayenin kültürel sermayeye oranını ölçüyor.

Anahtar:

1. Toplumsal mekan ya da toplumsal sınıf alanı
2. İktidar Alanı
3. Sanat Alanı

Şekil 1.3. Sermaye Hacminin Haritalanması

Kaynak: Swartz, 2011: 195

Sermaye çeşitlenmeleri, Bourdieu'nün teorik duruşu ile birlikte kültürel alan yapıları üzerinde detaylandırılabilir. Bu kültürel alanlar içinde, diğer alanlarda olduğu gibi, aktörler toplumsal konumlarına göre rekabet içindedirler. Rekabet ortamını barındıran sosyal topoloji, sermaye miktarı ve kombinasyonları ile birlikte aktörlerin pozisyonlarını ve farklı pozisyonların birbirleriyle olan dinamiğini açıklar. Farklı türden sermayelerin, belirli alanlar içinde bölünmesi ve hiyerarşisi, mensup oldukları alanlara göre farklılaşmaktadır (Anheier v.d., 1995: 862).

Teknolojik ve sosyal değişimlerin ölçüsü göz önüne alındığında, Bourdieunün kültürel sermaye hesabının değişmeyen formlarda kalması dikkate değerdir (Prieur ve Savage, 2013: 246). Fakat bu sermaye formlarının yanı sıra yeni geliştirilen sermaye formlarına da ihtiyaç vardır. Friedman, Savage, Hanquinet ve Miles (2015) çalışmalarında yeni geliştirilecek kültürel sermaye formlarında yaş ve kuşak bölünmelerinin önemini belirtmişlerdir. Bu çalışmada yeni bir sermaye formu olarak *teknik sermaye* ele alınacak ve analitik düzlemde farklı tertibatların bu sermaye formuyla kümelenişleri ampirik bulgular ile tartışmaya açılacaktır.

Teknik Sermaye

Bourdieu'nün sunduğu sermaye repertuarı (ekonomik, kültürel ve sosyal), kendi çalışmalarında teknoloji üzerine koşullandırılmamış ve külliyatında yer almamıştır. Fakat Bourdieu (2005)'nün kültürel sermaye öbeğinde alt-kategori türü olarak tanımladığı *teknik sermaye* nosyonu bazı çalışmalarında yer almaktadır. Onun çalışmalarda teknik sermaye, nitelikli (*skilled*) beden işçilerinin, kendilerine özgü teknik kaynaklarla belirli koşullardaki avantajlarını nasıl sağladıkları hususunda ön plana çıkmaktadır. Nitekim bu ön plana çıkış, işgücü piyasasında gerçekleşmekte, nitelsiz elemanlara karşı, teknik sermayesi yüksek kalifiyeli elemanların becerilerini ortaya koyması ile mümkün olmaktadır (Halford ve Savage, 2010: 945).

Bourdieu'nün kullandığı biçimde teknik sermaye mefhumunu kolayca dijital alan içinde değerlendirmek mümkün değildir (Halford ve Savage, 2010). Dolayısıyla bu başlık altında tanımlanmaya çalışılan teknik sermaye, daha çok güncel araştırmalardan esinlenerek ve Bourdieu'nün kavramsallaştırdığı biçimde günümüz işgücü piyasasındaki belirleyicileri dikkate alarak bir operasyonelleştirmeyle kullanılmaktadır. Nitekim bu operasyonelleştirmenin dijital alana özgün biçimde gerçekleştirileceğini peşinen belirtmekte fayda vardır.

Teknik sermaye, eğitim boyunca ve gelir aracılığıyla, BİT hakkında bilgili diğer kişilerle kurulan sosyal ağlar sayesinde, ve BİT'e serbestçe erişim imkanı ile yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla, BİT, fiziksel bir yapı olmanın ötesinde sosyal bir anlam taşımaktadır. BİT varlıkları, diğer varlıklara nazaran sahiplerinin sosyal varlığını ve ekonomik araçlarını hem

ifade eder hem aldatır. BİT'in tüketimi, bireyin alım gücü, geçmiş ve şimdiki sosyal pozisyonu ve eğitim mülkiyetine bağlıdır. Bu nedenle teknik sermayenin kültürel sermaye içerisindeki konumlanması, BİT' de daha yüksek derecede otonomi ve dijital beceriler kazandırır. Aynı zamanda kullanımdaki çeşitlenmeleri açıklamaya yardımcı olur (Brock v.d., 2010: 1043).

Teknik sermaye, başlı başına bir formu oluşturmaz. Diğer sermaye türlerinin alan içinde fonksiyonları ile ortaya çıkmaktadır. Eğer Bourdieu'nün alanları, sermayenin işleyiş şekillerine göre çalışıyorsa (Webb v.d. 2002: xii), teknik sermaye, yapısal ilişkiler boyunca alanlar içerisinde ortaya çıkmaya, devamlılığını sürdürmeye ve dönüşüme yatkın olan bir yapıda yeniden üretilen ve inovasyon potansiyeli olan bir sermayeyi tanımlamaktadır. Teknik sermayenin birikimi, teknoloji ile bir bağlantının oluşturulması ve sürdürülebilmesi ile mümkündür. Hatta bazı teknoloji kullanımları diğerlerine nazaran daha birikimlidir. Örneğin; bilgisayar üzerinde belgenin çıktısını almak, bir sayfalık yazı yazmaktan daha birikimli bir ilişkinin göstergesidir (Zhang, 2010: 1022).

Bourdieu'nün kendisi de, eşitsizliklerin prensip etkilerini ekonomik, sosyal ve kültürel sermaye rolü üzerinden tanımlarken, “teknik sermaye” mefhumunun da dikkate alınması gerektiğine dair haleflerine üstü kapalı önerilerde bulunmuştur (Bennett v.d., 2009: 29; Halford ve Savage, 2010: 937-945). Bourdieu'nün ayrıca “teknik objeler” olarak belirttiği şey, bizzat kendisi tarafından sosyal bilimlerde çalışılmaya değer konular olarak belirtilmektedir. Bu noktada Bourdieu'nün *Photography: A Middle-Brow Art* başlıklı çalışmasında yer alan aşağıdaki pasajda geçen soruyu dikkate almak gerekir;

Müzik enstrümanı çalma gibi daha talepkar/zorlayıcı aktivitelerin aksine, ucuz kameralarında bulunduğu fotoğraf aktivitesi neredeyse hiç eğitim gerektirmez (ya da çok az bir eğitim gerektirir). Ama ekonomik ve teknik engellerin bulunmaması, ancak varsayımsal olarak düşündüğümüzde, fotoğraf tüketiminin ekonomik araçların sınırlılıkları içinde tatmin edici bir ihtiyaç olduğunu gösterir. Burada, sosyal problemin ortadan kalkması, ancak sosyal bilimlerin izah edeceği bir açıklama ile mümkün olacağı anlamı çıkarılabilir mi? (Bourdieu v.d., 1990: 14).

Öyle ki, Bourdieu, erken dönem çalışmalarında da teknik nesne ile estetik nesneler arasında ayrımı gözetmeye çalışmaktadır. Nesnenin işlenmiş halinin sanat yapısına dönüşmesini, üretenin “maksatına” bağlamaktadır. Böylelikle, işlenmiş nesne, estetik kategoriyle algılanmayı talep ettiği noktada teknik bir nesne olmaktan çıkmaya başlamaktadır. Yani *işlev* ve *biçim* tanımları önem kazanmaktadır. Bourdieu'nün Ayrım (2015a) kitabında bahsi geçen bu örnek meselenin mahiyetinin anlaşılmasına yardımcı olabilir;

Bir arkadaşına bir yemek daveti notu yazdığımda, mektubum (teknik nesne) öncelikle bir iletişim aracıdır ama el yazımın biçimine dikkat ettiğim oranda, bir kaligrafi yapısına (estetik nesne) dönüşme eğilimindedir, kullandığım dilin biçimine özen arttığında ise edebi ve şiirsel bir yapıya dönüşme eğilimi taşır (Panofsky, 1955'den akt. Bourdieu, 2015a: 52).

Yukarıdaki anlatıma atfen, bilgi ve iletişim teknolojilerinde “teknik” bir nesneden “teknolojik” bir mefhumla dönüşümünün tanımlanması noktasında önemli epistemolojik bir kırılma vardır. Gündelik dilde anlatmak gerekirse, bizlerin bilgisayarları, kapılara veya giysilere nazaran teknolojik olarak görme olasılığımız daha yüksektir. Yine de kapılar ve giysilerde, en az bilgisayarlar kadar teknolojidir. Ama bu nesneler, sosyal pratikler içindeki kullanımları, rolleri ile alakalı ve bağlantıları ile dolaylı olabilecek şekilde anlamlandırılmaktadır. Öyle ki, Sterne (2003)’e göre, nesneler üzerine tahsis edilen politik etki süreçleri, bu nesnelerin sosyal yaşantımızdaki “hususî” yada “kamu” vasıflarını tanımlamaktadır (Sterne, 2003: 374).

Sermaye, nesnelerin temellük edilmesi yada içselleştirilmesi için aktörlerin veya aktör gruplarının somutlaştırdıkları ve deneyimledikleri formlar ve sosyal enerji sayesinde birikimini oluşturabilir (Bourdieu, 1986: 46). Bu noktada sermaye, iktisadi neticelerinde mülk edinmeden ziyade kültürel formda aktörlerin, sadece deneyimlerine özgü olmamakla beraber, bilinç ve bilinç-dışı farklı yatkinlılar sistemlerinde birikim çeşitlilikleri ile girdikleri mücadele alanlarında kendi hedeflerini gerçekleştirmek için geliştirilen stratejilerle alanda tertiplenmektedir. Bu sermaye çeşitlilikleri ve tertiplenmelerini öngören yatkinlıklar sistemi, habitus kavramından başka birşey değildir. Bu çalışmanın devam eden bölümünde Bourdieu’nün habitus kavramı, teorik çerçevede değerlendirilecektir.

1.3.Habitus Nedir?

Bu çalışma, *habitus* kelimesinin kavramsal ilerlemesi ve kullanımını değerlendirmek amacı ile tasarlanmamıştır. Fakat ilerleyen bölümlerde analitik düzlemde gerçekleştireceğimiz operasyonelleştirmeleri temellendirmek açısından kavramın ayrıştırılmasına ihtiyaç duyulmaktadır. Dolayısıyla kavramın geliştirilme sürecini, yani *habitusun* Antik Yunan döneminde kullanımını kısaca incelemek gerekir. Bu başlık altında kısaca habitusun çeşitli kullanımlarına değinilmekte, daha sonrasında Bourdieu’nün kavramsallaştırdığı şekilde kavrama ilişkin ayrıntılar ele alınmaktadır.

Habeo, Habere, Habete v.b. tekil ve çoğul anlamda kelimelerinden türetilen habitus kavramının Antik Yunan döneminde kullanımlarından bir tanesi de *Hexis* kelimesidir. Aristo’nun Platon’dan aldığı *Hexis*, şeylerin oluşumunda (way of being) hem subjektif habituasyonları hem de objektif şartları belirtmek amacıyla kullanılır. Aristo’nun tanımı ile *hexis* sadece ahlaki (etik) davranışları değil, ayrıca bilgi ve teknik becerileri de içermektedir. Aristocu bir yaklaşım olarak *hexis*, hakikatin üretilmesinde nelerin “iyi” nelerin “kötü” olduğunu gözeterek yatkinlıkların belirlenmesidir (Rodrigo, 2011: 6-17).

Aristo, kavramı eyleyimlerden müstesna olarak tanımlamamaktadır. Aksine *Hexis*, sahip olunanlar ve sahip olunmuşlar ile birlikte belli eyleyimleri (*Energeia*) tanımlamak amaçlı kullanılmıştır. En kısa tanımı ile *hexis* “(Bize ait) nedenlerin doğal yansımasıdır” (Rodrigo, 2011: 6-17).

Habitus kullanımı başlangıçta Aristo’nun formüle ettiği biçime atfen, çağdaş sosyal bilimciler tarafından da tartışma konusu olmuştur. Mauss (2005), 1934’de kaleme aldığı “Sosyoloji ve Antropoloji” çalışmasında habitusun “alışkanlıktan” daha iyi bir biçimde Aristo’nun da tanımladığı gibi edinme ve “yetenek” anlamlarıyla kullanımını önermiştir (Tatlıcan ve Çeğin, 2007: 306). Her ne kadar muhtelif kullanımları olsa da habitus, özgün anlamını aslen Bourdieu’nün yerleştirdiği biçimde almıştır (Öğütler, 2012: 312-325). Bourdieu’nün ilk formülasyonlarından bu yana habitus kavramsal ve ampirik çalışmalar yapılabilecek esrarengiz bir kavram olarak görülmektedir. DiMaggio (1979), habitusu “(nesnel yapı ve bireysel etkinlik arasında ilişki kurmayı sağlayan) bir çeşit teorik *deus ex machina*” olarak değerlendirmektedir (Lizardo, 2004; Swartz, 2011). Kavramsallaştırma sürecinde Bourdieu’nün erken dönemde yaptığı çalışmalardan (1977) birinde habitus şu şekilde tanımlanmaktadır;

Sorunlar düzenini analogik aktarımı sayesinde çözmeye izin vermesi ile birlikte son derece çeşitlendirilmiş görevleri gerçekleştirmeyi mümkün kılan, her an bir algılama, takdir etme ve eyleyimlerin matrisi olarak işlev gören ve geçmiş deneyimlerin birleştirilerek edinilimi sağlayan, benzer şekilde biçimlendirilmiş kalıcı ve birbirinin yerine geçebilir yatkınlıklar sistemidir (Bourdieu, 1977: 95).

Daha güncel bir çalışmasında Bourdieu (2003), habitus’un “sudaki balık” metaforu ile işlevini açıklamaya çalışmıştır;

İnsanın varoluşu yada bedenleşmiş toplumsallık olarak habitus, dünyayı belli bir dünya olarak vareden şeydir: Pascal’ın dediği gibi “dünya beni içeriyor ama ben onu anlamıyorum”. Şu halde toplumsal gerçeklik iki kez var olur: Şeylerde ve beyinlerde, yani habituslarda; eyleyicilerin içinde ve dışında. Ayrıca habitus, ürünü olduğu bir toplumsal dünyayla ilişkiye girdiğinde sudaki balık gibidir: Suyun ağırlığını hissetmez ve etrafındaki dünyayı çok doğal sanar (Bourdieu ve Wacquant, 2003: 118).

Habitus, pratiklerin kendisini ve pratiklerin algısını örgütler. Bourdieu (2015a), habitus kavramını yapılandıran ve yapılandırılmış bir yapı olarak ele almaktadır. Ona göre habitus, bir eyleyicinin pratiklerinin tümünü sistemli kılan, aynı şekilde farklı yaşam stilini oluşturan pratiklerden belli bir sistemde ayrı kılan şeydir (Bourdieu, 2015a: 255). Pratikleri sistemli kılan ve üreten habitus rasyonel olarak somutlaştırılmaz, yarı-bilinçli “pratik” bir düzeyde işlev görmektedir (Thorpe, 2015: 172).

Bourdieu, toplumsal eşitsizliklerin hakim ve tahakküm altındakilere neden mantıklı geldiğini açıklamak için habitus kavramı üzerinden sosyelleşmenin sınıf temelli niteliğine vurgu yapmaktadır. Özellikle çocukluğun ilk yıllarında bilinçdışı biçimlerde, bir sosyal grup ya

da sınıfta içselleştirilmeden doğduğunu savunur. Sınıfsal durumların bir ürünü olan habitus, ortak olan ilk deneyimlerin hakimiyetinde bütünleştirme sağlar. Temel hayat koşullarını¹ içselleştirir ve cisimleştirir. Bu koşulların pratik düzeyde sorgusuz kabullenilmesini sağlayarak ekonomik ve toplumsal eşitsizliği meşrulaştırır (Swartz, 2011: 150-151).

Habitus belirli bir zamana ait belirleyici unsur olmaktan ziyade, geçmişe bağımlılığı ile geleceğe yönlendiren bir bağıntıdır. Kısacası bir geçmiş ve geleceği birleştirir. “Zaten mevcut olan gelecek, ancak bizzat geçmiş olarak hedef alınmayan bir geçmişten yola çıkarak şimdide okunabilir”. Yani habitus bünyeye dahil edilmiştir. Geçmişin anısını temsil etmez. Daha doğrusu habitus “geçmişin mevcudiyetidir” (Bourdieu, 2016a: 250).

Kültürel tavırlar, tercihler ve davranışlar sosyalizasyon sürecinde içselleştirilmektedir. Fakat bu sosyalizasyon süreci bir anda cereyan eden, öylesine gelişen yada tikel bir yaşam sürecinde vuku bulan surette değil, *o kuşaklar boyu aktarılan habitus, yani sınıfsal terbiyenin kendisidir* (Arun, 2010a: 29-37). Habitus, pratikleri biçimlendirir ve kendi üretiminin nesnel yapılarını yeniden üretmeye eğilimlidir (Tatlıcan ve Çeğin, 2007: 303-320). Bu nedenle pratiklerdeki fraksiyonlar ve kırılmalar, habitus sayesinde kuşaklararası kültürel aktarımlardan nasibini almaktadır (Arun, 2010a: 27).

Habitusun yapısal ve bilinçsiz yaklaşımlar arasında konumlanması, onu zamanla değişebilen tarihsel bir kavram haline getirmiştir. Böylelikle habitus kavramı birçok güncel çalışmada farklı disiplinler tarafından kullanılmaktadır (Sterne, 2003: 367). Bourdieu’nün habitus kavramını, eyleyenlerin alan konumları ve toplumsal deneyimleri aracılığıyla bilgi ve iletişim teknolojileri noktasında oluşturduğu beşeri ortam, birçok araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir (Sterne, 2003; Micheli, 2015; Böck, 2010; Robinson, 2009, 2011; Costa, 2013).

Sterne (2003: 367-371), teknolojilerin çıkış noktasının sosyal pratiklerden bağımsız olmadığını vurgulayarak, sosyal dünya ile teknolojinin birbirinden izole edilmiş olarak incelenemeyeceğini belirtmiştir. Ona göre teknoloji, habitusun az miktarda kristalleşmiş halini temsil etmektedir. Temel düzeyde teknoloji, bir mekanizma veya belirli mekanizmalar içinde kristalize edilmiş tekrarlanabilir bir sosyal, kültürel ve maddi süreçtir (Sterne, 2003: 367).

Bu çalışmanın ilerleyen kısımlarında alan, sermaye ve pratik kavramlarıyla birlikte habitus kavramı tekrardan ampirik eksende ele alınmaktadır. Habitus ve onunla ilişkili BİT örüntülerini analitik düzlemde kullanacak bu çalışmada, sınıfsal ve bedensel terbiyenin

¹ Swartz (2011)’ın aktarımı ile Bourdieu temel hayat koşullarını “*belirli bir toplumsal grup için olası, olanaklı yada olanaksız olan şeyleri maddi, toplumsal ve kültürel açıdan belirleyen koşullar olarak tanımlamaktadır. Bunlar Weber’in hayat olasılıkları kavramına benzer*” (s.149)

meşrulaştırılmasında bireylerin (toplumsal olanla bağlantısını koparmadan) alan içerisindeki geçmiş veya gelecek zamanda etkileri değerlendirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

METODOLOJİ

Niyette hata bulmak imkansızdır, ama yöntem için aynı şeyi söylemek mümkün değildir.

(Wayne, 2006'den akt. Bayraktutan, 2014: 4-10)

Bilgi ve iletişim teknolojileri içinde varolan her yeni iletişim aracı, kendisinden önce yaygın olarak kullanılan iletişim aracına göre daha “teknolojik” sayılmaktadır. BİT sınıflamasına tabi tutulan bu yeni araç, kendine özgü yapısına istinaden getirdiği yenilikler ile kullanım pratiklerinde bazı farklılıkları da ortaya çıkarmakta veya varolan pratikleri çeşitlendirmektedir. Giselman (2006), her medyumun/aracın kendine özgü tarihsel süreçliliği olduğunu ve bu tarihsel süreçliliği sadece birbirlerini takip etmesinden değil, ayrıca bu medyumun/aracın “toplumsallığından” ve “kültürelliğinden” kaynaklandığını belirtmektedir (Binark, 2014a: 16). Böylelikle, “yeni medya” başlığında tanımlanan iletişim araçları tarihselliğindeki özgüllüğünden ötürü toplumsal, ekonomik ve kültürel vasıflar içermektedir (Binark, 2014a: 16).

“Yeni medya” başlığında tanımlanan şemsiye terimin altındaki sosyal gerçekliklerin, yönelimlerin ve henüz bu şemsiye terimin altında aktör olarak tanınmayanların incelenmesi, bu alanın değerlendirilmesini kendine dert eden araştırmacıya yöntemsel bazı meydan okumalar sunar. Arun (2010b:5-8)’a göre bu meydan okumalar, bir dizi sorular etrafında gerçekleşmektedir. Bu durumda araştırmacının sosyal mücadelesi “neden ölçeriz?”, “neyi ölçebiliriz”, “nasıl ölçmeliyiz?” soruları etrafında müdafaa edilmelidir (Arun, 2010b: 5). Nitekim yöntemsel tartışmalar bu üç soru ile tarihsel sürecini devam ettirmekte ve bu sorulara verilen cevaplar ile farklılaşma göstermektedir.

Bilimsel inceleme etkinliği esasen bir merak ve/veya bir dert olarak tanımlanabilecek durumlarda ortaya çıkmaktadır. Dert edinilen *şeyler* araştırmacıyı, bu *şeyleri* sistematik olarak inceleme etkinliğine yönlendirir. Bu sistematik inceleme “metodoloji” dir. Bu sözcük, yunancada “meto/boyunca” ve “hodos/yol” kelimelerinden türetilmiştir. *Dolayısıyla metodoloji kavramı doğru yol boyunca yürümek anlamına gelir* (Bochenski, 2008:19’den akt. Bayraktutan, 2014: 10).

Sosyal bilimlerin gelişiminde ve varoluş mücadelesinde yöntemsel tartışmalar mütemadiyen varolmuştur. Bu tartışmaların temelini aşağıdaki üç soru oluşturmaktadır.

Sosyal bilimin rolü nedir?

Bilim insanının rolü nedir?

Sosyal bilim objektif olabilir mi? (Arun, 2016: 187-190)

Sosyal bilimin kurucu entelektüelleri olarak kabul edilen Marx, Durkheim ve Weber bu üç soru etrafında çeşitlenen metodolojik tartışmaların tabi kaynakları olarak tanımlanmaktadır (Arun, 2016: 187). Bu üç entelektüel kendisinden önce/sonra (selef/halef) gelen akımların neredeyse hepsinde yönlendirici olmuştur. Kısaca değinmek gerekirse, *Pozitivist sosyal bilim* temsilcilerinden Durkheim'in, bireysel eylemlerin kolektif bilincini ortaya koyarken önerdiği bilim modeli “*değer yargılarından uzak*” ve “*nedensel*” olmalıdır. Max Weber ise, *Yorumlayıcı sosyal bilimde* sosyal araştırmanın birincil vuku bulma nedenini *verstehen* prensibi ile kurmuş ve *öznelliği* ön plana çıkarmıştır. *Eleştirel Sosyal Bilim* ise, Marx, Freud v.b. sosyal bilimciler tarafından etkilenmiştir. Eleştirel sosyal bilimin versiyonları başlıca *diyalektik materyalizm*, *sınıf analizi* ve *eleştirel yapısalcılık* olarak sıralanabilir. Bu yaklaşım ise sosyal araştırmada, *gerçekliğin çokboyutluluğu*, *mücadele alanları*, *güçlendirme için değer yargılı aktivizm* olması gerektiğini savunmaktadır (Neuman, 2011: 95-115).

Bilimsel araştırmanın temel hatları yukarıda belirtilen anaakımlar içeriğinde çeşitlenmektedir. Bu çalışmada ise ilişkisel stratejilerle yöntemsel yaklaşım inşa edilmeye çalışılmaktadır. Dolayısıyla devam eden bölümde bu stratejilere değinilecek ve kesişimsellik perspektifi tartışmaya açılacaktır.

2.1.Araştırmanın Epistemolojik Arkaplanı

Bilimsel yaklaşımlar birbirine karşıt oldukları veya birleştikleri noktalarda farklı yöntemsel yaklaşımları ve teknikleri ortaya koymaktadır. Böylece, sosyal bilimlerde, *nesnellik* (*tümdengelim*) ve *öznellik* (*tümevarım*) kavramları yelpazesinde, kendini meşru kılmak adına metodolojik muhakeme geliştirerek varlığını sürdürür. Bilim insanları 19. Yüzyılın başlarından itibaren bu mücadele alanında, sıyrılan yöntemsel perspektif ve bir hat üzerinden seçici tavır sergilememek, ve böylece sosyal gerçekliği ve sosyal gerçekliğin öğretisini daha iyi anlamlandırmak amacıyla alternatif bakış açıları üretmişlerdir.

Peirce (1994) tümdengelim ve tümevarımcı yaklaşımları birbirleriyle ilişkilendirerek, tümevarımcı düşüncenin mantığını istatistiksel istikrara dayandırmaya henüz 19. yy'da başlamıştır. Peirce, işe belirlenimciliği ve zorunluluk öğretisini (determinizm) red etmekle başlar. Ona göre deney ve gözlem “mekanik nesnelliği” saptayamaz. Sadece bir düzenlilik

unsuru olduğunu gözlemleyebilir. Bir “şans evreni” üzerine muhakemesini sürdüren Peirce, *şansı*, yasalılığın özü olmaktan sıyrarak, tüm akılcı tümevarımsal yaklaşımların merkezine koymaktadır. Sabitleri sadece “yasaların evrimi sırasında yerine oturmuş” olan “şans değişkenine” tabi tutmuştur. Yani evrenin yasalarını belirleyen şey, ona göre evrilen sezgiler ile paraleldir ve çeşitlenmeler ancak bu şekilde kendini gösterir. Teknik düzeyde, deneysel bir rastgeleliği savunarak ve yapay tesadüflerin yasa-benzeri özelliklerini vurgulayarak daha bilgilendirici yanıtlar aramış ve gerçekliği uzun vadede ne bulduğumuzla ilgili bir şey haline getirmiştir. Peirce’e göre tümevarım mantığında rastgeleleştirme, şans ve gözlem, sadece bir düşünme eylemi değil, ayrıca pratik eylemdir (Hacking, 2005: 259-270).

Peirce tarihsel hatanın, genellikle bir noktanın belirlenmesi için başka bir noktanın referans olarak kullanılmasına bağlı olduğunu düşünmektedir. Böylelikle bir niceliksel kıyaslamanın izole edilmiş biçimde sunulması, yani ikili ilişkisi, çeşitliliğin tekabülü (mütekabiliyet) hakkında yorum yapılmasına izin vermez. Tekabüliyetlerin bilinen derinlik ve genişlik ile çözülmesi gerekmektedir (Peirce, 1994: 1028). Nitekim klasik olasılık teorisi (Laplace’ci) karşısında Peirce’in önerdiği bilimsel yaklaşım bir “olabilirlik” ilkesine bağlıdır (Popper, 2002: 135). Peirce, aslında seleflerine benzer şekilde geometrik düşünme aracılığıyla savlarını ortaya koymaktadır. Gauss ve Kepler, Peirce’in geometrik düşüncelerinde öncü entellektüeller arasındadır (Hacking, 2005: 259-270). Peirce’in bu yaklaşımı, ilerleyen bölümlerde bu çalışmada uygulanan *geometrik veri analizlerinde* yol gösterici olacaktır.

Entelektüel açıdan, John Dewey, Peirce ile benzer kaygılar taşımaktadır. Fakat Dewey’in görüşleri daha çok uzlaştırmacı (*irenic*) felsefe niteliğindedir. Dewey’e göre akılcı düşünce, sosyal gerçeklik ve insanın doğası gibi sabit gerçekliklere ilaveten, sürekli değişen sosyal gerçekliğe uyum sağlayan pratikler üretme çabasına girmelidir (Caiazza, 2013: 218).

Dewey’in kamu eğitim politikaları ve demokrasi vurguları, pragmatist metodolojinin evrilisinde önemli bir yere sahiptir. Kamu eğitim düzeninin bireylere en iyi şekilde ilerleme fırsatı verebilmesi için, muhtelif ihtiyaçlara sahip bireylerin ve eğitim sisteminin sürekli etkileşim halinde bulunmasını önermiştir. Yine de, kamunun esasında heterojen yapıda olması, *-kendisi her ne kadar demokratik olsa da-*, sistemin işleyişini farklılıkları gözetmeksizin belirlenmiş kurallar üzerinden mümkün kılmaktadır. Böylece, birey eğitim sisteminde kendi arzu ve meyillerinden mahrum bırakılarak, ancak bir başkasının (yine aynı sistemde eğitilmiş) ona sunduğu şekilde eğitilir. Bu bağlamda, farklılıklar ve çeşitlilikler üzerine geliştirilen bir yönetim, ancak bireylerin görüşlerine imkan sağlayan “katılımcı demokrasi” politikaları ile mümkün olmaktadır. Başka bir deyişle bireyler, kendilerine sunulan yönetim haklarıyla, eğitim hakkında fikirlerini sunmaya imkan kazanabilirler. Yani bireyler demokratik sistem

içinde, kendi ihtiyaçlarına kaynakların sağlandığı ve desteklerin yapılandığı sürece katılımcı rol üstlenebilirler (Collins ve Bilge, 2016: 17).

Pragmatistler, mantığın “dünyayı kesinlik yargısı dışında anlama” yollarında uzlaşma göstermektedir. Bu yaklaşımın sebebi, mantığın sadece “nedenleri” değil, ayrıca “duyguyu” da kapsayabileceğini vurgulamak içindir. Başka bir deyişle “akılcıl duygular” yada “duygusal yönelimli akılcılık” onların yöntemsel eğilimlerini oluşturur. Özellikle Dewey için, duyguları hiçe saymak ya da toplumsal olandan ayırmak *küçük düşürücü* olarak görülmemiş, aksine toplumsal ayrışmalarda akılcı mantığın dikkate alması gereken bir yaşam boyutu olarak iz sürmüştür. Dewey’in anlatımıyla meyil, tutku, amaç, ve seçimler insanlık varolduğu müddetçe kendini sürdürecektir. Ona göre doğal olan *şeylerin*, bu süreçlerle yönlendirilmeye ihtiyacı vardır (Emirbayer ve Goldberg, 2005: 482).

Bu kapsamda Dewey, “katılımcı demokrasi” içeriğindeki çözümlemelerini *deneyim* mefhumu ile kurgulamaktadır. Dewey’in, entelektüel bakış açısını çeşitlenmeleri görünür kılmak adına deneyim üzerine kurduğunu, sarf ettiği şu cümlesinden görmek mümkündür: “Demokrasi: insan deneyiminin, düzenli zenginlik içinde daha fazla deneyimin gerçekleşmesine aracılık eden hedefler ve araçlar üretme becerisine olan inançtır”. Nitekim Dewey’e göre deneyim süreci, demokrasi açısından, herhangi bir hasiyet içeren sonuçtan daha önemlidir. Devam eden süreçten soyutlanmış olan şeyler, değer tutkulu ve sabit kalır. Bu açıdan deneyim süreci, elde edileni sabit tutmak yerine, yeni yol olarak açmak ve daha iyi deneyimlere işaret etmek için elzem imkanlar sunar (Dewey ve Bentley, 1991’den akt. Emirbayer ve Schneiderhan, 2015: 199).

Böylece Dewey, pratik algısını; yani deneyim sürecini bir “gidişat” üzerine koşullandırmaktadır. Ona göre bilgi arayışı, kuramsal kesinlikten ziyade pratik algı üzerine muhakemesini sürdürmelidir. Pratik algı ise, deneyimlerin dünyasındaki olay akışlarında, kesintisiz değişimin izini yakalamalıdır. Bu açıdan Dewey’e göre, “deneyimin doğasını doğru kavramak için gerekli olan, etkişimsel bir yaklaşımla, yani araştırma öyle gerektirdiği için daha önce farklı oldukları düşünülmüş ve birbirinden ayrı tutulmuş olanları birlikte ele almaktır” (Emirbayer ve Schneiderhan, 2015: 199).

Dewey’in pragmatizm yaklaşımı, feminist teorisyenler tarafından nedensellikten sıyrılmak için çokca kullanılmaktadır (Emirbayer ve Goldberg, 2005: 482). Aynı zamanda, bazı araştırmacılar yeni blok perspektiflerin güçlendirilmesi amacıyla bu nosyon üzerinden tasarruflar gerçekleştirmiştir. Örneğin, Collins ve Bilge (2016)’ye göre yönetim sistemlerinin katılımcı demokrasi fikrine sıcak bakmaması ve orta-sınıf normları ile baskın politikaları benimsemesi, bir hayli farklılaşmış toplumlarda asimilasyonlara sebep vermektedir. Dayatma

sunan bu politikalar, ırkçılık, cinsiyetçilik ve diğer türlerde benimsenmiş (*engendered*) ayrımcılıklarla başa çıkmak için pratikler ve öğretiler geliştirilmesinin temelini atmıştır. Böylece ırk/sınıf/toplumsal cinsiyet çalışmaları ve *kesişimsellik*, Dewey nosyonlu katılımcı demokrasi konseptinin uygulanabilirliği ve sürdürülmesi için kavrayışçı bir yöntemsel araçtır (Collins ve Bilge, 2016: 17-19).

Yukarıdaki anlatım, *kesişimsellik* perspektifi ile Amerikan pragmatizmin oluşmasında jeneolojik benzeşimlere dikkat çekmeye çalışmaktadır. Fakat, bu iki kavramın temelinde farklı şekilde adlandırıldığı ve kendilerine özgül sınırlılıklar içerdiğini unutmamak gerekir. Nitekim Collins (2011)'in çalışması bunu destekler niteliktedir. Collins'e göre yeni bir blok alanı olarak ortaya çıkan *kesişimsellik*, ilerleyen dönemlerde kendini köklü çalışmalara ve yaklaşımlara dayandıran pragmatizm akımından etkilenecek, politik mücadele alanları içerisinde var olan iktidar yapılarını ve sosyal eylemlerin konseptini çözümlemek amacıyla daha kavrayışçı metodolojik imkanlar sunacaktır. Aynı zamanda, pragmatizm akımının da *kesişimsellik* perspektifinden öğreneceği çok şey vardır (Collins, 2011: 88).

Devam eden alt başlıkta, yukarıda meta-teorik tartışması sürdürülen pragmatizmin, *kesişimsellik* perspektifi üzerinde etkisi ve güncel eşitsizlik çalışmalarında –yani bu tezin konusunu oluşturan dijital eşitsizliklerde- *kesişimsellik* kavramının hangi yöntemsel sınırlılıkları aşması gerektiğine kısaca değinilmektedir.

Kesişimsellik

Kesişimsellik kavramı akademik yazın olarak ilk Crenshaw (1989;1991)'in çalışmalarıyla tanıtılmaktadır. Fakat, Collins (2011)'e göre *kesişimsellik* her ne kadar Crenshaw'a referans edilerek kullanılsada, güncel çalışmalar bu kavramı Crenshaw'ın formülasyonu ile değerlendirmemektedir (Collins, 2000; 2011: 88).

Crenshaw (1991)'in formüle ettiği biçimde *kesişimsellik* kavramı iki temel aşamada konumlanmaktadır; (1) *kesişimsellik*, birkaç ana fikrin tanımlandığı noktada “*kesişim kavşağı*” olarak yeniden ortaya çıkar ve (2) özellikle neyin sürdürüldüğü, susturulduğu ve ortadan kaybolduğunun *kesişim* noktasını belirlerken, yapısal ve sembolik sınırların birbirleriyle olan ilişkisini daha net görmemizi sağlar.

Crenshaw'ın “*kesişim kavşağı*” olarak tanımladığı aşama kendi çalışmalarında ırk ve cinsiyet ayrımcılığının iç içe geçmiş biçimini ifade etmektedir. Böylelikle ona göre, cinsiyet ve ırksal ayrımların kesiştiği belirli aidiyetler, daha dezavantajlı kesimleri görmemizi sağlar. Kendi çalışmalarında ön planda tuttuğu “siyahi kadınlar”, formüle ettiği “*kesişim kavşağı*” tanımına örnek olarak gösterilebilir. Crenshaw, beyaz kadınların, siyahi kadınlara nazaran daha

avantajlı konumuna dikkat çeker ve siyahi kadınların dezavantajlı konumlarını anlamak açısından, karşıt ve içsel koşulların çeşitliliğinde kesişimsellik perspektifinin üstü örtük yapıları daha net gösterdiğini öne sürer (Crenshaw, 1989: 139).

Crenshaw, ayrımcılık örüntülerini, yalnızca dışlanmış kesimlerin deneyimleri üzerinden değil, aynı zamanda farklı ırksal ayrımların bu örüntüleri nasıl katmerli hale getirdiğini vurgulayarak, seçici bir epistemolojik ilkedен hareketle çalışmalarını gerçekleştirmektedir. Nitekim -siyahi- kadınlar üzerinden bu düsturla kurguladığı kesişimsellik çalışmaları, bazı araştırmacılar tarafından bir savı kendiyle doğrulama gayesinde (*petition principii*) dairesel bir açıklamaya (*diallelon*) sebebiyet verdiği ve böylece bu sürece doğallık kazandırdığı için eleştirilmektedir. Yani, Crenshaw'ın bahsettiği kesimsellik, ırksal bir yapılanmanın ortodoksi esasını ayrımcılık ile (veya tam tersi) yeniden tahsis etme, dolayısıyla tüm karşıtlarını (örn: beyaz kadınlar) bastırmaya teşebbüs ettiğinden dolayı manipülasyona sebebiyet vermektedir. Zira bu perspektiften hareketle, kesişimselliğin, tahakküm sistemlerinin esas “tertibatlarını” saptırdığı düşünülebilir (Collins, 2011: 88-92; Bora, 2017).

Crenshaw'ın tanımlamasına ilaveten Collins (2011), kesişimselliğin belirlenmesinde pragmatist gelenekten esinlenerek, *deneyim* kavramına dikkat çekmektedir. Fakat ona göre deneyim bir etkileşimi değil, bir hareketlilik halini içermektedir. Collins pragmatizm akımının savunduğu bireysel deneyim vurgusunun, kesişimsellik perspektifinden öğreneceği şeyler olduğunu düşünmektedir. Zira, pragmatizmin bahsettiği deneyim, yapısal belirleyicilerin olağanlığını savunduğu noktada, esas tahakküm tertibatlarını görmezden gelir. Bu açıdan kesişimsellik ile yeniden tanımlanmış toplumsal yapıların, pragmatizmin görümsel yaklaşımlarında oldukça kavrayışçı imkanlar sunacağını ifade etmektedir (Collins, 2011: 104).

Bu çalışmada ise, *yaşlanma deneyimi* başlığı altında sunulan örüntü, basitçe bir nesnel kaçış için izlenen yolu ifade etmemektedir. Aksine, bu çalışmada deneyim ve yaşlanmanın birlikte kullanılması, “geçmişin mevcudiyetine” vurgu yapma amaçlıdır. Böylelikle ilerleyen bölümlerde sunulan değerlendirmeler, öncelikle genel çerçeveden kopuş tekabül yetlerini incelemektedir. Daha sonrasında ise kesişimsellik perspektifi ile önerilen analitik düzlemde, *yaşlanma deneyimlerine* ilişkin okumalar yaş ve cinsiyet ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Kısacası, bu çalışmada kesişimsellik perspektifi yaşlanma deneyimlerinin, *biyolojik hususiyetler* ile *toplumsal olarak* nasıl inşa edildiği ve avantajlı/ dezavantajlı konumların nasıl belirlediğini değerlendirmek amacıyla kullanılmıştır. Eşitsizliklerin görünür olduğu muhtelif konumlanmalar kesişimsellik ile yansıtılmaktadır. Böylelikle alan aşırı formlarda ve alan içi dinamiklerde eşitsizlikler hakkında yorum yapmak mümkün olmaktadır.

Nesnel kopuşu anlamak neden önemlidir? Asıl amaç siyasi-kamusal alanını tahsis etmek ise öznel deneyimler neden yetersiz kalır? Bu soruyu cevaplamak üzere Emirbayer ve Goldberg (2005)'in çalışması ele alınabilir. Emirbayer ve Goldberg (2005) kolektif güzergah üzerine yapılan çalışmaların, politik mücadele etkililiğini güçlü kıldığı yönünde oluşan görüşlerle belli noktalarda hemfikirdir. Fakat politik mücadelelerde iç hareketliliğinin kemikleşmiş yapılar içinde varlığını sürdürdüğünü hatırlatarak, statik ve dinamik kavramların iktidarı nasıl oluşturduğu ve organize ettiğini ilişkisel perspektifte açıklamanın, toplumsal gerçekliğe yansıtılması açısından daha etkili olacağı görüşüne dikkat çeker (Emirbayer ve Goldberg, 2005: 507-508). Böylelikle ilişkisel düşünme apaçık görünenden (örn: bütün yaşlılar yoksuldur) sıyrılarak farklılaşan veya bir araya getiren ilişkilerin yapısına (örn: dul yaşlı kadınlar daha yoksuldur) odaklanır.

Emirbayer ve Goldberg (2005)'e göre kolektif güzergah ve mücadele alanları hakkında bir genelleme yapmak, ancak sistematik bir tekabüliyet için gerekli envanterlerin oluşturulması ile mümkündür. Böylece, farklı tekabüliyetler ve vakalar arasında derin “analojiler” çizmek ve tek tek veya birleşik nedensel süreçlerin işleyişini ve sıvrılışını mücadele alanları içinde göstermek mümkün olur. Nitekim kolektif izdüşümlerin düzensiz konumlanmaları, ancak nesneye karşı geliştirdikleri mücadele alanları ile ortaya çıkmaktadır. Yani dış statikler, etrafında birleştirdiği dinamik halleri sayesinde, farklı surete bürünebilirler. Özetle; *mekanizmasız izdüşümler kuru, izdüşümsüz mekanizmalar kördür!* (Emirbayer ve Goldberg, 2005: 508). Habitus kavramı mekanizma ve izdüşümler arasında mekik dokuyan bir tanımlı temsil etmektedir. Dolayısıyla geçmişin mevcudiyeti üzerinden deneyimlenen süreçlerin analitik düzlemde okunmasında, bu çalışmada habitus ve kesimselliğin birlikte kullanılmasıyla gerçekleştirilmiştir.

Bourdieu'nün alan, sermaye ve habitus tanımlamaları, siyasi-kamusal alandaki mücadelelerde iktidar ve tahakküm mekanizmalarını (statik yapıyı) keşfetmek ve tartışma düzeyine erdirmek açısından oldukça elverişlidir. Ancak, tahakkümün zamanda kendini nasıl nakşettiğini ve ebedileştirdiğini çözümleme kaygısından dolayı, yaratıcı ve özgürleştirici olasılıkları içeren eylemleri tam anlamıyla ele almamıştır (Emirbayer ve Schneiderhan, 2015: 199-200). Dolayısıyla, Bourdieucü kavramsal arkaplandan hareketle yaşlanma deneyimlerine ilişkin farklılaşan eşitsizlik örüntülerini sorgulayan bu çalışmada daha yaratıcı ölçüm düzeyleri sunan kesişimsellik perspektifi kullanılmaktadır. Kesişimsellik perspektifi üzerinden sunulan analitik düzlemde habitusa ilişkin izler, artsüremli ve eşsüremli biçimlerde daha da belirginleşmektedir.

Bu tezin amacı, uygulanan istatistiksel tekniklerde, öncü belirleyiciler veya dikatomik ilişkilerden ziyade, mümkün oldukça rastgele düzeneklerde tesadüfi tekabüliyetleri içeren bulgular yansıtmaktır. Yani çalışmada kullanılan analiz teknikleri belirleyici kategoriler üzerinden tasarruf edilmemektedir. Aynı zamanda, bu yöntemsel yaklaşımın, gerontoloji ve diğer sosyal bilim çalışmalarında kesin suretle muktedir olduğunu söylemekte mümkün değildir. Daha ziyade yukarıdaki anlatım, azade bir yöntemsel çizgiye ve teorik arkaplana sahip çıkmak yerine, araştırmacının kendine dert edindiği konuya uygun metodolojik yaklaşımı benimsemesi gerektiği kaidesinden hareket ederek savunma gerçekleştirmiştir. Yaşlılar odağında geliştirilen bir eşitsizlik çözümlemesi de, şüphesiz ki bu grubun ihtiyaçlarının ve dezavantajlı konumlarının belirlenmesi hususunda oldukça kavrayışçı imkanlar sunacaktır. Örneğin Arun ve Elmas (2016) çalışmalarında, Antalya’da yaşayan yaşlı nüfusun oldukça çeşitlilik gösteren ihtiyaçlarını rafine bir analiz ile sunarak, üst ve alt sınıfsal pozisyona sahip yaşlıların bakım desteği etrafında nasıl birleştiklerini göstermektedir.

Dolayısıyla bu tez çalışmasının mahiyeti, dijital mecranın içinde beliren eşitsizlik örüntülerini farklı *yaşlanma deneyimleri* üzerinden okumaktır. Bu suretle, tez çalışması kapsamında kullanılan değişkenlerin, ön yargılı *kurbanlaştırılması* veya katı biçimlerde konumlandırılması yerine, mümkün oldukça esnek ve sündürülen bir analiz ekseninin, yukarıdaki kavramsal düzenekte kesişimsellik perspektifi ile tahsisi sağlanmaya çalışılmıştır.

“Analiz etme ve yorumlama arasındaki ayrım, sürecin amaçlarında yatmaktadır. Analizin amacı nedensellik inşa etmek olarak görülürken, yorum, anlamın açıklamasını, izahatını göz önünde tutar”. Bu çalışmanın yorumlama sürecinde *verstehen* (Arun, 2010a: 52), kesişimsellik perspektifinin kullanılmasıyla, mekanizmalarda hem deneyime bağlı ayrımların ilişkilendirme becerilerini güçlendirmekte, hem de refleksif bir sunuş gerçekleştirmektedir.

Genel itibarıyla bu başlık altında sunulan meta-teorik tartışma, çalışmada koşullanan yöntemsel arkaplanın ve tekniklerin hangi entelektüel kökenlerden beslendiğini gösterme gayesindedir. Böylece çözümlemeler aşamasında izlenecek metodolojik arkaplan, dijital mecrada hangi iktidar mekanizmalarının konumlandığını, iktidar mekanizmalarının hangi koşullarda temenni edildiğini, avantajlı/dezavantajlı tekabüliyetlerin kimler tarafından oluşturulduğunu ve bu temennilerin nasıl düzensizleştirdiğini değerlendirmek için yörüngeler tayin edecektir. Devam eden başlık, bu tez çalışmasının deneyeceği metodolojik arkaplanın, hangi aşamalar ve teknikler ile kurgulandığına ve sınırlandırıldığına dair ayrıntılara yer vermektedir.

2.2.Araştırmanın Metodolojisi

Tez çalışması kapsamında sunulan tartışma, evvelinden belirtilen teorik arkaplan ve metodolojik paradigmadan beslenerek aşağıdaki 3 seçkin başlıkta metodolojik yaklaşımını tahsis etmektedir;

- Dijital alanın, iktidar alanı karşısında konumlanması
- Dijital alandaki belirleyici yapı ilişkilerinin tertibatları
- Dijital alanın farklı yaşlanma deneyimleri üzerine gelişme hatları

Nitekim, bu üç aşamanın gerçekleştirilmesi ile alan-aktör ilişkisini sağlayan bir metodolojik yaklaşım benimsenebilir (Grenfell, 2014: 25-26).

Bu kapsamda birinci aşamada sunulan çözümlemeler, genel itibarıyla dijital alanın üst-alan belirleyicileri tarafından, diğer alanlarla nasıl ilişkilendirildiğini dikkate almaktadır. Yani, devletin teminatındaki sermaye türlerine (meta-yoğunlaşma) tahsis edilen bir sermayenin üretildiği (yoğunlaşma) alanın belirlenmesi için, dijital alan üzerindeki iktidar güçlerinin arzu ettiği gelişim ve tedbirler, bu aşamada gerçekleştirilen çözümlemeler sayesinde tartışılmıştır. Bu yönetsel çizgiden hareketle daha sonrasında sunulan analizlerde “eğitim, mesleki ünvan veya takvim gibi bir dizi olgudan” geri dönüş yapabilecek bir mekanın tesisi (Bourdieu, 2015b: 26) politika önerileri düzleminde sağlanmaya çalışılmıştır.

Üst alan arzu ve tedbirlerinin belirlenmesi amacıyla bu çalışmada ilk olarak 2002-2016 yılları arasında yayımlanmış hükümet programları üzerinden dijital mecraya ilişkin yönelimler ve beklentiler tartışılmaktadır. Böylelikle, hükümet programı üzerinden gerçekleştirilen okumalar, dijital alana ilişkin politika algısının nasıl tahsis edildiği hususunda yol gösterici olacaktır. Devlet mertebesinde kurumsal politik edimin öncelikli stratejilerini belirlemek amaçlı hükümet programları, eşitsizliklerin cereyan ettiği dijital alana ilintili genel bir çerçeve oluşturabilir. Fakat bunun yanında kurumsal stratejilerin de, bir nebze bu beklentilerin sürekliliğini ve uygulanışını temsil ettiği unutulmamalıdır. Dolayısıyla ilk aşamada sunulacak olan çözümlemeler, yer yer kurumsal rapor ve mevzuatlarla birlikte bağdaştırılarak sunulmuştur.

İkinci aşamada ise, Türkiye’de dijital eşitsizliklerin yapısal örüntüleri tahlil edilmektedir. İstatistiksel okumalar gerçekleştirilecek bu aşama, Türkiye’nin beşeri sermaye dokusunu dijital mecrada değerlendirme gayesindedir. Böylelikle ulusal düzeyde, BİT kaynaklarının yapısal tertibatlarıyla oluşturulan sosyal topografya, Türkiye’nin özgün eşitsizliklerini dijital mecrada nasıl yansıdığını ele almıştır.

Üçüncü aşamada ise Türkiye’deki bireylerin dijital alanda konumlanmaları odağında analizler gerçekleştirilmiştir. Bu aşamada sunulan istatistiksel analizlerde, bireylerin farklılaşan

yaşlanma deneyimlerine ilişkin konumlara dikkat çekilmek istenmektedir. Böylelikle, bireylerin dijital mecradaki mücadeleleri üzerinden sunulan sosyal haritada, alan içinde yapı belirleyicilere bağlı kümelenişlerin ve dijital mecradaki kullanım tercihlerinin, aktörleri yaşlanma deneyimleriyle nasıl ayırttığını görmek mümkündür.

Yukarıdaki temel prensiplerden hareketle, bu çalışmada betimleyici istatistiksel analiz teknikleri üzerinden okumalar gerçekleştirilmekte, BİT'e sahiplik, erişim ve kullanım boyutlarında, Türkiye'de dijital eşitsizliklerin ana hatları belirgin kılınmaya çalışılmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kendine dert edindiği konuda devam eden başlıkta sıralanan temel araştırma soruları etrafında yanıt aramaktadır.

2.3.Araştırma Soruları

Bu çalışma dijital eşitsizliğin hangi toplumsal ilişkiler ile organize olduğunu ve sınıf, statü gibi değerlerin dijital ortamda eşitsizlikleri nasıl yeniden ürettiğini, yaşlanma deneyimleri üzerinden değerlendirmektedir. Aynı zamanda politika belirleyiciler tarafından BİT üzerine öngörülen ve arzulanan işlevler hükümet programları ile değerlendirilmekte, alanın kırılma noktaları ampirik bulgular ile bütünleşik tartışmaya sunulmaktadır. Böylelikle, *“Türkiye’de iktidar yapısının dijital mecra üzerine koşullandırdığı kamusal hizmetler nelerdir?”* *“Türkiye’de BİT cihazlarında sahiplik hangi beşeri sermaye yapıları ile ilişkilendirilebilir?”* ve *“Türkiye’de BİT’e erişim ve kullanım boyutlarında farklılaşan yaşlanma deneyimlerine bağlı bir hiyerarşiden söz edilebilir mi?”* soruları, çalışmanın yanıt arayacağı temel eksenleri oluşturmaktadır.

Bilgi ve iletişim teknolojileri üzerinde, devlet tarafından öngörülen ve idame ettirilen kamu hizmetlerinin, konvansiyel eşitsizlikler ile ilişkili olabileceği varsayımından hareket ederek, *bir alan üzerinde okuma yapmak mümkün müdür?* sorusu altında bulgulara çalışmanın dördüncü bölümünde yer verilmektedir. Türkiye’de alana ilişkin sosyal ve beşeri kaynakları temsil eden değişkenler belirlenip, daha sonrasında alan içerisinde farklılaşan deneyimlerin asimetrik yapısı anlamlandırılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda ise eşitsizliklerin oluşturduğu düzensiz yapının bir hayli çeşitlendiği ihtiyaçlara ilişkin hizmet politikalarında dikkat edilmesi gereken noktalar tartışmaya açılmıştır. Böylelikle çalışmada analitik çözümlemeler aşağıdaki sorular çerçevesinde gerçekleştirilmektedir;

- *Araştırma Sorusu 1: Türkiye’de bilgi ve iletişim teknolojileri sahipliğini belirleyen yapısal faktörler nelerdir?* Türkiye’de dijital eşitsizlik örüntülerinin araştırılması için öncelikle Türkiye’de BİT kaynaklarının oluşturduğu imkanların belirlenmesi ve özgün operasyonelleştirmelerin tanımlanması

gerekmektedir. Hükümet programlarında BİT üzerine ön görülen kamusal hizmetlere dahil olmak için, ilk ölçüde teknoloji sahipliğinin ve internet erişim imkanlarının önemli olduğu söylenebilir. Bu nedenle çalışmada ilk olarak hanehalkı üzerinden bilgi ve iletişim teknolojileri sahipliğinin sınıfsal pozisyonlara göre ayrışmaları yansıtılmıştır.

- *Araştırma Sorusu 2: Türkiye’de internet erişim imkanları ve kullanımları hangi yaşlanma deneyimleri ile ayrışmaktadır?* Bu durumda çözümlenmesi amaçlanan ayrıntı, kuşaklararası ve toplumsal cinsiyet boyutunda internet erişim ve kullanım durumu üzerine tasarlanmış analiz bulgularında yansıtılmaktadır. Yani, Türkiye’de farklı yaşlanma deneyimlerinin internet kullanım durumu üzerinde belirleyici bir etkisinin olup/olmadığını belirlemek amacıyla, istatistiksel bir sorgulama ifa edilmektedir.
- *Araştırma Sorusu 3: Farklı sınıfsal pozisyonlar, dijital alanındaki kullanımlar üzerinde nasıl bir etkiye sahiptir?* Bu durumda sınıfsal pozisyonun internet kullanım amaçları üzerine etkilerinden söz edilebilir mi? Aktörlerin, internet pratiklerinde yönelim ve tercihlerini çeşitlendiren ve biçimlendiren belirleyiciler nelerdir?

Yukarıdaki araştırma soruları kapsamında, bu çalışmada aşağıda belirtilen ana-eksen hipotezler, teorik konumlanmalara bağlı kalarak istatistiksel bulgularla yanıt aramaktadır.

- Türkiye’de bireylerin eşit imkanlarda dahil ol(a)madığı bir mecra olarak dijital alanın varlığından söz edilebilir.
- Türkiye’de dijital eşitsizlikler, konvansiyonel eşitsizlikler ile bağlantılı biçimde var olmaktadır.
- Türkiye’de internet erişimi ve kullanımı sınıfsal pozisyonlara göre farklılıklar göstermektedir.
- Türkiye’de kuşaklarboyunca var olan muhtelif yapısal eşitsizliklerden söz edilebilir.
- Türkiye’de internet erişim ve kullanım imkanlarında kadınlar, erkeklere göre daha dezavantajlı konumdadır.

Yukarıdaki hipotezler kapsamında bu çalışmada Türkiye’de dijital eşitsizliklere ilişkin genel çerçevede bulgular sunulmaktadır. Peşinen söylemek gerekir ki, çalışmada sunulan analizler belirli sınırlılıklar ve bu sınırlılıkları aşmak amaçlı başvuru stratejiler ile

gerçekleştirilmiştir. Devam eden bölümde kullanılan veriseti, sınırlılıklar ve analiz stratejileri ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

2.4. İstatistiksel Değerlendirme ve Veri Setleri

2.4.1. İstatistiksel Değerlendirme

Sosyal gerçekliğe ulaşmak için neden istatistik gereklidir? Kısacası *neden ölçeriz?* Bu soruya verilecek en basit yanıt, oldukça karmaşık sosyal dünyada gerçekliklerin var olduğu ve bu gerçekliklerin ölçülebileceği fikrine dayanmaktadır. Araştırmacı, sosyal gerçekliğin ölçülmesi gerekliliği ve kendine dert edindiği konu hakkında bilgi edinme gereksinimi ile istatistiksel tekniklere başvurur. Bu yaklaşım üzerinden izleyeceği yol, araştırmacıyı sosyal gerçekliği en güvenilir, sistematik, denenebilir biçimde sunmaya meyillendirir (Arun, 2010b: 52-68).

İstatistiksel değerlendirmeler, başlarda “bariz” olanı açıklamadan ibaret biçimde, doğal süreçlerin belirleyici toplumsal yansımalarını ölçme ihtiyacından dolayı kullanılmıştır. Bu noktada en güvenilir ve doğru olanın arayışı ortaya çıkar. Bu yönelim ise ancak normal olanın ortalama ile gösterildiği, ortalamanın da doğruyu işaret etmesiyle mümkün olduğu düşüncesini yaygınlaştırır. Durkheim, henüz ilk çalışmalarında bu perspektif üzerinden eleştiriler gerçekleştirerek toplum içindeki “sapkın” biçimlere dikkat çekmiştir. Kuralsız işbölümü üzerine gerçekleştirdiği bir tartışmada “*sapkın biçimlerin incelenmesi, normal olanın varlık koşullarını daha iyi belirlememizi sağlar*” cümlesiyle çözümleme sistematğine farklı bir bakış sunmaktadır. Daha sonrasında gerçekleştirdiği çalışmalarda bu perspektifi doğrulamak için, normal olana alternatif olarak *patolojik* olanı savunacaktır. Her ne kadar Durkheim’in yöntemsel kuralları, aleladelikten kaçış stratejileri içerse de “normal olan” fikriyle kopuşu noktasında tam başarı sağlayamamıştır (Hacking, 2005:227-234).

Halbuki toplumsal gerçekliğin normallik üzerine koşullandırılması, henüz aydınlanma çağında yıkılmıştır. *Teknik açıdan mekanik saatçilikten bir farkı olmayan* normallik, ancak kalıplaşmış hareketlerin kendini tekrarından ibarettir (Baker, 1988: 78-84). Yani, bu argüman temel unsurları yeteri kadar ortaya koysa da hakikat anlayışını ileri sürerek ancak bir dairesel açıklamaya –*diallelon*- yol açar.

Modern filozofların birçoğu, geometrik düşünme eylemleri ile birlikte toplumsal gerçekliğe daha kapsamlı yaklaşmayı hedeflemiştir. Gerçekliği kendi kendine bakan bir bireysel ego üstüne tanımlayan kartezyen yaklaşım buna örnek olabilir. Peirce ise Descartes’e tamamen zıt tabanda topluluklara gönderme yaparak geometrik platformda bir gerçeklik arayışı içindedir. Nitekim Peirce’e göre gerçeklik anlayışı kökeni itibarıyla, bilgide sonsuz artışa

muktedir bir topluluk mefhumu içermelidir. Daha önceden bahsedildiği üzere Peirce, tümvarımsal düşüncenin mantığını, geometrik çıkarsamalar çerçevesinde olasılık öğretisinden “olabilirliğe” geçişle, istatistiksel istikrara dayandırmaktadır (Hacking, 2005: 275).

Bu felsefi akımdan esinlenen çağdaş sosyal bilimciler, niceliksel tekniklerin geometrik düzleme uyarlanması ile sosyal gerçekliği istatistiksel çözümlemeler ile elde etmeye çalışmaktadır. Bu akımın ilk olgun çıktısı Bourdieu’nün nicelikselleştirme tekniklerinde sıkça başvurduğu *mütekabiliyet analizidir*. Bourdieu’nün mütekabiliyet analiziyle sıyrılmaya çalıştığı nokta, esasında değişkenler üzerinde bağımlı etki unsurundan kaçış stratejileri geliştirmek üzerinedir. Koordinat sistemi üzerinde görselleştirilen, değişkenleri bağımlı-bağımsız tikel ilişkilerle sınırlandırmadan, aktif değişkenleri üç boyutta alan içerisinde rastgele konumlandığı için, Bourdieu çalışmalarında sıklıkla çoklu mütekabiliyet analizine başvurmaktadır. Bunun yanı sıra mütekabiliyet analizi *zaman* a karşılık gelen konumlanmalarında belirginleştirerek, kavrayışçı yorumlamalar için araştırmacıya verimli analitik imkanlar sunar. Nitekim Bourdieu *Ayrım* çalışmasında, gerçekleştirdiği analizlerin hangi sınırlılıkları ortadan kaldırdığını etraflıca ele almaktadır (Bourdieu, 2015a: 66-127).

Mütekabiliyet analizi kendine has bir metodoloji içermemektedir. Zira, sonuçları kendi tahlil etmez; araştırmacıya aktif değişkenler üzerinden bir *ilinge* okuması sunar. Her ne kadar istatistiksel bir teknik olarak kullanılsada, araştırmacıya verilerin analizinde hem tümevarımsal hem de tümdengelimsel yorumlama imkanı verir (Löfgren, 2007: 258).

Bu çalışmada belirli dikatomik sınırlılıkları aşma amacıyla, veri çözümlemelerinde çoklu mütekabiliyet analizi ve çapraz tablolarlara başvurulmaktadır. Böylece çalışmanın bulgularını sayısal göstergelere indirgenmeyerek, daha çok betimleme ve yorumlaya dayalı çözümlemelerin gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. Bu kapsamda kullanılacak veriseti, evren hakkında 1. Düzeyde tahminler yürütmek için elverişli imkanlar sunmaktadır.

Çalışmanın verikatalogunu, TUİK (2014) “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması” oluşturmaktadır. Bu araştırmaya ait mikro verisetleri, Türkiye İstatistik Kurumu (TUİK) ile gerekli protokolün sağlanmasıyla elde edilmiştir. Aynı zamanda, hem bu protokol hem de etik değerler gereğince çalışmanın kendisi, bulguları ve diğer tüm çıktıları TUİK ile paylaşılacaktır. Böylece, TUİK tarafından ilgili yazışmalarla (EK-1) elde edilen veriseti içerisinde *hanehalkı* ve *fert* olmak üzere iki ayrı veritabanı mevcuttur. Her bir veritabanı, PASW 18 istatistik paket programına aktarılarak, veri kataloğundaki kayıt desenine uygun formatta yeniden tanımlanmıştır. Devam eden bölümde kullanılacak verisetine ilişkin bilgiler ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır.

2.4.2. Araştırmanın Veriseti

Kapsam:

TUİK tarafından 2004 yılından itibaren hanelerin sahip olduğu bilgi-iletişim teknolojileri ve bu teknolojilerin kullanımı hakkında bilgi sağlamak amaçlı tasarlanmış “Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması (HBTK)”na ait 2014 yılı mikro verileri, bu çalışmanın verisetini oluşturmaktadır. HBTK-2014 araştırmasının analiz birimi hanehalkıdır. Verisetini oluşturan hanehalkı veritabanı sahiplik ve erişim olanaklarını kapsarken, fert veritabanı kullanım düzeylerini ölçmektedir. Böylece HBTK-2014 mikro veriseti içerisinde ayrı kodlanmış iki veritabanı mevcuttur. Aşağıda HBTK-2014 veriseti içeriği, hanehalkı ve fert veritabanı ayrımında sunulmaktadır (TUİK, 2014).

HBTK Araştırması Hanehalkı Veri tabanı:

1. İnternete Erişim Sağlayabilen BİT Cihazları Sahipliği
2. İnternet Erişim ve Kullanım Durumu
3. İnternet Bağlantısı İçin Sahip Olunan Farklı Ağ Bağlantısı Türleri
4. Hane İçinde İnternet Bulunmamasının Nedeni
5. İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflaması (IBBS Düzey-1)
6. Hane Geliri (Aylık)
7. Hanede Bulunan Kişi Sayısı

HBTK Araştırması Fert Veri tabanı:

1. Yaş, Toplumsal Cinsiyet, Eğitim Durumu
2. Çalışma Durumu ve ISCO-08 Meslek Sınıflandırması
3. Bilgisayar ve İnternet Kullanımı
4. Temel İnternet Kullanım Amaçları
5. e-Devlet Kullanım Amaçları
6. e-Ticaret Kullanım Amaçları
7. e-Yetenek Gerektiren İşlemler

Yukarıdaki başlıklarda TUİK tarafından tasnif edilen HBTK-2014 verisetine ait veritabanları, bu çalışmada her iki düzenekte de analiz edilmektedir. Verisetinde, fert üzerinden tanımlanan yukarıdaki başlıklarda oluşturulmuş veritabanı, hanehalkı veritabanına bağlantılı sunulmaktadır. Dolayısıyla, iki veritabanı arasında değişkenlerin birbirine aktarılması mümkündür. Ancak, HBTK-2014 araştırmasının hanehalkı analiz birimi üzerinden tasarlanması, fert veritabanında yapılan bazı analizlerde belirli sınırlılıkları ortaya çıkarmıştır.

Aşağıdaki başlıkta veri toplama tekniği ve örnekleme ilişkin detaylar sunulmakta, daha sonrasında ise bu sınırlılıklara ilişkin ayrıntılara yer verilmektedir.

Veri Toplama Tekniği:

Veriseti analiz birimini oluşturan hanehalkı, TÜİK tarafından aralarında akrabalık ilişkileri gözetmeksizin aynı konutta ikamet eden, kazanç ve masrafların ayrılmadığı birden fazla kişiden oluşan topluluk olarak tanımlanmaktadır (EK-2)². HBTK-2014 araştırması örnekleme, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan tüm yerleşim yerlerindeki hanehalklarını kapsamaktadır. Kurumsal nüfus olarak tanımlanan (okul, yurt, otel, huzurevi v.b.) ikametler ise TÜİK tarafından HBTK-2014 verisetine dahil edilmemiştir. Ayrıca nüfus yoğunluğu, toplam nüfusun %1'ini geçmeyecek şekilde yeterli hane temsillerine ulaşılamayacağı düşünülen yerleşim yerleri kapsam dışında bırakılmıştır. Araştırma kapsamındaki verisetinde örnekleme ilişkin yaş sınırlaması bulunmamakla birlikte, fert veritabanında ağırlıklandırma katsayısı uygulandığı takdirde, Türkiye'deki bireylerin temsiliyeti 16-74 yaş aralığında sınırlanmaktadır (TÜİK, 2014). Dolayısıyla fert veritabanı üzerinden sunulan bulguların, Türkiye'de tüm yaş gruplarını kapsayan temsiliyet sağladığı söylenemez. Örneklem ve temsiliyete ilişkin ayrıntılara aşağıdaki başlıkta değinilmektedir.

Örneklem:

HBTK-2014 araştırması, iki aşamalı tabakalı sistematik küme örnekleme tekniğiyle tasarlanmıştır. Birinci aşamada 100 hane ihtiva eden kümeler büyüklüğüne orantılı olasılıkla evren temsili, örneğe seçilmiştir. İkinci aşamada ise örnek kapsamına dahil edilen bu kümelerden sistematik seçim yöntemi vasıtasıyla örnek adresler belirlenerek araştırma kapsamına dahil edilen katılımcılara ulaşılmıştır. HBTK-2014 araştırması örneklem büyüklüğü Türkiye Kır-Kent bölge birimleri sınıflaması 1. Düzey bazında tahminler üretebilecek temsiliyettedir. Araştırmanın soru kağıdı ise, Avrupa Birliği İstatistik Ofisi (EUROSTAT) tarafından hazırlanan model sorular esas alınarak tasarlanmıştır. Alan uygulaması, yüzyüze görüşme ile 2014 yılı Nisan ayında gerçekleştirilmiştir. Yüzyüze görüşme ile elde edilen veriler, alan uygulaması esnasında doğrudan dizüstü bilgisayara (Bilgisayar Destekli Kişisel Görüşme Yöntemi) kaydedilmiştir (TÜİK, 2014). Bu nedenle, araştırma kapsamında tasarlanan anketin nüshası, veri kataloğunda yer almamaktadır.

HBTK-2014 araştırmasında yer alan veriseti içeriğinde, TÜİK tarafından her bir hane ve fert için eklenmiş ağırlıklandırma katsayısı bulunmaktadır. Analizlerin Türkiye genelinde

² Veriseti üzerinde değişkenlerin operasyonel tanımlarına ilişkin ayrıntılar veri kataloğundan (TÜİK, 2014) aktarılarak ekte sunulmaktadır. Dolayısıyla ayrıntı için EK-2 incelenebilir.

tüm kitleyi ifade edebilmesi için veritabanlarının ağırlıklandırılması TÜİK tarafından zorunlu tutulmaktadır. Ağırlıklandırmanın uygulanmasıyla, hanehalkı veritabanı üzerinden gerçekleştirilen analizler, Türkiye temsiliyetinde 1. Düzey tahminler üretebilmektedir. Aynı zamanda, araştırmanın hanehalkı bulguları Türkiye genelinde yaşayan tüm haneleri kapsamaktadır. Türkiye’de 2014 yılı itibariyle hanehalkı büyüklüğü ortalama 3.6 iken (TÜİK, 2014), hanehalkı sayısı 20.698.349³’dur.

Fert veritabanı üzerinden tanımlanan örnekleme ise ağırlıklandırma yapıldığı takdirde, Türkiye’de yaşayan 16-74 yaş aralığındaki bireylerin Türkiye temsiliyetine ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, bu çalışmada fert üzerinden 1. Düzey tahminler gerçekleştirmek adına veritabanına ağırlıklandırma uygulanmış, veri kataloğundaki kontrol tabloları ile ağırlıklandırmaya ilişkin doğrulama gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, Türkiye’de yaşayan 16-74 yaş aralığındaki bireylerin evren temsiliyeti, veritabanında tanımlanmıştır. Türkiye’de 16-74 yaş aralığında toplam 53.087.264 kişi yaşamaktadır. fert veritabanına ilişkin belirli sınırlılıklar tespit edilmektedir. 2014 yılında Türkiye nüfusunun 77.695.904 olduğu dikkate alındığında (TÜİK, 2014), birey düzeyinde sunulan bulguların, tüm Türkiye nüfusunu temsil etmediği, belirli sınırlılıklarda bulguların değerlendirildiği söylenebilir. Aşağıdaki başlıkta veri kataloğunun sınırlılıkları ayrıntılı biçimde tartışılmaktadır.

2.5.Araştırma Sınırlılıkları

Zaman ve maliyet açısından sunduğu avantajların yanında, ikincil analizlerin gerçekleştirildiği HBTk-2014 veriseti, belirli sınırlılıklar içermektedir. Bu noktada araştırmacı her ne kadar verisetindeki sınırlılıkları aşmak için stratejiler geliştirse de, bazı durumlarda bu sınırlılıklara karşı çözüm üretmek mümkün olmamaktadır. Sınırlılıklar en temelinde araştırmacının kendine dert edindiği araştırma konusunda ortaya çıkmakta ve çeşitlenmektedir. Bu durumda sınırlılıkların iki alt başlıkta değerlendirilmesi mümkündür.

Ölçme aracına ait sınırlılıklar, öncelikli olarak verisetinin hane birimi üzerinden tanımlanması ile belirmektedir. Nitekim BİT sahipliği, erişimi ve kullanımı sadece dijital

³ Burada Türkiye’de hanehalkı sayısına ilişkin herhangi bir referans kaynağının mevcut olmadığını belirtmek gerekir. Zira, yukarıda belirtilen Türkiye hanehalkı sayısı HBTk-2014 veriseti üzerinden elde edilen bulguya dayalıdır. TÜİK haber bülteni ve 2014 yılında çıkan tüm TÜİK raporları (bunun yanında OECD v.b. diğer internet kaynakları) hanehalkı sayısına ilişkin herhangi bir rakam sunmamakta, sadece hanehalkı büyüklüğü belirtilmektedir. Ayrıca veri kataloğu kapsamında TÜİK tarafından ağırlıklandırmanın kontrol edilmesi amaçlı sunulan tüm tablolar incelenmiş, hanehalkı sayısına ilişkin herhangi bir veriye ulaşılamamıştır. Bu hususta, diğer veri oranları gözden geçirilerek ağırlıklandırmaya ilişkin doğrulukların saptandığını söylemek gerekir.

alandan hane üzerinden kendini görünür kılan meselelerden ele alındığında, fert üzerinden dijital alanın etkilerini kapsamlı bir şekilde değerlendirmek mümkün olmamaktadır. Böylece, hane birimi üzerinden tanımlanan fert veritabanı genel itibarıyla kavrayışçı bir analiz eksenini sunmamakta, ölçme aracına dair sınırlılıklar genel itibarıyla bu veritabanı içinde çeşitlenmektedir.

Örneğin, HBTK-2014 araştırması kapsamında gelir düzeyi sadece hane birimi üzerinden sorgulanmıştır. Sosyo-ekonomik statünün belirlenmesinde hane geliri önemli bir faktör olsada, fert gelir düzeyinde veritabanındaki eksiklikler, analizleri değerlendirme esnasında araştırmacıyı kısıtlamaktadır. Örneğin, BİT kaynakları üzerinde otonomi kazanma/kazanmama durumu veya BİT kaynaklarında mülkiyet edinme amaçlı ekonomik alım imkanlarının değerlendirilmesinde, bireysel gelir değişkeni önem arz edebilir. Ayrıca HBTK-2014 araştırması kapsamında sunulan verisetinde, BİT kaynaklarının neden kullanılmadığına ilişkin değerlendirilmenin sadece hane üzerinden yapılması, birey düzeyinde sahiplik durumuna ilişkin tartışmalarıda oldukça sınırlamaktadır.

HBTK-2014 araştırması soru içeriğinde olduğu kadar değişkenlerin ölçüm noktasında da sınırlılıklar içermektedir. BİT sahipliği, internet faaliyetleri ve kullanımı, verisetinde “evet/hayır” olarak iki uç noktada kategorileştirilmiştir. Dolayısıyla analizlerde bireylerin internet faaliyetleri üzerine sunulan değerlendirmeler, bu faaliyetlerin sıklığını belirleme açısından bir hayli elverişsizdir. Bu farkındalıkla çalışmada ele alınan değerlendirmeler “evet/hayır” sınırlılığında genel bir kullanım durumuna atfen tahlil edilmektedir.

HBTK-2014 veriseti içinde hanenin aylık gelir düzeyi, interval değişken olarak tanımlanmıştır. Aynı zamanda, verisetinde herhangi bir sosyo-ekonomik statü (SES) belirleyici değişken mevcut değildir. Bu bakımdan, Sunar (2016)’ın 2014 yılında gerçekleştirdiği “Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi” kapsamında hanelerin sosyal pozisyonlarının belirlenmesi için geliştirdiği SES kategorileri, “alt, orta-alt, orta-üst ve üst” gruplandırmalarında HBTK-2014 verisetinde tanımlanmış, yüzdelik dilimin kesme noktaları ile ayrı bir değişken olarak bu araştırmaya uyarlanmıştır.

Örnekleme ait sınırlılıklara, hanehalkı veritabanı üzerinde nispeten rastlanmazken, fert veritabanı üzerinde bu sınırlılıklar ortaya çıkmaktadır. Zira, HBTK araştırması kapsamında sunulan hanehalkı veritabanı örnekleme, tüm Türkiye projeksiyonlarını sağlaması açısından tahmin üretmede oldukça elverişli imkanlar sunmaktadır. Ancak, hanehalkı veritabanı üzerinden uyarlanan fert veritabanı, ağırlıklandırma yapıldığı takdirde 16-74 yaş aralığında bireyleri yansıtmaktadır. Nitekim, veri kataloğunda belirtildiği üzere birinci düzey tahminler yürütmek adına bu çalışmada fert datası üzerinde yapılan değerlendirmeler ağırlıklandırma

yapılarak (TUİK, 2014), Türkiye’de yaşayan 16-74 yaş aralığındaki bireylerin temsiliyeti sınırlılığında sunulmaktadır.

2.6. Operasyonel Tanımlar

Türkiye’deki dijital eşitsizlik örüntülerini okuma amacıyla teorik arkaplanda bahsedilen alan, sermaye ve habitus kavramlarının çalışma kapsamında hangi ölçüm düzeyinde analize tabi tutulduğu bu başlık altında değerlendirilmektedir. Zira, çalışma tasarımının Bourdieucü kavramları tanımlama gayesi olmadığı dikkate alınır (bilhassa bu dijital eşitsizlik için geçerlidir) yekten tüm kavramların birebir uyarlandığını düşünülemez. Dolayısıyla tartışmalara geçmeden önce kavramların çalışmada ampirik olarak hangi düzeyde ve hangi değişkenlerle sınırlılığına ilişkin ayrıntılara yer vermek gerekmektedir.

Bu tez çalışmasında temel amacın alan ve habitus arasındaki karşılıklı ilişkiyi dijital ortamda sunmak olduğunu tekrardan hatırlatmak gerekir. Zira, alan üzerine bir tanımlanın belirli değişkenlerle özdeşleştirilerek yapılması mümkün değildir. Yani tez çalışmasının aslında alanı temsil etmek amaçlı tasarlandığı söylenebilir. Daha öncesinde araştırmanın metodolojik yaklaşımı üzerine sıralanan üç madde, dijital alanın tahsis edilmesi ve alanın bulgularla tanımlanması üzerine geliştirilen stratejiyi yansıtmaktadır. Dolayısıyla, operasyonel tanımdan ziyade, alanın nasıl süreç boyunca operasyonelleştirildiğine dair genel görüş, bu maddeler dikkate alınarak elde edilebilir. Bu noktada *dijital* olanın bu çalışmada neyi temsil ettiği ve bu alanın tahsis ve tanımlanmasının neden önemli olduğu sorusu gündeme gelebilir. Türkiye’de hükümet programları üzerine yapılan değerlendirmeler, bu çalışmada BİT kaynaklı politik öngörülerin ve beklentilerin neler olduğu hakkında bilgileri yansıtmaktadır.

Türkiye’de dijital eşitsizlik denildiğinde doğrudan bireylere indirgenmiş bir analitik düzlem, ulusal düzeyde bir değerlendirme yapmak için elverişsiz olacaktır. Nitekim, Türkiye’nin özgün beşeri dokusuna göre teknoloji sahipliğini değerlendirmek amacıyla bu çalışmada IBBS, hanetipi ve hanenin sosyo-ekonomik statüsü hanehalkı veritabanında analizlere tabi tutulmaktadır. Bu üç değişken vasıtasıyla tanımlanması amaçlanan beşeri sermaye ve kültürel atmosfer ile, Türkiye’nin özgün yapısal kırılmaları belirginleştirilmeye çalışılmıştır. Böylelikle, BİT sahipliği üzerinden ulusal düzeyde çözümlemeler yapılabilecek analitik düzlem sağlanabilmektedir.

HBTK-2014 araştırması kapsamında sunulan verisetinde teknoloji sahipliği 8 farklı teknolojik cihazı temsil eden değişkenler ile ölçülebilir. Katılımcılar bu cihazların hanelerinde bulunup bulunmadıklarını “evet” ve “hayır” yanıtlarıyla belirtmişlerdir. İnternet erişim imkanı ise veritabanında hanenin internet sahipliği kapsamında değerlendirilmektedir. Katılımcılar bu

soruyu da “evet” ve “hayır” cevaplarıyla karşılık vermişlerdir. Buna ek olarak, internet erişim imkanı başlığı altında katılımcılara yönetilen soruda, “bilmiyor” değişkeni veritabanında kayıp veri olarak kodlanmaktadır. HBTk-2014 veri kataloğunda duruma ilişkin herhangi bir kapsam ve ayrıntı sunulmadığından dolayı bu kategori analizlere sadece betimleyici bulgularda dahil edilmekte daha sonrasında kayıp veri olarak tanımlanmaktadır. İnternet erişim imkanı sorusuna “bilmiyor” olarak yanıt veren katılımcılar Türkiye’deki hanelerin %0.5’ini temsil etmektedir.

Bu tez çalışmasında hanenin BİT sahipliği ölçümü, internete bağlanabilen cihazlar ve internet erişim imkanı değişkenleri üzerinden değerlendirilmektedir. Böylelikle, internete bağlanabilen 5 teknolojik cihaz ve internet erişim imkanı değişkeni olmak üzere teknoloji sahipliği toplam 6 değişken üzerinden tanımlanmaktadır. Bu teknolojik cihazlar, bilgisayar, taşınabilir bilgisayar, cep telefonu, oyun konsolu ve smart tv dir. İnternet erişim imkanı ise, herhangi bir türden internet bağlantısının sahipliğini temsil etmektedir.

Değişkenleri dikatomik veya bağımlı/bağımsız vasıflarda tahlil etme kaygısından dolayı daha öncesinde sunulan stratejiler, azda olsa Bourdieu’nün sermaye ve habitus kavramını analitik düzlemde daha kavrayışçı analiz edebilmek için tasarlanmıştır. Her ne kadar bu bağlamda operasyonelleştirmeler geliştirilse de, bu çalışmada Bourdieucü kavramsal çerçevesinin tamamıyla temsil edildiği bir analitik düzlem sunmak mümkün değildir. Bu nedenle kavramların operasyonelleştirilmesine ilişkin ayrıntılara yer vermek gerekir.

Kültürel sermaye kavramının üç formda tanımlandığı ve bu tanımlamaların birbirinden müstesna biçimde değerlendirilmediği, çalışmanın kavramsal çerçevesi altında daha öncesinde belirtilmişti. Nitekim bu formlardan *kurumsallaşmış form*, eğitim ile elde edilebilen, yani kurumsal zeminini eğitim ile sağlayan kültürel sermaye öbeği olarak adlandırılabilir. Böylelikle, bu çalışma kapsamında kültürel sermayenin değerlendirilmesinde, en belirgin farklılıkların eğitim zemini üzerinde aranacağını söylemekte fayda vardır.

Fakat ampirik ölçmenin sınırlılıkları da göz önünde bulundurulduğunda başlı başına eğitim göstergesinin, kültürel sermaye ölçülmesinde yeterli olduğu ifade edilemez (Arun, 2010a: 92). Zira, Bourdieucü kavramsal *a la carte* bir kavramın müstesna ele alınmasından ziyade, birbirleriyle ilişkisel olduğu ölçüde çözümleyici imkanlar sunar. Alan içinde kültürel sermayeyi tikel bir değişkene bağlı tanımla ile sunmak, veya öylece ilişkisiz yoktan var etmek (*ex nihilo*) mümkün değildir. Kültürel sermayeyi, habitus ile ve alana özgü tekrardan analiz sonuçlarında tanımlamak gerekir. Özellikle teknik sermaye gibi alana özgü değerlendirilen sermaye öbekleri için bu durumun dikkate alınması kaçınılmazdır. Bu çalışmadaki tartışmalar neticesinde sermaye öbeklerine ilişkin yeniden tanımlamaların daha ayrıntılı sunulduğu söylenebilir.

Sermaye öbeklerini alan içinde yeniden tanımlamak mümkün olsa da, habitus için bu geçerli değildir. Habitusun, sadece alana veya sermayeye özgü bir işlevi olduğu düşünülemez. Toplumsal dünyada daha çok onun zamansal izlerine rastlanabilir (Bourdieu, 2015a: 254-260). Kısacası hem çalışmanın amacında, hem de çalışma sonucunda habitusun kavramsallaştırılmasını veya geçerliliği/geçersizliği üzerine tartışma gerçekleştirilmemiştir. Aynı zamanda, habitusun analitik düzlemde öylece görünür olduğu söylenemez.

Nitekim bu çalışmada, habitusa dair izlerin yaş-cinsiyet kesişimselliği ile arandığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda, çalışmanın tartışma bölümünde yer yer bahsedilen “bedensel terbiye” kavramının da habitus ile şekillendiği ifade edilebilir. Bedensel terbiye, yaş ve cinsiyete bağlı biyolojik içeriklerin toplumsal şekillendirmelerini ve toplumsal konumlarda şekillendirici etkisini yansıtmaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada istatistiksel teknikler üzerinden habitusa ilişkin izlerin nasıl görülebileceği de sorgulanmıştır. Nitekim, bu çalışmanın önceki bölümlerinde konuya ilişkin tartışmalar yapılmaktadır.

Sonuç olarak, bireylerin internet erişimi ve kullanım durumu üzerinden bir alan okuması sunulan bu çalışmada aynı zamanda analitik düzlemde sermaye ve habitusa dair izler aramak için özgün yöntemsel stratejilere başvurulmuştur. Bu izlerin sürdürülebilmesi ve kesişimsellik perspektifinin sunduğu keşfedici tabanın oluşturulması amacıyla değişkenler üzerinden yeniden kodlamalar yapılarak analiz tasarımları gerçekleştirilmiştir. Değişkenlerin yeniden kodlanmasına ilişkin ayrıntılar, çalışmanın bulgularında daha detaylı biçimde sunulmaktadır. Bunun dışında veri kataloğundaki değişkenlere ait diğer operasyonel tanımlara EK-2’den ulaşılabilir.

Böylece, yukarıdaki operasyonel değerlendirmelerden hareketle, devam eden bölümde araştırmanın ampirik bulguları ve çözümlemeleri yer almaktadır. Öncelikle hükümet programları üzerinden dijital alanın yapısal özellikleri ve iktidar tedbirlerine ilişkin tartışmalar ele alınmakta daha sonrasında ise HBTk-2014 araştırması kapsamında eşitsizlik tertibatları, betimleyici istatistiksel analizler ile ölçüm düzeyinde değerlendirilmektedir. Netice itibarıyla, dijital alana ilişkin arzu edilen gelişme ve bu alanın avantajlı/dezavantajlı tertibatları bu çalışmada karşılıklı değerlendirmeye tabi tutulmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DİJİTAL EŞİTSİZLİK

HBTK-2014 Araştırması üzerinden Türkiye’de dijital eşitsizlik örüntülerini ve yaşlanma deneyimlerini belirlemeye yönelik geliştirilen bu tez çalışmasının bulguları, birbiri üzerine geliştirilmiş istatistiksel değerlendirmelerle, üç başlık altında sunulmaktadır. İlk olarak, BİT’e ilişkin devletin öngörülerileri ve arzu ettiği gelişmeleri sunmak amaçlı hükümet programları üzerinden değerlendirmeler, bir sonraki başlıkta ele alınmaktadır. Araştırmanın istatistiksel bulguları ise, hanehalkı teknoloji sahipliği ve fert teknoloji kullanımı olmak üzere iki ayrı veritabanı üzerinden sunulan çözümlemeler ile gerçekleştirilmiştir. Önceki başlıklarda belirtildiği üzere, hanehalkı veritabanı üzerinden Türkiye’de yaşayan tüm hanelerin temsiliyetine ulaşılrken, fert veritabanında Türkiye’de yaşayan 16-74 yaş aralığındaki bireylerin temsiliyeti sağlanabilmektedir. Yine de bu temsiliyete ulaşılması amacıyla fert veritabanı üzerindeki sınırlılıklar dikkate alınarak, ampirik bulgular ağırlıklandırma katsayısı uygulanmış neticelerde sunulmaktadır.

Bulgular en temelinde BİT’e sahiplik, erişim ve kullanım boyutlarını kapsamaktadır. Sahiplik örüntüleri hanehalkı veritabanı üzerinde, erişim ve kullanım boyutları ise fert veritabanı üzerinde analiz edilmektedir. En nihayetinde bu başlık, Türkiye’deki sahiplik, erişim ve kullanıma ilişkin çözümlemelerin betimsel bulgularını yansıtmaktadır.

3.1.Hükümet Programlarında BİT’e İlişkin Politika Önerileri

Siyasi bir eylem ve etkileşimin mümkün mertebede sağlanmasında (politikacılar tarafından sunulan) politik konuşmalar ve sunumlar önemli bir role sahiptir. Nitekim çoğu siyasi eylemin temeli (kanunların yürürlüğe girmesi, karar verme, toplantı v.b.), büyük ölçüde politika belirleyicilerinin konuşmalarında yansıttığı öngörü ve arzulara bağlıdır. Sosyal bilinçlenme, siyasi tavırlar ve seçkin bir politik uygulama hakkında bilgiler, kısacası somut politik etkileşimler, genellikle siyasal aktörlerin eylemleri ve konuşmaları tarafından yönlendirilir. Bu makro düzeyde bir politik alan yaratacağı gibi, daha yerel düzeyde de etkililiğini gösterebilir. Bu kategorinin en yaygın hiss-i selimi kendini “kamuoyu” olarak sindirmeye meyillidir (van Dijk, 1997: 16).

Çalışmanın bu bölümünde, Türkiye’de kamu hizmetlerinin bilgi ve iletişim teknolojileri ile nasıl sunulduğuna ilişkin tartışmalar ele alınmaktadır. Politika belirleyicilerin BİT’e ilişkin öngörülerine ve arzu ettiği gelişmelere, kurum raporları ve hükümet programları içinde rastlamak mümkündür. Böylelikle, BİT’e ilişkin politik yönelimleri sunmayı amaçlayan bu

başlıkta, 2002 yılından bu yana yayımlanmış hükümet programları üzerinden değerlendirmeler sunulmaktadır. Aynı zamanda bu başlık altında, yer yer Türkiye’de BİT odaklı hazırlanmış kurumsal raporlara ve geliştirilen mevzuatlara ilişkin detaylar ele alınmıştır.

Türkiye’de yeni iletişim teknolojilerine ilişkin politikalar, ilk olarak 1990’lı yılların ortasında bilgi toplumu olma yönünde girişimler ile kendini göstermektedir. 1993 yılında bilişim sistemleri üzerinden ekonomik politikaların geliştirilmesi amacıyla Dünya Bankası işbirliği ile “Türkiye; Bilişim ve Ekonomik Modernizasyon” başlıklı rapor hazırlanmış, burada insan kaynaklarının geliştirilmesi ve bilgisayarın sektörel bazda yaygınlaştırılması bağlantılı eylem politikaları hazırlanmıştır (World Bank, 1993).

1999 yılında yayımlanan “Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Anaplanı” raporu ise Türkiye’de bilgi ve iletişim teknolojilerinin ayrıntılı olarak işlendiği ilk rapordur. Bu raporda geleceğe yönelik teknoloji tutumlarını ölçen araştırmalar için yaş, gelir, cinsiyet, eğitim gibi sosyo-ekonomik göstergeler ile kullanım dağılımının ilişkili olabileceği önerisi getirilmektedir (Ulaştırma Bakanlığı, 1999: 5).

Daha öncesinde, 1998 yılında Başbakanlık genelgesiyle kurulan “KamuNET Teknik Kurulu Başkanlığı” 2002 yılı itibarıyla e-Türkiye çalışmaları odağında, e-Devlet sistemine geçiş amaçlı yeniden organize edilmiştir. KamuNet Başkanlığı, bu yıllar arasında örgüt yapısını yeniden oluşturmaya devam ederken, 2001 yılında Başbakanlık bünyesinde “Herkes İçin Bilgi Toplumu” başlığında hazırlanan ara rapor ve rapor, o zamana kadar oluşturulmuş en kapsamlı e-Türkiye içeriğini sunmaktadır. Bu raporda ise genel itibarıyla bilgi toplumu olma yolunda e-Türkiye hizmetinin faaliyete geçirilmesinin önemi gündeme getirilmektedir (Başbakanlık, 2003).

1990’lı yıllardan itibaren devlet nezdinde kendini gösteren BİT içerikli çalışmalar, 2002 yılına kadar en geniş kapsamda kendini bilgi toplumu ve sektörel ölçüde bilgi ve iletişim teknolojilerinin kamu alanında konumlandırılması vesilesiyle göstermektedir. Aynı zamanda, 2002 yılına kadar herhangi bir hükümet programının gündem maddesinde, bilgi ve iletişim teknolojilerini konu alan kamu hizmeti yapılanması saptanmamıştır. 2002 yılı itibarıyla ilk kez AK Parti hükümetleri ile BİT’in kamu politikaları ve hizmetlerinde suret kazandığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla, kamu politikaları ve hizmetleri başlığı altında tanımlanabilecek BİT ve bilgi toplumuna ilişkin politika öngörülerini tartışmalarını, 2002’den bu yana AK Parti hükümet programlarında intikal ettirilen gündem maddeleri neticesinde çözümlemek, bu çalışma için yeterli ölçüde bilgiyi sağlayacaktır.

Politika belirleyicilerinin BİT üzerine öngörülerini ve arzu ettiği gelişmeleri değerlendirmeden önce, hükümet programlarının hangi makro pozisyonda anlamlandırıldığı ve

mevzuatla yükümlü etkileri sorgulanmalıdır (van Dijk, 1997: 25-27). Örneğin, bir seçim kampanyası sürecinde politikacıların konuşmalarına yansıyan hizmet vaatleri ile, seçim kampanyası sonucu seçilmiş hükümet başkanlarının konuşmalarında yer alan öngörüler, aynı şeyleri temsil etmez. Bu nedenle, kısaca irdelemek gerekirse: Hükümet programları Türkiye Cumhuriyeti Devleti Başbakanı tarafından her bir hükümet kabinesinin kuruluşunda sözlü ve yazılı bildiriler vasıtasıyla oluşturulmuş, dönem hükümetinin eylem planları hakkında ön görüleri ve hedefleri ele alan yazınlardır. Yani bu programlar, yönetime geçmeye hazırlanan hükümetin en geniş kapsamda politika gündemini hangi hedefler doğrultusunda oluşturduğunu gösterir. Hükümet programlarının bir diğer özelliği, hizmetlerin yapılandırılması sürecinde hangi aşamaların farklı programlarda nasıl ele alındığını yansıttırmasıdır. Zira hükümet programlarında yer alan gündem maddeleri, yönetimi devralan hükümetin hedeflerini içerdiği gibi kendinden önceki hükümetlerin de hedeflerini devam ettirme amacıyla oluşturulabilir. Dolayısıyla, kamu hizmetlerinin yapılandırılmasında politika belirleyicilerin zamanla hangi koşullarda gündemlerini takdim ettiği, hükümet programları üzerinden okunabilir.

Hükümet programları tarihsel süreç içerisinde değerlendirildiğinde, politika belirleyicilerinin kurumsal ilişkilendirmeleri ve hizmetlerin alt yapısını oluşturan esas stratejileri belirleme amacıyla çözümlemelerde bulunacak araştırmacı için elverişli bir kaynaktır. Bu programlar, sadece hükümetin izleyeceği politik gündem hakkında retorik içerik sunmaz. Aynı zamanda, kurumsal düzeyde mevzuat ile yükümlü statüye de sahiptir. Yani, hükümet programlarında yer alan gündem maddeleri, kamu kurumları için hizmet politikalarını belirleyen stratejik bir taban sunmaktadır. Nitekim ilgili yönetmeliğin⁴ 4. Maddesi gereğince, kamu idareleri için stratejik programların oluşturulmasında esas alınan kaynaklardan birisi de hükümet programlarıdır.

Yukarıdaki temel iddia çerçevesinde, bu başlığın devamında Türkiye’de 2002-2016 yılları arasında yönetimi devralan hükümetlerin BİT gündemleri ve stratejileri, hükümet programları üzerinden okumalarla aktarılmaktadır. Bu kapsamda yapılacak tartışmalar için, her bir hükümet programı “dijital”, “teknoloji”, “bilgi toplumu”, “internet”, “bilgisayar”, “e-Devlet”, “e-Dönüşüm” gibi kelimeler ile taranmış, direk veya dolaylı olarak BİT’e yönelik olduğu düşünülen gündem maddeleri tasnif edilmiştir. Böylece başlığın devamında, 2002 yılından bu yana Türkiye’de kamu politikalarının BİT üzerinden yansıması değerlendirilmektedir.

⁴ Bkz: Kamu İdarelerince Hazırlanacak Performans Programları Hakkında Yönetmelik, Resmi Gazete, 26927, 5 Temmuz 2008 (Madde 4).

Tablo 3.1. 2002-2016 Yılları Arasında Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri

Dönem	Tarih	Hükümet Başbakanı
58. Hükümet	19/11/2002-12/03/2003	Abdullah GÜL
59. Hükümet	14/03/2003-29/08/2007	Recep Tayyip ERDOĞAN
60. Hükümet	29/08/2007-06/07/2011	Recep Tayyip ERDOĞAN
61. Hükümet	06/07/2011-29/08/2014	Recep Tayyip ERDOĞAN
62. Hükümet	29/08/2014-28/08/2015	Ahmet DAVUTOĞLU
63. Hükümet	25/08/2015-24/11/2015	Ahmet DAVUTOĞLU
64. Hükümet	25/11/2015-24/05/2016	Ahmet DAVUTOĞLU
65. Hükümet	24/05/2016-....	Binali YILDIRIM

Kaynak: Başbakanlık, 2017

Yukarıdaki tabloda, 2002 yılından bu yana yönetime gelen Türkiye Cumhuriyeti Devleti Hükümetleri kronolojik sırayla yansıtılmaktadır. Her bir hükümet programı, kendi döneminin başbakanı tarafından TBMM Genel Kurulu'nda okunmaktadır. 2002 yılından itibaren tüm hükümetlerde AK Parti, hükümetin ana partisini (iktidar) oluşturmaktadır. Fakat, Türkiye Cumhuriyeti 63. Hükümeti, 7 Haziran 2015 tarihinde yapılan genel seçimde, seçim sonuçlarının belirlenmesinden itibaren 45 gün içinde kurulamadığı için, hükümet kabinesi oluşturamamış, bu nedenle hükümet programını yayımlamamıştır. Bu sebeple, Türkiye'de 1 Kasım 2015 tarihinde genel seçim tekrarlanarak 64. Hükümet oluşturulmuştur. Dolayısıyla bu başlıkta devam eden tartışmada 63. Hükümet'e ilişkin herhangi bir içerik sunulmamaktadır.

58. Hükümet Programı, *yeni bilgi ve iletişim teknolojilerinden yararlanılarak kamu kuruluşlarının hizmet ve işlemlerinin yönetimde şeffaflık ilkesine bağlı yapılandırılmasını hedeflemiştir.* Bu kapsamda 58. Hükümetin eylem planında, kamu kuruluşlarının bilgi ve iletişim teknolojilerini *azami ölçüde* kullanması ve *e-devlet* uygulamasının yaygınlaştırılması yönünde hedefler bulunmaktadır. Program içeriğinde bilgi ve iletişim teknolojilerine bağlı diğer eylem planları eğitim, kamu teşkilatları yapısı, sağlık hizmetlerine dahil edilmesi yönünde ilkeler ile belirtilmiştir (TBMM, 2002). Elektronik tabanlı kamu hizmetleri (e-Devlet) ilk defa bu hükümet programı kapsamında ele alınmaktadır.

59. Hükümet Programı, bir önceki hükümet programına ek olarak bölgesel kalkınma ve sosyal alt yapıların güçlendirilmesi yönünde girişim planlarını ele almaktadır. Bu hükümet programında, hizmetlerin yapılandırılması ve kalitenin artırılmasına ilişkin *elektronik ve bilişim altyapı sistemlerinin yenilenmesi, enformasyon teknolojisinin adaptasyonuna* önem verilerek eylem planlarının hazırlanması ve *bölgesel işbirliğinin güçlendirilmesi* odaklı çalışmalar yürütülmesini hedef alan gündem maddeleri yer almaktadır (TBMM, 2003). Aynı zamanda, yerel yönetimlerin güçlendirilmesini amaçlayan gündem maddeleri, 59. Hükümet

döneminde önem kazanmaktadır. Nitekim merkezi idarenin sorumluluklarını yerel yönetimlere devretmesi yönünde temeller, bu dönem içinde geliştirilen mevzuatlar ile atılmıştır. “Yerinden yönetim” ve “yetkilerin yerele devri” ile hizmetlerin yerel düzeyde karşılanabilmesi için “Belediye Kanunu (2005)”, bu dönemde uygulamaya geçirilmektedir (Arun ve Elmas, 2016: 352). 5393 sayılı Belediye Kanunu’nun *belediyenin görev ve sorumlulukları* başlıklı 14. Maddesin’nde “belediyelere coğrafi ve kent bilgi sistemleri kurma görevi” verilmesi, yerel yönetimlerin teknoloji imkanlarını geliştirmek amaçlı yasal altyapıyı sunmaktadır (Yıldız ve Karakaya-Polat, 2012: 633-648). Aynı zamanda, ilgili kanunun aynı maddesinde belediyeler, sağlık, sosyal ve kültürel hizmetlerin yurttaşlara ulaştırılması için yetkili kılınmaktadır (Arun ve Elmas, 2016: 352-353). Böylelikle, BİT destekli sosyal hizmet yapılandırılmasının ilk çıktılarını 59. Hükümet döneminde rastlamak mümkündür. Nitekim bu amaçta geliştirilen politik eğilimler, sonraki hükümet dönemlerinde daha belirginleşmektedir.

60. Hükümet Programında yer alan bilgi ve iletişim teknolojilerine ilişkin eylem planları ve gündem maddeleri, özellikle eğitim üzerine odaklanmaktadır. Ayrıca bu hükümet programında geniş bant internet hizmetinin başlatılmasıyla beraber internet kullanıcısı sayısında artışa vurgu yapılmaktadır. *Bilgi toplumuna dönüşüm yolunda hızlı bir değişim* yaşandığı belirtilen bu programda, aynı zamanda ilk defa *bilişim okuryazarlığı* terimi kullanılmış ve öğrencilerin okullarda internete erişiminin kolaylaştırılacağı yönünde ifadelere yer verilmiştir. Bir önceki hükümet programında ele alınan yerel yönetimlerin desteklenmesine ilişkin politikalar, mevzuat değişiklikleri sonrasında bu hükümet programında da oldukça ön plandadır (TBMM. 2007). Nitekim aşağıdaki gündem maddesi, bu duruma ilişkin yönelime örnek teşkil edebilir: “(...) Kamu yönetiminin temel amacı, halkın hayatını kolaylaştırmak, huzur, güvenlik ve refah içinde yaşam kalitesini geliştirmektir. Kamu yönetiminin kuruluş ve işleyişinde idarenin bütünlüğü esastır. Merkezî ve yerel yönetimler birbirini tamamlayarak güçlendirir” (TBMM, 2007).

60. Hükümetin bir diğer önemli özelliği, Kasım 2008 itibarıyla kendi iktidar döneminde e-Devlet hizmetini faaliyete geçirmesidir. Bu hizmete ilişkin gündem maddelerine, bir sonraki hükümet programında sıklıkla rastlanmaktadır.

61. Hükümet Programı, *kamu hizmetlerinin elektronik dönüşümünde* ilerlemelerin olduğunu ve *bu hükümet döneminde kamunun e-dönüşümünün (e-Devlet) büyük oranda tamamlanacağını* belirten ifadelerle yer vermiştir. Ayrıca dönem hükümeti *bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkin biçimde kullanılmasını ekonomik ve sosyal kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olarak* görmüş, bilişim okuryazarlığının yaygınlaştırılması amaçlı çeşitli stratejilerin geliştirilmesini hedeflemiştir. Bu kapsamdaki hedeflerin, birey odaklı teşvikler ile sağlanacağı

yönünde eğilimler 61. Hükümet Programı gündem maddelerinde görülmektedir. Kasım 2008’ de faaliyetine başlayan e-Devlet hizmeti, *2010 yılı sonu itibarıyla 26 kamu kurumunun 237 hizmetini içermesiyle*, yine bu dönemde de *vatandaşa tek noktadan hizmet sunan* bir hizmet aracı olarak görülüp, BİT içerikli hizmet politikalarının odak noktası haline gelmiştir (TBMM, 2011).

Aşağıdaki alıntıda, önceki hükümetler döneminde alt yapısı hazırlanan adem-i merkeziyet tahsisinde BİT’in iktidar yapısı için önemi görülebilir. Yerel yönetimlerin yetkilendirilmesi, bilgi toplumu dönüşümüne vurgu yapılması ve bu dönemde e-Devlet hizmetinin faaliyete başlaması, yeni yönetim ve kamu hizmetleri beklentisinin BİT vasıtasıyla güçlendirileceği yönünde stratejilerin habercisidir.

Merkezi idare reformlarımızda temel aldığımız ilke, merkezin görev ve yetkilerini tarif etmek, kalan bütün konularda yerel yönetimleri yetkilendirmektir. Yerel düzeyde ise değişik hizmet birimleri arasında tamamlayıcılık esas olacaktır (...) işgücü piyasası, eğitim ve yargı sistemi, kayıt dışılık, devlet yardımları, iyi yönetim, yerel yönetimler ve bölgesel gelişme alanlarında başlattığımız yapısal dönüşüm önem arz etmektedir. Hedefimiz, bilgi toplumuna dönüşmüş, her alanda AB standartlarını yakalamış ve küresel ölçekte rekabet gücü yüksek, güçlü bir Türkiye’dir (TBMM, 2011).

62. Hükümet Programı, bilgi ve iletişim teknolojileri entegrasyonuna ilişkin dezavantajlı kesimleri dikkate alan ve güçlendirilmesine yönelik eylem planları içeren ilk hükümet programıdır. Dönemin Başbakanı *Bilgi ve iletişim teknolojileri alanında nitelikli insan kaynağının arttırılması ve sayısal bölünmenin azaltılması için gerekli tedbirler alınacağını* belirtmiş ve *dezavantajlı kesimler de dahil olmak üzere ihtiyaçlara göre tasarlanmış hizmetlerin, e-devlet yapısına uyarlanması* konusuna önem verileceğini gündemine dahil etmiştir. *Ağustos 2014 itibarıyla 139 kamu kurumunun 1006 hizmetini içeren e-Devlet yapılanması*, yine dönem hükümetinin öncelikli uygulama alanları arasındadır (Başbakanlık, 2014).

64. Hükümet Programı, *Bilgi ve iletişim teknolojileri destekli yeni uzaktan sağlık ve bakım uygulamaları* oluşturulmasını hedeflemiş, ayrıca *engellilere özel bilgi ve iletişim teknolojileri yazılımları ve donanımlarının yaygınlaştır(ıl)ması* ifadesiyle ilk defa kırılgan bir kesim, BİT kapsamında hükümetin politika gündemi içerisinde yer almıştır. *Yoksul ailelere belirli ölçütlerde internet erişim imkanı sağlanması, gençlerin ücretsiz internet erişim imkanlarının arttırılması ve Türkçe sayısal içeriğin gelişimi* dönem hükümetinin BİT’e ilişkin politika gündeminde yer alan diğer stratejileridir (Başbakanlık, 2015).

64. Hükümet programı BİT’e ilişkin politikalar açısından birçok önemli vurguya yer vermektedir. Zira, yerel yönetimlerin *güçlendirilmesinde* personel rejimi ve *dijitalleşme kamu yönetim reformunun ana bileşenleri* olarak tanımlanmaktadır (Başbakanlık, 2015).

(...)Yerel yönetim hizmetlerinin elektronik ortamda, ortak norm ve standartlarda sunulmasını sağlayacak ve e-Devlet kapısına entegre edilen yerel yönetim hizmetlerinin sayısını arttıracaktır. (...) Yerel yönetimler de dahil olmak üzere kamu kurumlarının, e-Devlet hizmetleri sunumu amacıyla bilişim stratejilerini hazırlamalarını sağlayacağız (...) (Başbakanlık, 2015).

65. Hükümet Programında yer alan gündem maddelerinde, BİT’e ilişkin politik stratejiler, bir önceki hükümet programı hedeflerini yinelemiştir. Bu hükümet programında da bir önceki döneme ait eylem planları etkililiğini sürdürmektedir (Başbakanlık, 2016).

Tablo 3.2. Türkiye’de Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Gündem Tarihçesi, 2002-2016

Dönem	Tarih	Hükümet Başbakanı	Öne Çıkan Temalar ve Öngörülen İşlevler
58. Hükümet	19/11/2002- 12/03/2003	Abdullah GÜL	-Yönetimde şeffaflık -Azami ölçüde BİT kullanımı teşviki -Kamu teşkilatlarının yapılanmasında BİT’ in işlevselleştirilmesi
59. Hükümet	14/03/2003- 29/08/2007	Recep Tayyip ERDOĞAN	-Yönetimin BİT’le işlevselleştirilmesi -Bölgesel işbirliği vurgusu -Adem-i Merkeziyetçilik
60. Hükümet	29/08/2007- 06/07/2011	Recep Tayyip ERDOĞAN	-Eğitim odaklı BİT yapılanması -Bilgi toplumu dönüşümü -Bilişim okuryazarlığı -e-Devlet
61. Hükümet	06/07/2011- 29/08/2014	Recep Tayyip ERDOĞAN	-Sosyal ve ekonomik kalkınma -e-Devlet kapsamının genişletilmesi -Küresel rekabet için bilgi toplumu
62. Hükümet	29/08/2014- 28/08/2015	Ahmet DAVUTOĞLU	-Erişimde dezavantajlı muayyen kesimler -Sayısal bölünme tedbirleri -İhtiyaçlar odaklı yeni tasarımlar
63. Hükümet	25/08/2015- 24/11/2015	Ahmet DAVUTOĞLU	<i>İçerik Yok</i>
64. Hükümet	25/11/2015- 24/05/2016	Ahmet DAVUTOĞLU	-BİT odaklı sağlık ve bakım uygulamaları -Dezavantajlı muayyen kesimlere özel yazılım ve donanımların tahsisi -Türkçe sayısal içeriğin artırılması -Yerel yönetimlerin dahil olduğu, yeni BİT stratejilerinin hazırlanması
65. Hükümet	24/05/2016-....	Binali YILDIRIM	<i>Öne çıkan farklı bir içerik yok</i>

Yukarıdaki tabloda, 2002 yılından günümüze kadar BİT’e ilişkin öne çıkan temalar ve öngörülen işlevler değerlendirilmektedir. Tabloda tekrara düşecek işlevlerin belirtilmesinden kaçınılmış, her bir hükümetin kendinden önceki dönemden farklı teması dikkate alınmaya çalışılmıştır. 2002 yılından bu yana süregelen BİT’e ilişkin politikalar öncelikli olarak “e-Devlet” yapılanması üzerine etraflıca konumlanmış, neredeyse bu yıldan itibaren tüm hükümetler e-Devlet hizmetlerinin geliştirilmesini gündemine dahil etmiştir. Böylelikle, hükümetlerin “kamu hizmetleri” ve “yönetimde şeffaflık” gibi tanımlar ile bilgi ve iletişim teknolojilerini politika gündeminde konumlandırması, BİT’in iktidar yapısı için potansiyel bir yönetişim ve hizmet aracı olarak görüldüğü varsayımını kanıtlamaktadır. Ayrıca merkezi idare

nosyonundan yetkilerin yerele devrinin gelişim süreci bilhassa 59. Hükümet sonrası programlarda kendini göstermektedir. Öyledir ki, 64. Hükümet programında yerel hizmetin güçlendirilmesinde *dijitalleşme*, iktidar yapısı için hizmetlerde adem-i merkeziyetin yapılandırılması sürecinin ana bileşeni ve stratejik esası olarak görülmektedir.

Diğer taraftan, e-Devlet yapısının tek yönlü yönetim yetkilerini yerele aktarması düsturundan ilerlemediği, ayrıca yeniden merkezileşmenin (recentralization) de önünü açan *ortak norm ve standartlaştırma* sunacak bir *merkezi yetkiyi* tesis ettiği söylenebilir. Bu noktada e-Devlet yapısı, sadece *çeşitlenen ihtiyaçlara özel (bölgesel, kişisel vb.) hizmet* nosyonundan hareket etmemekte, ayrıca standartlaştırılmış yapısıyla devlet tekeli üzerinden sembolik gücü meşrulaştırıcı tedarikler de içermektedir. Nitekim bu vurgunun gündem maddelerine yansması 60. Hükümet programı ve sonrasındaki programlarda oldukça artış göstermektedir. Ayrıca yurttaşların belli başlı sembolik değerlerine vurgu yaparak; *şeffaf, katılımcı, hesap verebilir* yönetişimin tahsis edilmesi ve hizmetlere erişimde sınırlılıkların ortadan kaldırılması vurgusu, devletin BİT odaklı hizmet anlayışını müspet temeller üzerine kurduğunu göstermektedir.

62. Hükümet programına değin, BİT'in kamusal alanda yapılandırılması süreci üzerine olumlu öngörülerin hâkim olduğu gündem maddeleri daha ön planda tutulmaktadır. 62. Hükümet sonrasında ise bu olumlu öngörülerin yanında, dezavantajlı kesimlerin BİT erişim olanaklarının arttırılmasına ilişkin vurgular hükümet programlarında yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla genel çerçeveden değerlendirildiğinde, hem meşrulaştırma gayesinde edimlerin iz düşümüne, hem de iktidar yapısının hassasiyet sıfatını kendi üzerinde muhafaza etme girişimlerine gündem maddelerinde rastlamak mümkündür.

Öte yandan, BİT üzerine tüm edimleri ve yapılanmaları anlamlı kılmak için gündemde yansıtılan ana başlık, esasında *bilgi toplumunun* tahsis edilmesi üzerine kurgulanmaktadır. Bilgi toplumu üzerine vurgular, hükümetlerin gündem maddelerinde genel olarak küresel piyasa üzerine konuşlandırılmıştır. Diğer bir ifadeyle anlatmak gerekirse, iktidar yapısının bilgi toplumu kavramını ön planda tutma sebebi, temelinde *küresel bilgi toplumu dönüşüm akımını yakalamak* içindir. Nitekim Türkiye'de politika belirleyiciler için BİT üzerine öngörülen tüm müspet işlevler, bilgi toplumu altyapısını oluşturmak amacıyla temellendirilmiştir. Örneğin, 61. Hükümet programı gündeminde *küresel ölçekte rekabet gücü yüksek, güçlü bir Türkiye* (TBMM, 2011) için, bilgi toplumu dönüşümünün tamamlanması esas alınmaktadır. Yine aynı dönemde (2011-2014) iktidar yapısının arzu ettiği bilgi toplumuna dönüşüm sürecinin kurumsal yansımaları görülebilir. Aşağıdaki tablo, gündem maddelerinin kurumsal yansımalarına ilişkin en basit örnektir.

Tablo 3.3. Sanayi Toplumundan Bilgi Topluma Dönüşüm

Ana Farklılık Alanları	Sanayi Toplumu	Bilgi Toplumu
Sermaye ve Üretim	Maddi Sermaye (Fiziksel Emek, Sermaye) Kol Gücü Maddi Üretim Fabrikalarda Üretim İmalat sanayi odaklı tarım, sanayi ve hizmetleri	Bilgi ve İnsan Sermayesi (Zihinsel ve Beşeri) Beyin Gücü Bilgi Üretimi Bilgi Ağları ve Veri Bankası Bilgi Endüstrisi
Eğitim	Genel Eğitim	Bireyselleşen Eğitim Süreklilik
Toplumsal Yaklaşım	Bireysel Özgürlük ve Hümanizm Sınıf Toplumu Merkeziyetçilik İşletmeler İşçi Hareketleri	Toplumsal Katılım ve Küreselleşme Sosyal Yarar Çok Merkezlilik Gönüllü Topluluklar Sivil Hareketler

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, 2013: 20

Kalkınma Bakanlığı (2013) tarafından hazırlanan strateji raporunda, sanayi toplumu ve bilgi toplumu arasındaki farklılıklar, yukarıdaki tablo ile yansıtılmaktadır. Tablodan anlaşılacağı üzere iktidar yapısı öngörüsünde bilgi toplumuna dönüşüm süreci, neredeyse tüm kritik toplumsal fraksiyonlarda değişim ile gerçekleşmektedir. Örneğin, geleneksel eğitim sistemi yerine, birey odaklı eğitim sistemi, toplumsal sınıf yerine sosyal yarar ve temelinde tüm geleneksel (sermaye, emek v.b.) üretim öbeklerinin bilişim sistemleri üzerinde tanımlandığı bir toplumsal altyapıyı oluşturmak için bilgi toplumu dönüşümü, politika belirleyiciler açısından gerekli görülmektedir. Bilgi toplumu dönüşümünün tamamlanması için oluşturulan stratejik eylem planları, internet penetrasyonunun ve BİT kaynaklarının tüm nüfusta arttırılması yönünde müdahaleleri hedef almaktadır. Mesela Kalkınma Bakanlığı (2013: 20), bilgi toplumuna dönüşüm sürecinde esas aldığı yeni stratejik yapılanmasını, sayısal uçurumu azaltmak ile ilişkilendirmiştir.

Kalkınma Bakanlığının (2013) bilgi toplumu dönüşümü üzerine öngörüsü ile hükümet programları gündeminde arzu edilen gelişmeler, nispeten benzerlik göstermektedir. Örneğin, yerel yönetim ve merkezi idare arasında *ortak norm ve standartlaştırma* sağlayacak e-Devlet yapılanmasının bilgi toplumundaki temsili, yukarıdaki tabloda “çok merkezlilik” ile bağdaştırılabilir. Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi, hizmetlerin ve sorumlulukların merkezden yerele devrinde temel eksenin BİT ile çizileceği yönünde arzu edilen gelişmeler ve bilgi toplumu dönüşümü, tabloda belirtilmiş yeniden yapılanmalar ile bütünleşik değerlendirilebilir. Bu kapsamda, hükümet programlarında yer alan gündem maddelerinin kurumsal düzeyde etkili olduğu tekrar hatırlanarak, aynı zamanda bütünüyle ele alındığında

politika önerileri üzerine bir değerlendirmenin hükümet programı ile kapsamlı sunulabileceği söylenebilir.

Başta e-Devlet olmak üzere genel olarak BİT'e ilişkin yönetim beklentileri oldukça çeşitlilik göstermektedir. Örneğin BİT; hizmetlerin ulaştırılması (Bekkers ve Zoridis, 1999), etkililiği ve verimliliği (Heeks, 2001), etkileşimi (Dicaterino ve Pardo, 1996), adem-i merkeziyet ve şeffaflığı (La Porte v.d., 1999) ve denetime açıklığı güçlendirici kanaatlerde sunulabilmektedir (akt. Yıldız, 2007: 650). Yıldız (2007), ulusal derecede yapılacak değerlendirmeler için, e-Devlet hizmetlerinin politik oluşumunu yine kendi gelişim sürecinde kavramsallaştırmayı önermiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de iktidar yapısının e-Devlet hizmetinden beklentileri, diğer ülkelerle aynı ölçüde/öngöründe gelişim göstermeyebilir. Aynı zamanda, Türkiye'nin özgün beşeri yapısının dikkate alınmaması, BİT ilintili politikaların yansıtılmasında sık bir bakış sağlayacaktır. Böylelikle bulgular ile desteklenen karşılaştırmaların ele alındığı çalışmalar, BİT üzerine politika önerilerinin Türkiye için ne kadar geçerli olduğunu gösterebilir. Her ülkede aynı ölçülerde muktadir olan ya da aynı kapsamda öngörülen bir e-Devlet yapılandırmasından söz edilemez. Zira BİT'e ilişkin yönetim ve politika beklentilerini, sadece hizmetlerin geliştirilmesi odaklı düşünmek doğru olmayacaktır. Bu nedenle, e-Devlet hizmetlerini ulusal ekseninde özgün politik gelişimiyle değerlendirmek oldukça kritiktir.

Kısacası, e-Devlet yapılandırmasına ilişkin genel çerçevede arkaplan sunan kuramsal bir yaklaşım bulunmamaktadır. Dolayısıyla “verimlilik” ve “etkinlik” esasında kazanımlar değerlendirilirken, “elektronik yurttaşlığın” yurttaşlık kavramına etkisini de ele almak gerekir. Yıldız ve Karakaya-Polat (2012), e-Devlet kapsamında Türkiye literatüründe yapılan çalışmaların yerel yönetimler, politik öngörüler ve demokratik-yurttaşlık temellerinde bütüncül analizler içermediğini belirtmiştir. Bu bakımdan, kamu hizmetlerinde ve yönetiminde dönüşümü BİT cephesinde değerlendirmeyi amaçlayan çalışmalarda, sadece sürecin *girdileri-çıktıları* değil, aynı zamanda “sürecin” kendisi de değerlendirilmelidir (Yıldız ve Karakaya-Polat, 2012: 623).

Türkiye'de BİT'e ilişkin arzu edilen gelişmelerin devlet nezdinde faydacı ve müspet koşullar üzerine temellendiği, hükümet programları gündem maddelerinde görülebilir. Fakat toplumsal mutabakatın tam olarak bu biçimde sağlandığı söylenemez. Zira öngülerin içeriğinde yer edinen internet faaliyetlerinin e-Devlet v.b. kamu yapılandırmalarına odaklanması, BİT'in sadece kamu hizmetinden faydalanma amaçlı güdümünü yansıtmaktadır.

Devletin kamu alanını tahsis etme amaçlı girişiminde, e-Devlet yapılandırması politika belirleyiciler tarafından internet cephesinde ön planda tutmaktadır. Her ne kadar, hükümet

programlarında yer alan gündem maddeleri, internet cephesinde oluşturulan kamu politikalarının e-Devlet ile sağlandığı kanaatinden hareket etse de, sosyal medya gibi diğer mecralarda da kamu kurumlarına ait resmi içeriklere (sayfalar) ulaşmak mümkündür. Böylece, sadece hükümet programı, strateji raporları v.b. içeriklere bağlı kalarak, doğrudan bir değerlendirme yapmak yanıltıcı olacaktır. Hükümet programlarında yansıtılan düzlemde devlet-vatandaş ilişkisinin internet cephesinde sadece e-Devlet üzerinden gerçekleştiği düşünülemez.

Yıldız ve Karakaya-Polat (2012)'a göre internet ve demokrasi ilişkisi, ancak “vatandaşların katılımı” ile oluşturulabilir. İnternet cephesinde yapılandırılması arzulanan demokratik katılım süreci ise, sadece devlet ve vatandaş arasında sağlanan iletişim olanaklarına indirgenemez. Yurttaşlık temelli bir katılım süreci için, *dikey* ve *yatay* olmak üzere iki tür iletişim imkânından söz etmek mümkündür. *Dikey eksen*de iletişim, kamu kurumları ile vatandaş arasındaki döngü içinde gerçekleşmektedir. Aynı zamanda, katılımcı yurttaşlık temelli bir yapılanma için, vatandaşların “yaşadıkları toplumun bir ögesi olarak” birbirleri ile iletişim sağlayabildiği ortamlar *yatay eksen*de tahsis edilmelidir. Dolayısıyla, katılım esasında yapılandırılmak istenen bir kamusal alan, vatandaşlara internet cephesinde her iki eksen de iletişim olanağı sunmalıdır. Örneğin, e-Devlet üzerinden yapılandırılan dikey eksen de iletişim olanaklarının yanında, yurttaşlık temelli katılımın gerçekleştirilmesi için yatay eksen de sosyal medyadan (Facebook, Twitter v.b.) faydalanılabilir (Yıldız ve Karakaya-Polat, 2012: 623-638).

Bu kapsamda, iktidar yapısının katılımcı yurttaşlık kanaatinde, geliştirmeyi arzu ettiği BİT hizmetlerinin tekrar irdelenmesi gerekir. Politikacıların ve kamu kurumlarının resmi hesaplar ile sosyal medyada yer almasına karşın, hükümet programlarında ön planda tutulan e-Devlet hizmeti, kamusal alanı tahsis eden tek/nihai yol olarak gösterilmektedir. Dolayısıyla, hükümet programlarında politika belirleyicilerin *sadece devlet tarafından yapılandırılmış* internet faaliyetlerine vurgu yapması, diğer muhalif internet faaliyetlerini arka planda bırakmaktadır.

Şeffaflık, katılımcı yurttaşlık gibi sembolik değerlere vurgu yapan iktidar yapısının internet cephesinde önerdiği gelişmeler, sadece dikey eksen de gerçekleşmesi arzu edilen olanaklar ile hükümet programları gündemine yansıtılmıştır. Bir anlamda, iktidar yapısının dijital alan için meşru gördüğü edimler ve arzu ettiği gelişmeler, yine kendi hegemonyasını tahsis edebildiği ölçüde *baki* kalmaktadır. Muktedir bir dijital alan yapılanmasının e-Devlet üzerinden sunulması ve muhalif faaliyetlerin mevzuatta ve eylem planlarında düzenlemeler ile tedbir edilmesi, nispeten iktidar yapısının kontrol mekanizmalarını BİT üzerinde elinde tutma amacını göstermektedir. Böylece, katılımcılık esasında yapılandırılan, vatandaşların söz sahibi

olduğu demokratik bir e-Devlet hizmetinin, kapsamlı şekilde sunulduğu bir politik yönelimden söz etmek mümkün değildir. Nitekim sosyal medya v.b. muhalif portallar üzerinde kamu kurumlarının ve hizmetlerinin alanlarını etkin kılmayı hedefleyen herhangi bir politik yönelime hükümet programlarında rastlanmamıştır. Aksine, vatandaşların kullanım tedbirlerine ilişkin gündem maddeleri hükümet programlarında yer almaktadır. Aşağıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere politika belirleyicilerin öngörüsünde, vatandaşların kullanım *amaçları (bilinçli)* ve *kullanım mekanları da (internet kafe)*, güvenlik için devlet tarafından düzenlenmelidir.

Çocuklar ve gençler başta olmak üzere, daha güvenli ve bilinçli internet kullanımı ve kullanıcı güvenliğini artıracaktır. İnternet kafelerin şartlarını, başta fiziksel koşullar olmak üzere, tüm bireylere hizmet verilebilmelerini teminen iyileştirecek, bu kafeleri sınıflandıracak, sağlıklı ve güvenli bir şekilde hizmet vermelerini sağlayacağız (Başbakanlık, 2015).

BİT üzerine iktidar yapısının *güvenlik* tedbiri altında sunduğu birçok politikaya ve hukuki düzenlemeye rastlamak mümkündür. Örneğin hukuki düzenlemelerin kronolojisine kısaca değinmek gerekirse; BİT ilk olarak 1991 yılında 765 sayılı TCK ve 3756 sayılı kanunun 20. Maddesinde “Bilişim Alanında Suçlar” başlıklı mevzuatta yer almıştır. 2004 yılında ise yine 5237 sayılı TCK ve 765 sayılı TCK ile bilişim suçlarına dair alt başlıklar çeşitlendirilmiş ve daha ayrıntılı düzenlenmiştir (Karakehya, 2009: 1-7). Doktrin içinde kısaca “İnternet Kanunu” olarak adlandırılan en kapsamlı kanun hükmü ise 2007 yılında kabul edilmiştir. 5651 sayılı bu kanunun amacı ve kapsamı ise şu şekilde belirtilmektedir; “içerik sağlayıcı, yer sağlayıcı, erişim sağlayıcı ve toplu kullanım sağlayıcıların yükümlülük ve sorumlulukları ile internet ortamında işlenen belirli suçlarla içerik, yer ve erişim sağlayıcıları üzerinden mücadeleye ilişkin esas ve usûlleri düzenlemektir”⁵. 2007 yılı itibarıyla mevzuat hükmünde yürürlüğe giren bu kanunun, iktidar yapısının yegâne tedbir temsiliyetini oluşturduğu söylenemez. Ek olarak aynı yıllarda “bilişim okuryazarlığı” üzerine kurumsal teşviklerin hükümet programları içeriğinde yer alması, farklı bir boyutta iktidar tedbirinin sinyali olarak değerlendirilebilir. Nitekim *çocuklar ve gençler başta olmak üzere, daha güvenli ve bilinçli internet kullanımı* için “bilişim okuryazarlığının” yine iktidar yapısının öngörüsünde müfredatta yer alması, nispeten *düzenleme* girişiminde bir tedbir alanını temsil edebilir. Aynı zamanda 2016-2019 *Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi* raporunda, BİT üzerine geliştirilen güvenlik tedbirlerine ve politika uygulamalarına ilişkin ayrıntılar irdelenmiştir (UDHB, 2016). Benzer içeriklerde, BİT üzerine güvenlik tedbiri amaçlı geliştirilmiş ve ek olacak birçok yapılandırma tartışılabilir. Nitekim bu başlık altında değerlendirilmesi amaçlanan konunun BİT

⁵ 23/05/2007 tarihinde yayımlanan 26530 resmi gazete sayılı kanuna ilişkin ayrıntılara aşağıdaki adres üzerinden erişim sağlanabilir: <http://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5651.pdf> (Erişim Tarihi: 04.05.2017)

üzerine politika önerileri olduğu dikkate alındığında, iktidar yapısının güvenlik tedbirlerine ilişkin irdelemenin genel çerçevede yeterince sunulduğunu söylemek mümkündür. Kısacası bu konudaki değerlendirmenin amacı, BİT üzerine politika önerilerinin hükümet programlarında öngörüldüğü gibi *müspet* gelişmeler üzerine kurulmadığını ifade etmektedir.

Refah devlet düzeninde, âdem-i merkeziyetçilik anlayışı hizmetlerin katılımcı yurttaşlık temelinde sunulması üzerine kurulmuştur. Aynı zamanda, hizmetlerdeki bu yeniden yapılanma sürecinin, refah devlet düzeninde bir kriz müdahalesini de içerdiği söylenebilir (Arun ve Elmas, 2016: 351). Türkiye’de BİT üzerinden geliştirilen politika önerileri ise, internet cephesinde sunulan hizmetlerin âdem-i merkeziyetçilik anlayışında güçlendirici ve düzenleyici rolü üzerinedir. Bu kapsamda, BİT’in “katılımcı” esasta etkin olduğu, politika belirleyicilerin öngörülerinde hâkimdir. Nitekim yukarıdaki tartışmalardan anlaşılacağı üzere, internet cephesinde “katılımcılık” esasında yapılandırılmış bir hizmet modelinden tam olarak bahsetmek mümkün değildir. Aynı zamanda teknolojik belirlenimlere dayanan hizmetlerde yeniden yapılanma sürecinin, toplumsal potansiyelleri geri planda bıraktığı söylenebilir. Bilhassa devletin teknoloji politikalarında yine teknolojik imkanları güçlendirmek amaçlı girişimde bulunmasında en temel yanılsamanın, konvansiyonel kamu hizmetleri anlayışını geri planda bırakmasından kaynaklı olduğu belirtilebilir. Bu nedenle, BİT ile katılımcı yurttaşlık temelinde geliştirilmesi amaçlanan e-Devlet hizmetinin, esasında yönetim temelinde etkin olduğu da söylenemez. Dolayısıyla, e-Devlet üzerinden yapılandırılan hizmetlerin *hangi* kapsamda farklılıklar sunduğunu tekrardan sorgulamak gerekir.

Geleneksek kamu politikalarının internet cephesinde sunulmasında en belirgin fayda, “vatandaş odaklı” hizmet geliştirilmesi yönündedir. Hâlbuki yukarıdaki değerlendirmeler dikkate alındığında e-Devlet hizmetinin bu odakta yapılandırılmadığı, aksine geleneksel kamu politikalarına takviyeli arz edildiği söylenebilir. Her koşulda, *vatandaşların kamu kurum ve kuruluşlarına gitmeden tüm iş ve işlemlerini internet ortamında sonuçlandırmasını (Başbakanlık, 2015)* hedefleyen e-Devlet hizmetinin tahsis edildiğini söylemek mümkündür. Ancak, vatandaşların BİT olanakları dikkate alındığında, eşitsizliklerin olduğu gibi ortadan kalktığı görülemez. Zira toplumsal kesimlerin ihtiyaçlarını ve bu kapsamda müdahale alanlarını hedef alan kamu hizmetlerine vatandaşlar tarafından eşit imkânlarda erişim sağlanamaması, eşitsizliklerin pekiştirilmesine de kapı açacak potansiyele sahiptir. Kamu hizmetlerinin ve yönetim imkanlarının *tek çatı altında* toplandığı öngörülen e-Devlet hizmeti, eşitsizliklerin dijital alanda yeniden üretildiği bir mecrayı temsil edebilir. Öngörülen e-Dönüşüm sürecinde kamu hizmetlerinden faydanın sağlanması için, vatandaşların ilk koşulda internet erişim imkânlarına sahip olması gerekmektedir. Yani, internet erişim imkanına sahip olmayan

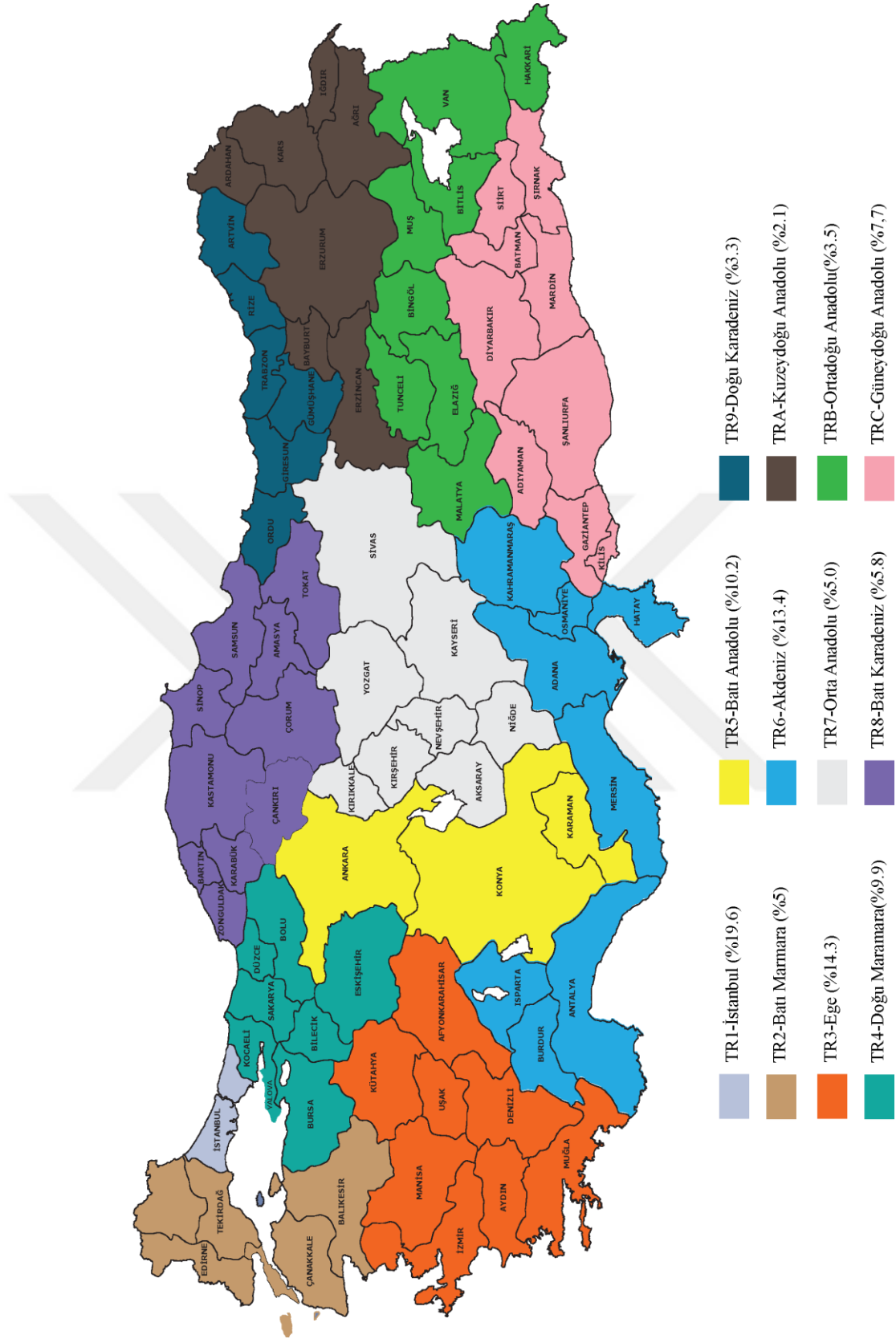
(internete erişim için gerekli olan teknolojik cihazlar da buna dahil edilebilir) toplumsal kesimlerin bu hizmetlerden tam anlamıyla faydalandığı düşünülemez. Olanaklar doğrultusunda değerlendirildiğinde bu hizmetlerden faydalanmanın, internete erişen ve kullanan bireylerde de mütemadiyen gerçekleştiğini söylemek yanıltıcı olacaktır. Dolayısıyla her koşulda Türkiye’de e-Devlet hizmetlerinin hangi toplumsal kesimler tarafından kullanıldığını sorgulamak gerekir. Ancak böylece, bu olanaklara sahip olanlar, sahip olma ihtimali olanlar ve olmayanlar arasında değerlendirme yapmak mümkün olur. Aynı zamanda, “karşıt konumlar” ile ifade edilmek istenen kesimin, toplumsal belirleyiciler haricinde temsil edildiği düşünülmemelidir. Bu bağlamda, toplum içinde görece “avantajlı” ve “dezavantajlı” konumlara dikkat çekerek internet cephesinde kamu hizmetlerinden faydalanma olanaklarını/olasılıklarını sorgulamak gerekir. Nitekim kamu hizmetlerine internet üzerinden erişim, görece daha “avantajlı” toplumsal kesimler tarafından sağlanırken, hâlihazırda dezavantajlı kesimlerin bu olanaklardan noksan kalması “Türkiye’de dijital eşitsizlik” tartışmalarının önünü açacaktır. Ayrıca, iktidar yapısı tarafından ön görülen müspet olanakların internet cephesinde oluşturulması, bu hizmetlere erişebilen toplumsal kesimler için “kazanç” olanakları sağlayacak iken, diğer toplumsal kesimlerde “kayıp” hatta “tahribat” ortamı yaratacaktır. Tam bu noktada, (aynı zamanda tüm bu tartışmanın özeti olarak) internet cephesi üzerinden hizmetlere erişim imkânı olan toplumsal kesimlerin “kazanç” sağlayacağı düşüncesini sorgulamak gerekir. Nitekim BİT üzerinden yapılandırılan hizmet politikaları *teknolojinin nimetlerinden* dolayı belirli toplumsal kesimlere kazanç sağlamamaktadır. Aynı şekilde, kayıpların da sadece teknoloji noksanlığından kaynaklandığı söylenemez. Dolayısıyla Türkiye’de BİT üzerine arzu edilen gelişmelerde, her ne kadar *teknolojinin nimetlerine* vurgu yapılsa da, esas sorunun *politika* ekseninde oluştuğunu belirtmek gerekir. Zira kazanç ve kayıp olanaklarını sağlayan *şeyin* yine devletin politika önerileri olduğunu söylemek gerekir.

Böylelikle, kırılma noktasının sadece BİT üzerinde sahiplik ve erişim olanaklarında gerçekleşmediği, her koşulda internet cephesinde eşitsizliklerin görünür olduğu söylenebilir. Böylelikle, Türkiye’de varolan dijital eşitsizlik örüntülerini ve çeşitlilik gösteren toplumsal ayrımları değerlendirmek, bu alanda planlanacak politika önerileri için önem arz etmektedir. Bu başlıkta, politika belirleyicilerin BİT üzerinde öngörülleri, hükümet programları ve kurum raporları ile tartışılmaktadır. İktidar yapısının ekseriyetle üzerine konuşulduğu müspet vurguların gerçekte hangi koşullarla örtüşmediğini anlamlandırmak adına devam eden bölümde istatistiksel değerlendirmelerle Türkiye’de dijital eşitsizliğe ilişkin bulgular yansıtılmaktadır. Türkiye’de dijital alan içinde ayrıma götüren toplumsal belirleyiciler, Bourdieücü kavramsal *al a carte* ve ampirik bulgular ile devam eden başlıklar altında tartışılmaktadır.

3.2. Türkiye'nin Sosyal ve Beşeri Yapısı Üzerinden Değerlendirmeler

Çalışmanın bu başlığında, HBTK-2014 araştırması verisetiyle belirli beşeri ve sosyal yapı belirleyicileri üzerinden elde edilen betimleyici bulgular sunulmaktadır. Türkiye'de coğrafi bölgeler, TÜİK tarafından HBTK-2014 verisetinde IBBS 1. Düzey tabakalama kriteriyle verilmektedir. Böylelikle toplam 12 bölgesel sınıflama verisetinde tanımlanmıştır.

Türkiye'de 2014 yılında ikamet edilen hanelerin en yüksek olduğu bölge İstanbul (%19.6) iken, en düşük olduğu bölge Kuzeydoğu Anadolu (%2.1)'dur. Batı bölgelerde ikamet eden hane sayısı Ege Bölgesi (%14.3), Akdeniz Bölgesi (%13.4), Batı Anadolu Bölgesi (%10.2), Doğu Marmara Bölgesi (%9.9) ve Batı Marmara Bölgesi (%5) olarak en yüksekten en düşüğe sıralanabilir. Türkiye'nin doğusuna gidildikçe, bölgelerdeki hane sayısının bir hayli azaldığı görülmektedir. Doğuda yer alan bölgeler arasında ise Güneydoğu Anadolu (%7.7) en yüksek hane nüfusuna sahip bölgedir. Türkiye'nin orta ve doğu kesimlerinde yer alan bölgelerde hane nüfusu sırasıyla Batı Karadeniz (%5.8), Orta Anadolu (%5.0), Ortadoğu Anadolu (%3.5), Doğu Karadeniz (%3.3) ve Kuzeydoğu Anadolu (%2.1) şeklinde en düşüğe doğru sıralanabilir. HBTK-2014 araştırması, ölçek olarak 1. Düzey istatistiki bölgeler üzerinden tasarlandığı için kır ve kent ayrımı içerikli değerlendirmeler tam temsiliyette analizlere dahil edilememiştir.

Şekil 3.1. Türkiye’de Bölgelere Göre Hane Yoğunluğu

Tablo 3.4. Türkiye’deki Hanelerin Aylık Geliri

Hane Sayısı	Ortalama	Medyan	Mod	Minimum	Maksimum
20.698.349	1905.04	1500.00	1000.00	1	111111

HBTK-2014 Araştırması kapsamında hanehalkı aylık geliri interval düzeyde tanımlanmıştır. Türkiye’de hanehalkı başına düşen ortalama aylık gelir 1905.04 TL’dir. Hane gelir düzeyi ortancası 1500 TL iken, mod değeri ise 1000 TL olarak belirlenmektedir. Araştırma kapsamında fert düzeyinde ayrıca belirlenen gelir düzeyi veritabanı kapsamında sunulmamıştır. Dolayısıyla, Türkiye’deki hanelerin sosyo-ekonomik statüsünü belirlemek, hanehalkı ve fert veritabanı üzerinde değerlendirmeler yapabilmek için etkili bir yol arz edebilir.

Nitekim gelir, başlı başına bir sosyo-ekonomik statü (SES) göstergesi değildir. HBTK-2014 araştırması kapsamında gelirin interval ölçüm düzeyinde kodlanması, veritabanı üzerinden analizlerini gerçekleştirecek araştırmacı için stratejiler geliştirmeye elverişlidir. Gelire ilişkin sınırlılıkları aşmak adına, bu çalışmada Sunar (2016) tarafından gerçekleştirmiş hanehalkı SES endeksi kullanılmaktadır. 2014 yılında gerçekleştirilen “Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi” başlıklı çalışma, Türkiye’de hanelerin SES düzeylerini, belli başlı sosyo-demografik değişkenlerle tanımlamaktadır. Belirtilen referans çalışmada, bireylerin eğitim, meslek ve gelir durumu dikkate alınarak Türkiye’deki hanelerin SES kategorileri oluşturulmaktadır. Belirlenen bu değişkenlerle, temel bileşenler analizi, regresyon analizi ve kümeleme analizi uygulanmış ve hane SES düzeyleri oluşturulmuştur. Böylelikle Türkiye’de hanelerin SES düzeyi, Sunar (2016) tarafından 4 kategorik düzeyde tanımlanmıştır.

HBTK-2014 araştırması verisetinde sunulan hane gelir düzeyi, bu çalışma kapsamında referans çalışmanın yüzdelik dilimlerinde SES kesme noktaları belirlenerek, verisetinde tekrardan ayrı bir değişken altında kodlanmaktadır. Böylelikle, “alt”, “orta-alt”, “orta-üst” ve “üst” olmak üzere toplam 4 kategoride tespit edilen SES düzeyi, HBTK-2014 verisetine uyarlanmıştır.

Tablo 3.5. Hanelerin SES Gruplara Göre Dağılımları

SES Grupları	Hane Sayısı	Gelir Aralığı	Oran	Kümülatif Oran
Alt	9.279.850	-1200TL	%44.8	%44.8%
Orta-Alt	7.582.605	1201-2999TL	%36.6	%81.5
Orta-Üst	3.397.147	3000-6499TL	%16.4	%97.9
Üst	438.746	6500+	%2.1	%100

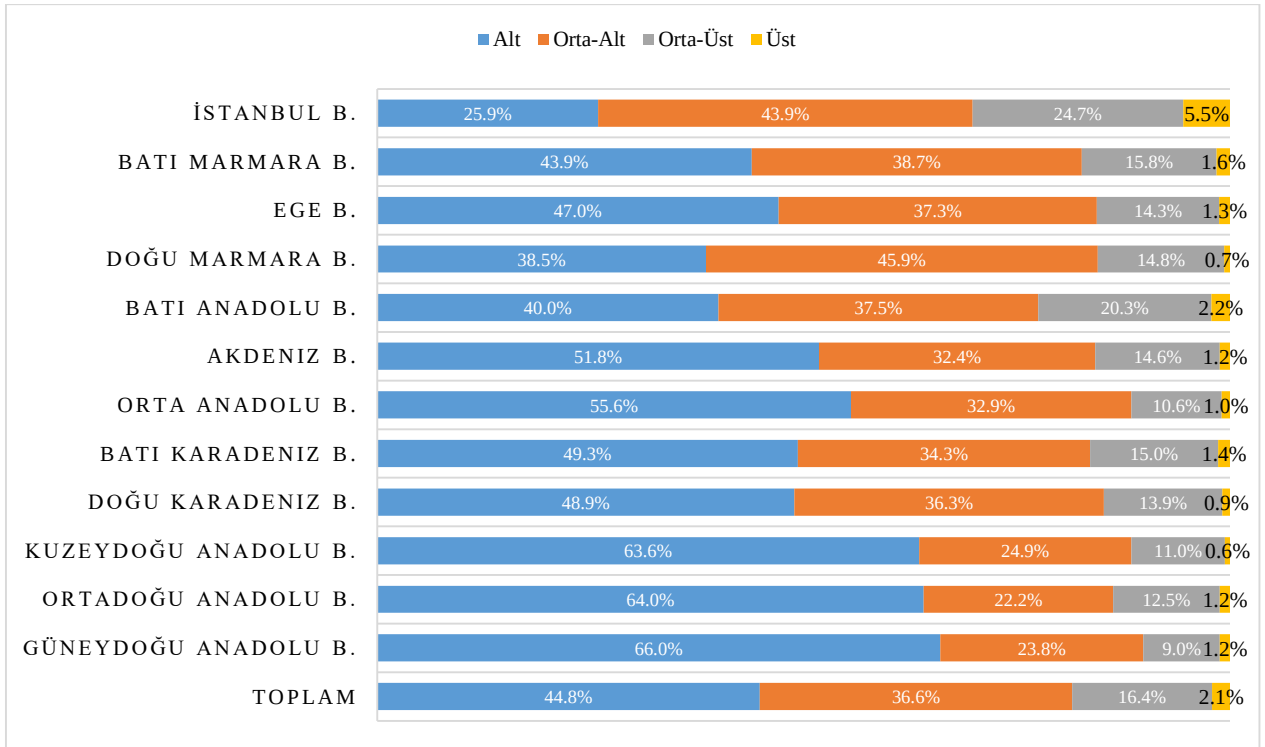
Yukarıdaki tabloda Türkiye’de hane nüfusunun SES düzeyinde dağılımları sunulmaktadır. Türkiye’de yaşayan hanelerin %44.8’i alt SES düzeyindedir. Bu SES

düzeyindeki haneler, Türkiye'deki en yüksek hane nüfusunu temsil etmektedir. Bunun yanı sıra Türkiye'de yaşayan hanelerin %36.6'sı orta-alt, %16.4'ü orta-üst ve %2.1'i ise üst sosyo-ekonomik statüde dağılım göstermiştir. Türkiye'de hanelerin neredeyse yarısı alt SES düzeyinde iken, hane nüfusunun yaklaşık 4/5'i alt ve orta-alt SES grubunda yer almaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de yaşayan hanelerin yoğun olarak düşük sosyo-ekonomik statü düzeyine sahip oldukları ve yoksul oldukları söylenebilir.

Türkiye'de hanelerin sosyo-ekonomik statüsü, ikamet bölgesine göre bir hayli farklılık göstermektedir. Genel itibarıyla Türkiye'nin doğusunda ikamet eden hane nüfusunun, batısında ikamet eden hanelere göre daha düşük SES düzeyinde olduğu söylenebilir. Aşağıdaki şekilden anlaşılabacağı üzere İstanbul'da ikamet eden haneler, Türkiye'nin diğer bölgelerinde ikamet eden hanelere nazaran daha yüksek sosyo-ekonomik statüye sahiptir. Üst SES düzeyinde hane nüfusunun Türkiye ortalaması %2.1 iken, İstanbul'da ikamet eden hanelerin %5.5'i üst SES düzeyinde yer almaktadır. Batı Anadolu Bölgesi (%2.2) ve İstanbul haricindeki diğer tüm bölgelerde, üst SES düzeyinde hane nüfusu yoğunluğu, Türkiye ortalamasının altında kalmıştır.

Alt SES düzeyinde yer alan hane nüfusunun yoğunlukta olduğu ilk beş bölge ise sırasıyla; Güneydoğu Anadolu, Ortadoğu Anadolu, Kuzeydoğu Anadolu, Orta Anadolu ve Akdeniz bölgesidir. Genel dağılım itibarıyla bu 5 bölge, Türkiye'deki diğer bölgelere nazaran en yoksul hanelerin ikamet ettiği yerlerdir. Türkiye'de SES düzeyi yüksek hane nüfusunun en yüksek oranda seyir gösterdiği 3 bölge ise sırasıyla; İstanbul, Batı Anadolu ve Doğu Marmara'dır. Aşağıdaki şekil, Türkiye'nin 12 bölgesi üzerinden hanelerin sosyo-ekonomik statülerine göre bölgesel farklılıklarını yansıtmaktadır.

Böylelikle, ikamet edilen bölge bazında SES düzeyi değerlendirildiğinde, hane nüfus yoğunluğunun Türkiye'nin tüm bölgelerinde doğrusal ve eşit düzeyde dağıldığı ifade edilemez. Aynı zamanda, sadece iktisadi değerlere bağlı kalarak (gelir v.b.) bölgelerarasında eşitsizliğin olduğunu da söylemek mümkün değildir. Bunun yanı sıra bölgesel eşitsizlikler, aşağıdaki şekilde gelir düzeyine ek olarak, sosyal ve kültürel birikimlerin ve göstergelerin yansıtıldığı SES düzeyinde okunabilir.

Şekil 3.2. Türkiye'de Yaşayan Hanelerin İkamet Bölgelerine Göre SES Düzeyi Dağılımı.

HBTK-2014 araştırması verisetinde hanedeki kişi sayısı interval düzeyde verilmektedir. Hanedeki kişi sayısı, hanehalkı veritabanı üzerinden tanımlanmıştır. Dolayısıyla, bu değişkenle çalışmanın devamında gerçekleştirilen analizler, hanehalkı veritabanı üzerinden elde edilen bulguları yansıtmaktadır.

Türkiye’de 2014 yılında ortalama hanehalkı büyüklüğü 3.6’dır. Aşağıdaki tabloda hanedeki kişi sayısı ile hanedeki yaşlı sayısı çapraz tablo ile sunulmaktadır. Hanedeki yaşlı sayısı, fert veritabanı üzerinden 60 yaş ve üzeri bireyler dahilinde, hanehalkı veritabanına, iki veritabanı arasında bülten numarası eşleştirilerek aktarılmıştır. Hane içinde bulunan yaşlı sayısı 0 ve 4 arasında değişmekte, 0 sayısı hanede yaşlı bireyin bulunmadığını göstermektedir. Aynı zamanda aşağıdaki tabloda, hanedeki kişi sayısı ve yaşlı sayısının eşit olduğu hücreler sadece 60 yaş ve üzeri bireylerin bulunduğu “yaşlı haneleri” temsil etmektedir. Böylelikle tabloda hanedeki kişi sayısı ve hanedeki yaşlı sayısı dağılımı yanında, sadece yaşlılardan oluşan hanehalkı nüfusu da görülebilir.

Tablo 3.6. Hane İçinde Yaşayan Kişi Sayısı ve Yaşlı Haneler (Türkiye)

Hanedeki Kişi Sayısı	Hanedeki Yaşlı Sayısı (60+)					Toplam
	0	1	2	3	4	
1	897.035	658.770	0	0	0	1.555.805
	%57.7	%42.3	%0.0	%0.0	%0.0	%7,5
2	2.353.241	778.629	1.107.013	0	0	4.238.883
	%55.5	%18.4	%26.1	%0.0	%0.0	%20,5
3	3.890.107	588.931	404.718	23.917	0	4.907.673
	%79.3	%12.0	%8.2	%0.5	%0.0	%23,7
4	4.540.171	457.377	196.331	3.248	1.214	5.198.341
	%87.3	%8.8	%3.8	%0.1	%0.001	%25,1
5	2.008.147	328.318	118.363	0	0	2.454.828
	%81.8	%13.4	%4.8	%0.0	%0.0	%11,9
6	730.617	252.408	127.933	1.694	0	1.112.652
	%65.7	%22.7	%11.5	%0.2	%0.0	%5.4
7+	744.182	293.954	188.692	3.339	0	1.230.167
	%60.5	%23.9	%15.3	%0.3	%0.0	%5,9

Türkiye nüfusunun %25.1'i 4 kişilik hanelerde yaşamaktadır. 2-4 kişilik haneler, Türkiye'deki hane nüfusunun %69.3' lük çoğunluğunu temsil ederken, hanelerin %23.2'si 5 veya daha fazla kişiden oluşmaktadır. En az bir yaşlının bulunduğu hanelerde ise çoğunlukla (yaşlılarla birlikte) 2-1-7 ve üzeri kişi yaşamaktadır.

Yukarıdaki tabloda dikkat çeken bir diğer önemli bulgu ise tek kişilik ve iki kişilik hanelerin yapısıdır. Tek başına yaşayanlar, hane nüfusunun %7.5'lik bir kesimini temsil ederken, bu hanelerin %42.3'ü yalnız yaşayan yaşlılardır. Aynı zamanda, 2 kişinin yaşadığı haneler, Türkiye'deki nüfusunun %20.5'ini temsil etmekte, bu hanelerin %26.1'ini yaşlı haneler oluşturmaktadır. 2 kişilik hanelerin %18'4' ünde ise 1 yaşlı birey bulunmaktadır. 3 ve 5 kişilik hanelerde ise yaşlı birey sayısı diğer hane tiplerine göre oldukça az yoğunlukta seyir göstermiştir. 6 ve üzeri kişinin yaşadığı hanelerde, yine hanedeki yaşlı birey sayısı artış göstermektedir. 6 kişilik hanelerin %34.4'ünde en az bir yaşlı bulunurken, 7 kişi ve üzeri kişinin yaşadığı hane tiplerinde bu oran %39.5'dir.

Genel itibarıyla yukarıdaki değerlendirmeler, Türkiye'deki hane yapısının düzensizliğine ilişkin betimleyici bulguları yansıtmaktadır. Aynı zamanda Türkiye'de bölgesel farklılıkların, hanedeki kişi sayısı ve SES düzeyi ile birlikte ayırım etkileri olduğu söylenebilir. Nitekim bu kapsamda elde edilen sonuçlar, çalışmanın sonraki başlıklarında irdelenmiştir. Türkiye'de dijital eşitsizliklerin, bölge ve hane kompozisyonu ile değerlendirilmesi oldukça kritiktir.

Türkiye’de bölgesel eşitsizliklerin, sadece dijital alana özgü olduğu söylenemez. Aslında, Türkiye’de bölgelerin farklı gelişmişlik düzeyleri olduğunu söylemekte yeni bir şey değildir. Örneğin, TNSA (2008) araştırmasından elde edilen bulgular, Türkiye’de hane refah düzeyinin IBBS-1 düzeyinde bölgelerarasında farklılık gösterdiğini belirtmektedir. Bu çalışmaya göre Türkiye’de hane refah düzeyinin en düşük olduğu bölgeler sırayla Kuzaydoğu, Ortadoğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleridir. Hane refah düzeyi yüksek bölgeler ise sırasıyla İstanbul, Doğu Marmara ve Batı Anadolu’dur (TNSA, 2008: 39). Dolayısıyla, hanelerin SES düzeyinde bölgesel farklılıkların sunulduğu yukarıdaki şekil, nispeten aynı bölgeler ile TNSA (2008) araştırması kapsamında hane refah düzeyinde sunulmuştur. Nitekim, bu durumda ilgili bölgelerde ikamet eden hanelerin SES düzeyi ile, refah düzeyi arasında mutlak suretle ilişki olduğu söylenemez. Aksine, genel itibarıyla, hem geçmiş yıllarda hem de farklı belirleyicilerde bu bölgelerdeki eşitsizliklerin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu suretle, beşeri eşitsizliklerin sadece 2014 yılına ait olmadığı, bilhassa Türkiye’nin yapı-tarihsel süreci boyunca kendini muhafaza ettiği ifade edilebilir.

Son yıllarda bölgeler arası farklılıkların tematik analiz edildiği çalışmalar, Türkiye literatüründe bir hayli azalmıştır (Filiztekin, 2010: 35). Özellikle bölgelerin kendi içlerinde değerlendirildiği çalışmaların yaygınlaşması, Türkiye’de bölgesel eşitsizlik örüntülerinin makro düzeyde incelenmesini oldukça arka planda bırakmıştır. Halbuki, güncel çalışmalar her ne kadar bölge iç dinamiklerinde geçmişe nazaran eğitim, iş piyasası gibi eşitsizlik örüntülerinin zamanla azaldığını gösterebilir, ulusal çapta kavrayışçı bir bölge karşılaştırması Türkiye’nin modernleşme tarihi boyunca bünyesinde barındırdığı eşitsizlikleri tekrardan yansıtmaktadır. Nitekim, Türkiye’nin batısında yer alan bölgelerden daha doğu bölgelere doğru gidildikçe, hane gelir düzeyinde, eğitim olanaklarında, istihdam alanlarında azalma halen görülebilir. Bunların yanı sıra, gelir ve eğitim olanakları dışındaki eşitsizlikler de kendini göstermektedir (Filiztekin, 2010: 30-31). Filiztekin (2010)’e göre gelir, eğitim v.b. değişkenlerin yanı sıra, Türkiye’de bölgelerarası eşitsizlikler kültürel olanaklar, çevre ve şehircilik açısından da kendini gösterir. Kişibaşına düşen STK oranı, sinema sayısı, kirli su arıtma yeterliliği ve elektrik tüketimi, yine Türkiye’de bölgelerarası dağılımı oldukça farklılık gösteren belirleyicilerdir.

Dolayısıyla, BİT ilintili yeni blok eşitsizlik tertibatlarının, Türkiye’nin beşeri dokusu dikkate alınmadan değerlendirilmesi, oldukça manipüle edici yanıtlar sunacaktır. Bu suretle çalışmanın ilerleyen başlıklarında bölgeler arasındaki eşitsizlik tertibatları daha kompleks analiz tabanında yapısal değişkenlerle birlikte ilişkilendirilerek sunulmaktadır. Türkiye’de teknoloji sahipliğinin hane bazında değerlendirmesi, bu çalışmada bölgeler arası farklı

gelişmişlik düzeyinin dijital mecraya yansması neticesinde okumalar gerçekleştirmektedir. Fakat daha öncesinde BİT kaynaklarına ilişkin betimsel bulgular, bir alt başlıkta yer almaktadır. Böylelikle, devam eden bölümde, Türkiye’de hane BİT sahipliği üzerinden betimsel bulgular yansıtılmaktadır. Çalışmanın tartışma bölümünde ele alınan hane BİT sahipliği üzerine değerlendirmeler, bu başlıkta sunulan bulgular etrafında şekillenecektir.

3.3.Türkiye’de Hanelerin BİT Sahipliği

HBTK-2014 araştırması kapsamında teknolojik cihaz sahipliği, hanehalkı veritabanı üzerinden tanımlanmıştır. Nitekim bu durum veritabanı üzerinden ikincil analizleri gerçekleştirecek araştırmacı için, daha ileri modellemeler ve güncel eşitsizlik örüntülerini çözümleme yönündeki girişimlerde sınırlılıklar yansıtmaktadır. Minimum derecede sürekli erişime sahip olmak için, şüphesiz ki hane içindeki sahiplik ve erişim imkanları önemli bir etkidir. Fakat çalışmanın başlarında da belirtildiği üzere, dijital eşitsizlik “kullanım otonomisi” sağlanması boyutunda kendini tekrardan görünür kılmaktadır. DiMaggio ve Hargittai (2001)’nin dijital eşitsizliğin boyutlarını kavramsallaştırırken, birinci boyutu sahiplik, ikinci boyutu “kullanım otonomisi” üzerine kurduğunu tekrar hatırlatmakta fayda vardır. Zira hanedeki teknolojik cihaz sahipliği, o hanenin yekten BİT teknolojilerinden mahrum kaldığını göstermediği gibi, hanede yaşayan tüm bireylerin bu teknolojilerden faydalandığını da belirtmez.

Tablo 3.7. Hanelerde İnternete Bağlanabilen BİT Cihazları Sahipliği

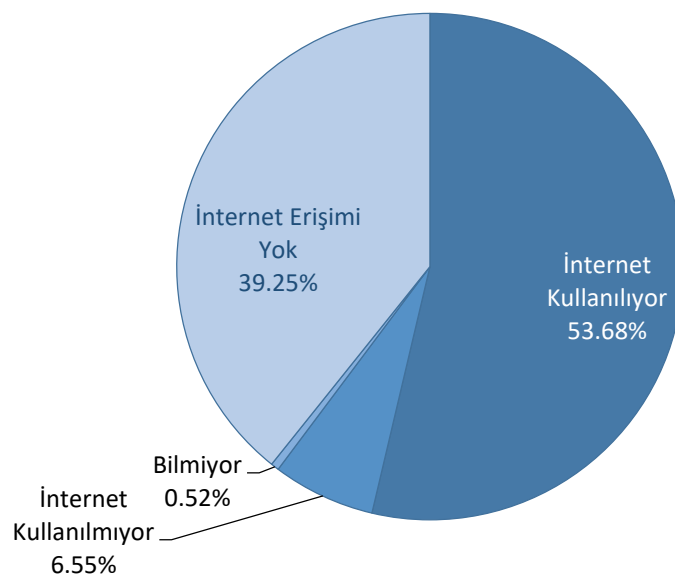
Teknoloji Sahipliği	2013		2014	
	Var	Yok	Var	Yok
Masaüstü Bilgisayar Sahipliği	%30.5	%69.5	%27,6	%72,4
Taşınabilir Bilgisayar Sahipliği	%31.4	%68.6	%40,1	%59,9
Cep Telefonu Sahipliği	%93.7	%6.3	%96,1	%3,9
Smart TV Sahipliği	%7.3	%92.7	%12.4	%87.6
Oyun Konsolu Sahipliği	%5.0	%95.0	%5,6%	%94.4

Yukarıdaki tabloda, Türkiye’de yaşayan hanelerin BİT sahipliğine ilişkin bulgular yansıtılmaktadır. 2014 yılı itibarıyla Türkiye’deki yaşayan hanelerin en yüksek oranda sahip olduğu teknolojik cihaz; cep telefonudur (%96.1). Türkiye’deki hanelerde, taşınabilir bilgisayar (%40.1) sahiplik ölçütünde ikinci sırada yer alırken, masaüstü bilgisayar (%27.6), smart tv (%12.4) ve oyun konsolu (%5.6) cihazlarının her birine ait sahiplik, %30’un altında görülmektedir. Aynı zamanda, genel çerçeveden değerlendirildiğinde, smart tv ve oyun konsolunun Türkiye’deki hanelerde sahipliği, diğer BİT cihazlarına göre oldukça düşüktür.

HBTK-2014 araştırması veriseti içeriğinde geleneksel medya başlığı altında tanımlanabilecek cihazlara (Televizyon v.b.) ilişkin herhangi bir veri veya değişken bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu başlıkta yeni/geleneksel medya kıstasında değerlendirmeler sunmak mümkün değildir. Her ne kadar böyle bir karşılaştırma mümkün olmasa da, yeni iletişim cihazları etrafında da belli cihazlarda sahiplik oranında düşüş görülebilir. Yani, yeni iletişim cihazlarında bile nispeten “eskiyen” teknolojik cihazlardan bahsedilebilir. 2013 yılına ait bazı sahiplik oranları referans alınarak (TÜİK, 2013), 2014 yılında hangi teknolojik cihazların daha ön plana çıkmaya başladığını yukarıdaki tabloda görmek mümkündür. 2013-2014 yılları arasında sahiplik açısından en yüksek oranda değişim; dizüstü bilgisayar ve smart TV cihazlarında olmuştur. Bunun yanında masaüstü bilgisayar sahipliği ise bu yıllar arasında düşüş göstermiştir.

Türkiye’de yaşayan hanelerde internet erişim oranları 2007 yılından itibaren bir hayli artış göstermiştir. 2007 yılında internet erişimi olan hane nüfus oranı, tüm Türkiye nüfusunun %19.7’lik kısmını temsil etmektedir. 2013 yılında bu oran %49.1 iken (TÜİK, 2014), 2014 yılında Türkiye’deki hanelerin internet erişimi oranı %60.2’ye yükselmektedir.

HBTK-2014 araştırması kapsamında katılımcılara hanedeki kişilerin internet kullanıp kullanmadığı sorulmuş, katılımcıların %53.7’i hanede en az bir kişinin internet kullandığını belirtmiştir. Türkiye’de internet erişimi olan hanelerin %6.5’inde ise, hane mensupları arasında internet kullanan herhangi bir kişi bulunmamaktadır. Katılımcıların %0.5’i ise hane mensupları arasında herhangi bir ferdin internet kullanıp/kullanmadığı hakkında bilgi sahibi değildir. Türkiye’deki hanelerin %39.3’ünün ise internete erişim imkanı bulunmamaktadır.

Şekil 3.3. Hanelerde İnternet Erişim Sahipliği ve Kullanım Durumu

Türkiye’de internet penetrasyonu diğer OECD ülkelerine ile kıyasla oldukça düşüktür. Nitekim bu konuya ilişkin değerlendirmeler çalışmanın önceki bölümlerinde sunulmaktadır. Dolayısıyla hem uluslararası düzeyde hem de ulusal düzeyde Türkiye için internet penetrasyonun yüksek olduğu söylenemez. Yıllara göre hanelerdeki internet erişim oranında artış, mutlak suretle Türkiye’de dijital eşitsizliklerin “zamanla” ortadan kalkacağını göstermemektedir. Zira BİT içermelerinde zamansal farklılıklar, kendiliğinden eşitsizliklerin kaynağıdır. Politika önerilerinde müspet kanaatler üzerine yapılandırılan e-Devlet hizmetinin internet üzerinden sunulduğu dikkate alınır, Türkiye’de tüm nüfusun eşit imkanlarda e-Devlet hizmetlerine erişim sağlamadığı görülebilir. Böylelikle, kamu hizmetlerinin internet cephesinde yapılandırılması üzerine kurulan politika önerilerinin, hem nitelik bakımından hem de nicelik bakımından “katılımcı yurttaşlık” temelli olmadığı söylenebilir. Her ne kadar internet erişimi olan hanelerin hepsinde e-Devlet hizmetlerinin kullanımından bahsedilmese de, internet erişim imkânlarındaki *çarpıcı* seviyede ayrılığın dijital eşitsizlikleri yaratacağı ifade edilebilir. Sadece hanedeki internet erişim sahipliği oranları, Türkiye’de yaşayan vatandaşların tam katılımı internete erişim sağlamadığını yukarıdaki şekilde göstermektedir.

Tablo 3.8. Hanede İnternet Erişimi Bulunmama Nedenleri

Hanede İnternet Bulunmama Nedeni	Sayı	Evet	Sayı	Hayır
İnterneti başka yerde kullanıyorum	876.645	%10.8	7.246.008	%89.2
Hanede internet kullanmaya gerek yok	3.399.782	%41.9	4.722.870	%58.1
İnternet abonelik fiyatlarının yüksek olması nedeniyle almıyorum	2.459.501	%30.3	5.663.152	%69.7
Erişim sağlayacak cihaz fiyatlarının yüksek olması nedeniyle almıyorum	2.095.046	%25.8	6.027.607	%74.2
Kullanmayı yeterince bilmiyorum	2.210.610	%27.2	5.912.042	%72.8
Gizlilik ve güvenlik sebebiyle kullanmıyorum	111.197	%1.4	8.011.456	%98,6
İnternet hakkında hiçbir fikrim yok	812.296	%10	7.310.357	%90

HBTK-2014 araştırması kapsamında hanelerde internet erişimi bulunmama nedenlerini ele alan dizi sorulara ait betimleyici bulgular yukarıdaki tabloda yansıtılmaktadır. Katılımcılar hanede internet bulunmama nedenlerini çoğunlukla, “kullanmaya gerek duyulmadığı (%41.9)” için, “internet abonelik fiyatının yüksek olması (%30.3)” sebebiyle ve “internet kullanmayı yeterince bilmeme (%27.2)” sebebine bağlamıştır. Aynı zamanda, “internet hakkında herhangi bir bilgi sahibi olmama” (%10), “başka yerde kullanma” (%10.8), “gizlilik ve güvenlik sebebi ile kullanmama” durumu (%1.4), diğer soruların yanında daha düşük oranda katılımcıların internet bulunmama sebeplerini belirttikleri belirleyicilerdir.

HBTK-2014 araştırması kapsamında katılımcıların *hanede internet kullanmaya gerek duymama(sı) sebebi*, basitçe interneti “sevmeme”, “tercih etmeme” veya soruda yer aldığı gibi “gerek duymama” ile doğrudan ilişkilendirilmemelidir. Dolayısıyla, *gerek duymama* gibi bir

belirleyicinin üzerinden, hanede internet bulunmama durumunu tek bir nedene indirgemek oldukça güçtür. Zira *gerek duymamanın* en basit örnekle tekrardan “neden?” sorusunu yöneltmek için zemin oluşturduğu söylenebilir.

Ayrıca, HBTk-2014 araştırması kapsamında katılımcılara yöneltilen bu soru dizilerinin, “internet bulunmama” nedenlerini tam olarak temsil ettiği söylenemez. Yani, *kullanım gereği duymama* nedeninin yanısıra, diğer soruların da hanede internet bulunmama sebebi için çözümleyici yanıtlar sunduğu düşünülmemelidir. Bu noktada, dijital eşitsizlikleri sadece sahiplik durumu üzerinden değerlendirmenin sınırlılıkları tekrar hatırlanabilir.

İnternet veya daha geniş perspektifte teknoloji üzerine mütemadiyen *olumlu/müspet* varsayımlardan hareket edildiği takdirde, internet kullanan bireyler için eşitsizliklerin öylece ortadan kalktığı düşünülebilir. Nitekim bu durum, sahiplik durumu üzerinden dijital alanda eşitsizliklerin değerlendirilmesinde en kritik yanılsamının neticesidir. Bu nedenle, her koşulda eşitsizliklerin belirdiği konumları sorgulamak gerekir. Aksi takdirde, iktidar mekanizması karşısında eşitsizliklerin tezahür ettiği bir “dijital alandan” da söz etmek mümkün değildir. Dijital alanda eşitsizliklerin sahiplik, erişim ve kullanım gibi birçok boyutta değerlendirildiğini, çalışmanın önceki başlıklarında okumak mümkündür. Bu kapsamda, hanede internet (veya teknoloji) bulunmama sebebinin sadece sahiplik boyutu üzerinden anlamlandırılması, eşitsizliklerin çözümlenmesi sürecini eksik bırakmaktadır. Bunu yanısıra erişim ve kullanım boyutları altında, toplumsal belirleyicileri ve potansiyelleri dikkate alarak BİT noksanlıklarını sorgulamak gerekir. Literatürdeki bazı çalışmalar, birey ve hanelerin teknoloji karşısındaki muhalif konumunu, *dijital geri çekilme (digital disengagement)* ve *ilgi eksikliği (lack of interest)* kavramları altında değerlendirmektedir.

Helsper (2008)’e göre dijital geri çekilme, aktörlerin kendi başlarına kolayca üstesinden gelemeyeceği toplumsal koşullarda belirmektedir. Yani, düşük gelir, eğitim olanakları veya zayıf internet altyapısı/erişimi v.b. durumlar neticesinde toplumsal aktörler teknoloji karşısında muhalif konumunu almaktadırlar. Helsper (2008), sosyal dışlanma ile dijital geri çekilme arasında güçlü bir ilişki olduğunu söylemektedir.

Bu konu etrafında tartışmalar sunan bir başka çalışmada, *dijital geri çekilme* ve *yaşlı nüfusun*, dijital bölünmede dördüncü boyutu oluşturabileceği savunulmaktadır (Olpher ve Damodaran, 2013: 564). Olpher ve Damodaran (2013: 566)’a göre, yaşlılar her koşulda teknoloji karşısında muhalif konumdadır. Onlara göre dördüncü boyutta farkedilmeyen ayırım, *sahiplik, erişim, kullanım, beceri, süreklilik* gibi tüm boyutların altında yatan yaşlı nüfusun dezavantajlı konumuyla görülebilir. Böylelikle dijital geri çekilme ve yaşlılığın temsil ettiği dördüncü boyut, basitçe erişim, kullanım, ilgi ve motivasyon eksikliği ile değerlendirilemez.

Olpher ve Damodaran (2013)'a göre yaşlılık, dijital bölünmede ayrım yaratan bir mesele olarak ele alınabilir.

Nitekim sadece ilgili çalışmadan referans alarak “yaşlılığın” tek başına her koşulda ayrım etkisi yarattığı söylenemez. Örneğin Gomes dos Santos (2014), çalışmasında yaşlıların gençlere göre internet kullanımına daha fazla ihtiyaç ve ilgi duyduğunu belirtmektedir. Genç nüfusun yüksek oranda internet kullanımı bir tarafa bırakılırsa yaşlı ve genç nüfusun internet kullanım amaçlarının bir hayli farklı olduğu görülebilir. Gomes dos Santos (2014)'a göre gençler sosyal medya kullanımı, blog oluşturma veya internet sayfası tasarımı gibi *karmaşık* internet aktivitelerinde bulunurken, yaşlılar daha çok, hizmet ve bilgi edinme, seyahat ve mal alım/satımı hakkında arama yapma, amacıyla internet kullanmaktadır.

Böylelikle, mutlak suretle belirli bir yaştan veya yaşlılığın *geri çekilmeyi* temsil ettiği ve dijital alanda “ayrım” etkisi yarattığı varsayımını tekrar ele almak gerekir. Zira, yaşlılık-gençlik gibi tanımlamalar, yoktan var olan veya belirli bir yaş ile tanımlanabilen *şeyler* değildir. Dolayısıyla, dijital eşitsizliklerin daha kavrayışçı değerlendirildiği analitik düzlemlere ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim *yaşlanma deneyimine* bağlı eşitsizlikler ve ayrım etkileri, bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak irdelenmektedir.

Bu başlıkta sunulan betimsel bulgular, genel itibarıyla Türkiye’de internet ve teknoloji sahipliğinin tüm hanelerde eşit dağılmadığını, BİT kaynaklarından yoksun kesimlerin halen yoğunlukta olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla BİT üzerine çeşitlendirilecek kamu hizmetlerinin ilk olarak, bu kaynaklardan yoksun kesimi kapsamayacağını söylemek mümkündür. Her ne kadar betimsel neticeler ile Türkiye’de bir eşitsizlik örüntüsünden bahsetmek mümkün olsa da, eşitsizliklerin görünür olduğu toplumsal konular henüz irdelenmemiştir. Bu kapsamda, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde eşitsizlik tartışmaları tekrardan ele alınarak, Türkiye’de dijital eşitsizlik tertibatları belirli beşeri ve yapısal belirleyicilerin kesiştiği ve *ayrım* yarattığı noktalarda tartışılmaktadır. Dijital eşitsizliklerin belirginleştiği bir diğer boyut ise BİT kullanımıdır. Kullanıma bağlı eşitsizliklerin haneden ziyade fert üzerinde yapılan değerlendirmeye daha net görüldüğünü söylemek mümkündür. Dolayısıyla devam eden başlıkta, fert veritabanı üzerinden internet kullanım durumlarına ilişkin betimsel bulgular sunulmaktadır.

3.4. Türkiye’deki Bireylerin Sosyo-Demografik Özellikleri

Çalışmanın bu bölümünde fert veritabanı üzerinden gerçekleştirilen betimleyici analiz bulgularına yer verilmektedir. HBTk-2014 araştırması kapsamında sunulan verisetinde, bireylerin sosyo-demografik özelliklerini belirten değişkenlerin sınırlı içeriğe sahip olmasının

yanısıra, bazı değişkenlerinde göz ardı edilip/edilmediğini tartışmak gerekir. Önceki başlıklarda, fert düzeyinde gelirin veritabanında yer almadığı belirtilmişti. Buna ek olarak, medeni durumu belirleyen bir değişkenin de veritabanında yer almaması, olası bir sınırlılık tartışmasını gündeme getirebilir. Bu kapsamda, medeni durumun dijital eşitsizlikleri değerlendirmek açısından belirleyici bir değişken olarak görülüp/görülmediği irdelenmelidir. Zira bazı çalışmalarda sunulan dijital eşitsizliğe ilişkin modellemelerde haneye vurgu yapılmasına rağmen, medeni durum değişkeni ele alınmamıştır (DiMaggio v.d., 2004: 38). Halbuki, literatürde yer alan bazı çalışmaların bulguları, ebeveyn evlilik durumunun çocukların BİT kullanımında etkisi olduğunu ifade etmektedir (Jackson v.d., 2008: 440). Örneğin, Jackson v.d. (2008)’a göre, ebeveynleri ayrı yaşayan çocuklar, ebeveynleri beraber yaşayanlara göre daha çok bilgisayar oyunu oynamaktadır. Nitekim medeni durumun sadece çocuk üzerine etkisinden söz edilemez. Nitekim Graham (2008: 5), yalnız yaşayanların ve geçmişte ilişkisi olanların, evli bireylere göre daha geniş internet kullanım repertuvarına sahip olduğunu gözlemlemektedir. Ayrıca, evli, genç ve yüksek gelire sahip bireyler, diğer sosyal kesimlerdeki bireylere nazaran bilgi edinme amaçlı internet kullanımında yüksek katılım göstermişlerdir (Graham, 2008). Dolayısıyla, sadece hanenin veya haneye bağlı niceliksel belirleyicilerin medeni durum haricinde ele alındığı dijital eşitsizlik tartışmaları yeterli olmayabilir.

Bourdieu, habitus ürünlerinde ve tarz yatkınlıklarında bir “aile havası” olduğunu belirtir (Bourdieu, 2015b: 291). Ona göre habitus, erken dönemde aile deneyiminin şekillendirdiği ve hayat boyu sürekli gelişen/geliştiren bir kapsam sunar (Emirbayer ve Schneiderhan, 2015: 219). Böylece, “aile havasının” yer almadığı bir analitik düzlemde, habitusa ilişkin çıkarımlarda bulunmak bir hayli güçtür. Aile kurumunun oluşturduğu kültürel atmosferin, habitus ile izlerini sürmek için belirleyici bir değişkene ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim bu çalışma kapsamında, kültürel atmosfer ve habitus izlerini analitik düzlemde belirginleştirmek amacıyla hanehalkı veritabanından yararlanılmaktadır. HBTk-2014 verisetinin medeni duruma bağlı ve fert düzeyinde gelire ilişkin sınırlılıkları da gözetilerek, hanenin SES düzeyi, fert veritabanı üzerinde ayrı bir değişkenle tanımlanmaktadır. Nitekim, Sunar (2016)’ın çalışmasından uyarlanarak oluşturulan SES kategorileri, sadece gelire bağlı tanımlanmadığı için hane/aile havası hakkında fert düzeyinde çözümlemeler yapma imkanı sağlayacaktır.

Tablo 3.9. Türkiye’de Kadın ve Erkeklerin Yaşadıkları Hanelerde SES Dağılımı

Toplumsal Cinsiyet		Hanenin Sosyo-Ekonomik Statüsü			
		Alt	Orta-Alt	Orta Üst	Üst
Erkek	49.8%	41.2%	38.9%	18.0%	2.0%
Kadın	50.2%	44.1%	37.5%	16.4%	2.0%
Toplam	100%	42.7%	38.2%	17.2%	2.0%

Türkiye’de yaşayan 16-74 yaş aralığındaki bireylerin %50.2’si kadın, %49.2’si erkektir. Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere, hanehalkı veritabanı üzerinden sunulan Türkiye’deki hanelerin SES dağılımları ile, birey düzeyindeki dağılım oranları aynı değildir. Daha öncesinde belirtildiği üzere, fert veritabanı üzerinde temsiliyet sağlamak amaçlı ağırlıklandırma katsayısı uygulandığı takdirde bireyler yaş değişkeni altında sınırlandırılmakta, fert veritabanı sadece 16-74 yaş aralığındaki bireyleri temsil etmektedir. Dolayısıyla, hane düzeyinde sunulan tüm Türkiye temsiliyeti, fert düzeyinde kaybedilmekte, ağırlıklandırma katsayısı uygulandığı takdirde belirli haneler veriseti içinde kapsam dışında kalmaktadır. Böylece, daha önce hanehalkı veritabanı üzerinden yansıtılan oranlar ile yukarıdaki tabloda fert düzeyinde sunulan oranlar arasındaki fark anlaşılabilir.

Yukarıdaki tablodan anlaşılacağı üzere Türkiye’de yaşayan kadınların %44.1’i, erkeklerin %41.2’si alt SES düzeyinde bulunan hanelerde yaşamaktadır. Üst SES düzeyinde bulunan hanelerde yaşayan kadın ve erkek oranları eşit düzeydedir (%2.0). Nitekim, tümüyle değerlendirildiğinde, kadınlar ve erkeklerin bulundukları hanedeki SES farkının tüm düzeylerde %3’ten fazla olmadığı görülmektedir. Esasında, hane SES düzeyinde cinsiyete bağlı büyük oranda farklılığın beklenmediği söylenebilir. Zira yukarıdaki tablo, gelirin birey düzeyinde sunulmaması neticesinde hane SES düzeyinin tek başına manipüle edici sonuçlar doğurabileceğini belirtmek amacıyla yansıtılmaktadır. Yani, sadece hane SES düzeyine bağlı olarak bir değerlendirme yapmak, bireye özgü cinsiyet, yaş v.b. toplumsal belirleyicilerin üstünü örtecektir. Cinsiyet ve yaş gibi biyolojik işlevlerin, birey-aktörleri toplumsal uzamda nasıl konumlandığı, çalışmanın ilerleyen bölümlerde sunulmaktadır. Böylece, cinsiyet ve yaşın sadece biyolojik işlevi olmadığı, aynı zamanda bu iki değişkenin bireyler için “toplumsal belirleyici” etkisinin de olduğu söylenebilir.

Tablo 3.10. Türkiye'deki Bireylerin Yaş Gruplarında Cinsiyet Yoğunlukları

Yaş Kategorisi	Cinsiyet		Toplam
	Erkek	Kadın	
18 ve altı	51,0%	49,0%	7.5%
19-24	49,2%	50,8%	12.0%
25-29	50,1%	49,9%	11.6%
30-34	50,3%	49,7%	12.2%
35-39	50,4%	49,6%	11.0%
40-44	50,2%	49,8%	10.0%
45-49	50,5%	49,5%	8.8%
50-54	50,0%	50,0%	8.0%
55-59	49,8%	50,2%	6.7%
60-64	48,7%	51,3%	5.2%
65-69	46,4%	53,6%	3.9%
70-74	44,7%	55,3%	2.9%

HBTK-2014 araştırması fert veritabanında yaş değişkeni, interval düzeyde açık uçlu olarak sunulmaktadır. Araştırmaya katılan bireylerin yaş ortalaması 39.25, ortanca yaş ise 38'dir. HBTK-2014 araştırması verisetinden elde edilen yaş ortalaması ve ortancasının, aynı yıllarda Türkiye nüfusu verilerine göre yüksek olduğu görülmektedir. TÜİK (2015) verilerine göre Türkiye'nin 2014 yılında ortanca yaşı 30.7 olarak belirlenmiştir. Nitekim bu çalışma boyunca yer yer fert veritabanı bulgularına yansımakta olan ağırlıklandırmaya bağlı sınırlılık, yukarıdaki tabloda da kendini göstermektedir. Fert veritabanı üzerinde temsiliyetin sağlanması için uygulanan ağırlıklandırma katsayısının, yaş değişkenini 16-74 yaş aralığında sınırlandırıldığı dikkate alındığında, bu sapmanın nedeni anlaşılabilir.

Yukarıdaki tabloda sunulan yaş kategorileri, açık uçlu yaş değişkeni üzerinden 5'li aralıklarla tekrardan kodlanılarak, veritabanı üzerinde ayrı bir değişkende tanımlanmıştır. Yeniden kodlama neticesinde yaş değişkenine bağlı toplam 12 kategori yukarıdaki tabloda cinsiyete bağlı dağılımlar ile birlikte yansıtılmaktadır. Sırasıyla 30-34 yaş (%12.2), 19-24 yaş (%12.0), 25-29 yaş (%11.6) aralıkları, katılımcıların en yoğun olduğu kategorileri temsil etmektedir. Bunun yanında katılımcıların %12'si 60 yaş ve üzeri bireylerden oluşmaktadır. İlerleyen yaş aralıklarında, kadınların oranı erkeklere göre nispeten daha fazladır. Örneğin, 40-44 yaş aralığındaki bireylerin %50.2'si erkek bireylerden oluşurken, 70-74 yaş aralığındaki erkek bireylerde bu oran %44.7'dir.

Tablo 3.11. Türkiye'deki Bireylerin Eğitim Durumlarına Göre Dağılımı

Eğitim Durumu	Sayı	Oran(%)	Kümülatif Oran(%)
Okuryazar Degil	4.669.903	8,8	8,8
Bir Okul Bitirmedi	2.240.248	4,2	13,0
İlkokul	18.759.346	35,3	48,4
İlkogretim/Ortaokul	9.975.344	18,8	67,1
Lise ve Meslek lisesi	9.956.192	18,8	85,9
Yüksekokul/Üniversite (2-4 yıllık)	6.792.631	12,8	98,7
Lisansüstü (5+ yıllık)	693.600	1,3	100,0
Toplam	53.087.264	100,0	

HBTK-2014 Araştırması kapsamında eğitim durumu değişkeni, katılımcıların en son bitirdiği okulu temsil etmektedir. Dolayısıyla, okur-yazarlık durumu farklı bir değişken ile veritabanında kodlanmıştır. Bu tez çalışması mahiyetinde, analizlerde okur-yazarlık durumunun önem arz ettiği düşünülmektedir. Böylece, okuryazar olmayan kesim, eğitim durumu değişkenine dahil edilerek, ayrı bir değişken veritabanı üzerinde yeniden kodlanmıştır. Bunun yanısıra fert veritabanında sunulan eğitim durumu değişkeninde “doktora” (%0.2), “5 ve 6 yıllık yüksekokul-lisans” (%1.1), “2 veya 3 yıllık yüksekokul” (%4.5) ve “4 yıllık yüksekokul veya fakülte” (%8.3) derecesinde eğitim durumu olan katılımcılar, birbirinden ayrı kategoriler altında sunulmaktadır. Bu çalışma kapsamında yeniden veritabanında kodlanan eğitim durumu değişkeninde belirtilen kategoriler, lise sonrası eğitim referans alınarak eğitim görülen yıl bazında tekrardan tanımlanmıştır. Lise sonrası 2-4 yıllık eğitim almış katılımcıları belirtmek için “yüksekokul/üniversite”, lise sonrası 5 yıl ve üstü eğitim almış katılımcıları belirtmek için ise “lisansüstü” kategorileri yeni eğitim durumu değişkeninde tanımlanmış ve belirtilen şekilde tekrardan adlandırılmıştır. Zira veritabanında lise sonrası 5 yıl ve üzeri eğitim görmüş katılımcıların oranı bir hayli düşüktür.

Yukarıdaki tabloda, Türkiye’de bireylerin eğitim durumuna ilişkin dağılımlar 7 kategori altında yansıtılmaktadır. Türkiye’de 16-74 yaş aralığındaki bireylerin çoğunluğu ilköğretim mezunudur (%35.3). Bunun yanısıra, ilköğretim/ortaöğretim (%18.8) ve lise mezunu (%18.8) katılımcılar, Türkiye’de 16-74 yaş aralığındaki bireyler arasında aynı oranda ve ikinci en yoğun eğitim düzeyini temsil etmektedir. Lise sonrası eğitime devam eden katılımcılar %14.1’lik bir kesimi oluştururken, okuma-yazma bilmeyen ve herhangi bir okula gitmeyen katılımcıların oranı %13.0’tür.

Tablo 3.12. Türkiye'deki Bireylerin Çalışma Durumu ve Çalışmama Nedenleri

Değişkenler		Toplumsal Cinsiyet		Oran
		Erkek	Kadın	
İşteki Durumu	Ücretli Çalışan	75,3%	24,7%	32,6%
	İşveren	89,5%	10,5%	1,6%
	Kendi Hesabına Çalışan	89,5%	10,5%	7,0%
	Ücretsiz Aile Çalışanı	26,7%	73,3%	3,1%
		74.7%	25.3%	55.7%
Çalışmama Nedeni	İş Bulamıyor/İş Arıyor	72,7%	27,3%	4,5%
	Eğitim Öğretime Devam Ediyor	50,6%	49,4%	8,4%
	Ev İşleriyle Meşgul	2,0%	98,0%	30,5%
	Emekli veya İş Bırakmış	75,6%	24,4%	9,1%
	Engelli veya Hasta	51,3%	48,7%	2,7%
	Ailevi ve Kişisel Nedenler	51,6%	48,4%	0,6%
		30%	70%	44.3%

 $\chi(1)= 1.0169$

df:1

p:0.0001

HBTK-2014 araştırması kapsamında herhangi bir işte çalıştığını belirten katılımcılar (%55.7), işteki durumlarını kendilerine yöneltilen tek bir soru altında cevaplamaktadır. İşteki durumu belirlemek amaçlı yöneltilen bu soruda 4 kategori mevcuttur. Katılımcılardan bu 4 kategori arasında işteki durumunu belirten, kendilerine en yakın seçeneği işaretlemesi istenmiştir. Aynı zamanda herhangi bir işte çalışmadığını belirten katılımcıların (%44.3) çalışmama nedenleri, benzer biçimde 6 kategoriden oluşan bir soru ile yöneltilmiş, veritabanında ise tek bir değişken altında tanımlanmıştır. Böylece, HBTK-2014 araştırmasında çalışma/çalışmama durumuna ilişkin veriler iki farklı soru ile toplanmış, veriseti üzerinde iki ayrı değişkende tanımlanmıştır. Herhangi bir işte çalışan katılımcıların yanıtları “çalışmama nedeni” değişkeninde, katılımcıların bir işte çalışmama nedenleri ise “işteki durum” değişkeninde kayıp veri olarak verisetine kaydedilmiştir. Öylelikle, her iki değişkenin aslında birbirini tamamladığı ve bu iki soruya yanıt veren katılımcıların, Türkiye’deki 16-74 yaş aralığındaki tüm bireyleri temsil ettiği söylenebilir.

Bu tez çalışmasında birbirini tamamlayan bu iki değişken, tek bir değişken altında tekrardan kodlanarak verisetine kaydedilmektedir. Böylece, Türkiye’de yaşayan 16-74 yaş aralığındaki bireylerin çalışma durumları ve çalışmama nedenleri yukarıdaki tabloda, her bir seçenekte kadın/erkek yoğunluğu ile birlikte sunulmaktadır. Aynı zamanda, tablonun en sağında yer alan sütun altındaki her bir satır (hücre), katılımcıların çalışma/çalışmama durumlarına ait verdikleri yanıtları orantısal olarak yansıtmıştır.

Herhangi bir işte çalışan erkeklerin oranı (%74.7), kadınların oranına göre (%25.3) neredeyse üç kat fazladır (p: 0.0001). Bir işte çalıştığını belirten katılımcılar, yoğunlukla kendilerini “ücretli çalışan (%32.6)” olarak tanımlamaktadır. Ücretli çalışanların %75.3’ünü ise

erkek bireyler oluşturmaktadır. Bunun yanısıra, kendisini “ücretsiz aile çalışanı” olarak nitelendiren katılımcıların yoğunlukla kadınlardan (%73.3) oluştuğunu söylemek mümkündür.

Nitekim, herhangi bir işte çalışmadığını belirten katılımcılar arasında da kadınların (%70) yoğunlukta olduğu söylenebilir. Katılımcıların çalışmama nedenlerini belirleyen seçenekler arasında erkekler “iş bulamıyor (%72.7)” ve “emekli veya işi bırakmış (%75.6)” kategorilerinde kadınlara göre yoğunluk göstermektedir. “Ev işleriyle meşgul” olma durumundan dolayı herhangi bir işte çalışmadığını belirten katılımcıların ise neredeyse hepsi kadındır (%98).

Türkiye’de yaşayan kadınların, iş piyasası karşındaki dezavantajlı konumları, en genel hatlarıyla yukarıdaki tabloda görülebilir. Hem bir işte çalıştığını belirten, hem de çalışmama nedenleri arasında Türkiye’de yaşayan kadınlar için aile kurumu ön plandadır. Gelgelelim, kadınların iş piyasası karşısındaki dezavantajlı konumların, sadece bugünün meselesi ile açıklanamayacağını da yukarıdaki tabloda görmek mümkündür. Yaşamının belli bir döneminde çalışmış, fakat o gün itibarıyla çalışmama nedenini belirleyen “emekli veya işi bırakmış” seçeneği altında yanıtların, kadınlarda (%24,4) daha düşük olması, bu duruma örnek teşkil edebilir. Böylelikle, kadınların yaşamları boyunca iş piyasası karşısında dezavantajlı konumları, erkeklere göre daha fazla deneyimlediği görülmektedir.

Bazı iktisatçılar gelecek yıllarda iş piyasasının, daha çok otomasyon ve bilişim sistemleri üzerine yoğunlaşacağını söylemektedir. Nitekim iş piyasasında belirgenleşecek bu dijital yapılanmanın, ekseriyetle istihdam koşullarını da dönüştürmesi beklenmektedir. Dijitalleşme koşulları altında etkili toplumsal potansiyeller, iş piyasasındaki iktisadi tabiatı yeniden şekillendirecek ve yeni sınıfsal pozisyonlarda “kaybeden/kazanan” kesimleri oluşturacaktır (Brynjolfsson ve McAfee, 2014’den akt. Robinson v.d., 2015: 576). Nitekim ön görülen bu dönüşümde “kazananlar/kaybedenler” ayrımı için, dijital olanakların ve yeterliliklerin belirleyici etkisinden söz edilebilir. Yani, BİT erişim ve kullanım olanaklarının, iş piyasasında yeni bir sermaye algısını oluşturması ihtimalinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Bu kapsamda mevcut iş piyasasındaki eşitsizliklerin, dijitalleşme koşullarında ön görülen yeni belirleyeciler ile tekrardan ele alınması gerekir. Nitekim BİT kaynaklarına erişimde bireylerin deneyimlediği eşitsizlikler, yeni iş piyasası koşullarında ilerleyen dönemlerde hangi toplumsal potansiyellerin etkili olacağını gösterebilir. Dolayısıyla çalışma durumu, yaş, cinsiyet, eğitim ve sınıf gibi değişkenlerden bağımsız olmaksızın, BİT kaynaklarına erişim olanaklarının daha detaylı sorgulanması gerekmektedir. Nitekim konuya ilişkin daha kapsamlı değerlendirmeler, bu çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sunulmaktadır.

Ancak daha öncesinde, Türkiye’de yaşayan bireylerin BİT kullanım olanaklarını irdelemek gerekir.

3.5. Türkiye’de Bireylerin BİT Kullanım Olanakları

HBTK-2014 araştırması fert veritabanı üzerinden elde edilen Türkiye’de internet kullanımı içeriğinde betimsel bulgular, çalışmanın bu başlığında tartışmaya sunulmuştur. Türkiye’de yaşayan bireylerin, internet kullanım durumu açısından eşit ölçüde imkanlara sahip olmadığını söylemek mümkündür. Aynı zamanda, bireylerin “kullanıcı” konumunda yer aldığı internet faaliyetleri için, toplumsal belirleyicilerin etkili olmadığı düşünülemez. Nitekim bu başlık altında yer alan betimsel bulgular, bireylerin internet kullanımı ve internet kullanıcısı olduğu konumlarda hangi toplumsal potansiyellerin etkili olduğunu göstermeye çalışmaktadır.

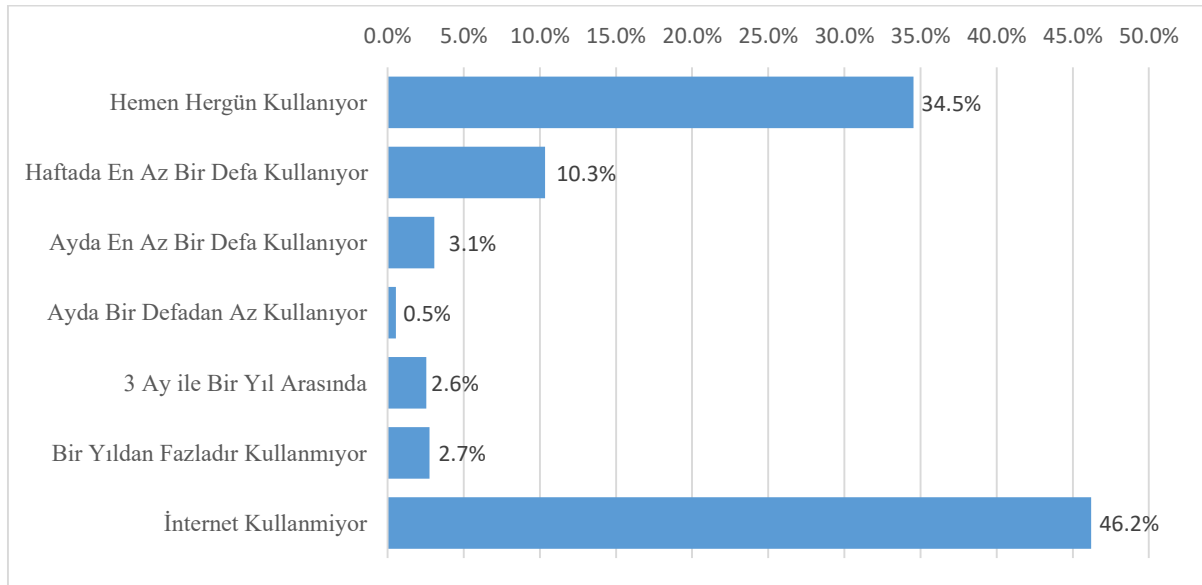
Kullanım boyutu, dijital eşitsizliklerin görünür olduğu diğer bir “şemsiye” tanım olarak ele alınabilir. Örneğin, gündelik hayatta kullanım için tercih edilen teknoloji cihazları, internet kullanım amaçları, internet üzerinden içerik üretimi gibi muhtelif BİT pratiklerini kullanım boyutunda değerlendirmek mümkündür. Kullanım boyutundaki eşitsizlikler, niteliksel göstergeler ile sorgulanabildiği gibi, niceliksel farklılıklarla da kendini göstermektedir. Bu durumda etkili olduğu düşünülen birçok faktörün yanısıra, kullanım derecesinde (veya kullanıcısı olduğu internet faaliyetinde) bireylerin zaman bakımından gösterdiği performansta önemli bir konuma sahiptir.

HBTK-2014 araştırması kapsamında, internet kullanım sıklığını farklı içeriklerde sunan iki değişken mevcuttur. Bu değişkenler, “internet kullanımı” ve “internet kullanım sıklığı” başlıkları altında fert veritabanına tanımlanmıştır. İlk değişkende (internet kullanımı), internet kullanım sıklığını belirten 3 ayrı kategori mevcuttur. Bu değişken altındaki kategoriler arasında en sık kullanım durumu, “son üç ay içinde” internet kullanan bireyleri kapsamaktadır. Diğer iki kategoride ise, 3 aydan daha fazla süredir internet kullanmayanlar yer almaktadır.

Kullanım sıklığının ele alındığı bir diğer değişken (internet kullanım sıklığı), önceki soruda “son üç ay içinde” internet kullandığını belirten katılımcıları kapsamaktadır. Bu değişkende katılımcıların yanıtları, “hemen her gün”, “haftada en az bir defa”, “ayda en az bir defa” ve “bir aydan fazla” olmak üzere 4 kategori altında veritabanına girilmiştir.

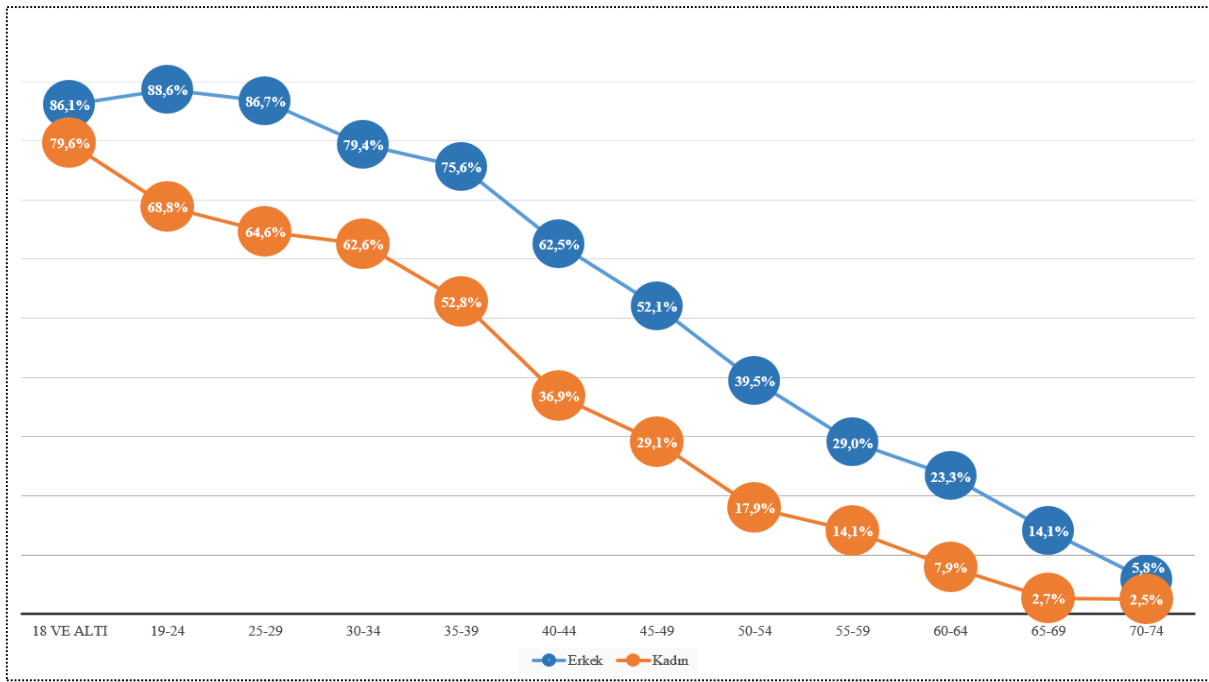
Bu çalışmada, internet kullanım sıklığını belirten bu iki değişken, birbirleri ile devamlılık sağlayabildiği için tek değişken altında yeniden verisetine kodlanmıştır. Böylece, “internet kullanımı” değişkeninde yer alan “son üç ay içinde” kategorisi, internet kullanım sıklığı ile genişletilerek analizlere dâhil edilmiştir.

Aşağıdaki şekilde, Türkiye’deki bireylerin internet kullanım sıklıklarına ilişkin dağılım ve internet kullanmayan bireylerin oranları (%46.2) yer almaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu “hemen hergün (%34.5)” internet kullandığını belirtmiştir. Katılımcılar arasında “haftada en az bir defa (%10.3)” internet kullananların ikinci sırada yer alması ve diğer kullanım sıklıklarının %3.5’un altında kalması, Türkiye’deki bireylerin nispeten devamlı olarak internet kullandıklarını yansıtmaktadır.

Şekil 3.4. Türkiye’deki Bireylerin İnternet Kullanım Sıklığı

İnternet kullanım sıklığı üzerine çeşitlendirilmiş değişkenin 6 kategorisi, herhangi bir zaman diliminde katılımcıların internet kullandığını belirtilirken, son kategoride internet kullanmayan katılımcılar yer almaktadır. Böylece, internet kullanan (%53.8) ve kullanmayan bireylerin, ayrı bir değişkende bu iki kategori altında tanımlanması mümkündür. Bu kapsamda aşağıdaki şekil, herhangi bir zaman diliminde internet kullanmış katılımcıların, yaş bazında dağılımını yansıtmaktadır. Aynı zamanda her bir yaş aralığındaki cinsiyet ayrımını, aşağıdaki şekil üzerinde *turuncu* ve *mavi* renkleriyle görmek mümkündür. Turuncu renk kadınların yaşlarına göre internet kullanım oranlarını gösterirken, mavi renk ise erkeklerin internet kullanım oranlarını yansıtmaktadır. 19-24 yaş aralığındaki erkekler (%88.6), aynı yaş aralığındaki kadınlara (%68.8) göre daha yüksek oranda internet kullanmaktadır. Nitekim toplumsal cinsiyete bağlı benzer farklılıkları ilerleyen yaşlarda da görmek mümkündür. Örneğin, 60-64 yaş aralığındaki kadınların %7.9’u internet kullanırken, erkekler katılımcılar (%23.3) neredeyse 3 kat daha fazla oranda internet kullandıklarını belirtmişlerdir.

Şekil 3.5. Yaş ve Cinsiyet Bazında İnternet Kullanım Oranları

Yaş üzerinden tanımlanmış saf bir bağımsız kategoriden hareket ederek, yaşlıların internet kullan(a)madığı veya gençlerin internet kullandığı fikrinin en kritik yanılsaması, yukarıdaki şekilden görülebilir. Hangi yaş aralıklarının “gençliği veya yaşlılığı” temsil ettiğini sorgulamaktan ziyade, her yaş aralığında toplumsal cinsiyete bağlı farklılıkların internet kullanma durumunda etkili olduğu söylenebilir. Aynı zamanda buna benzer durum cinsiyet içinde geçerlidir.

Bireylerin özdeş biçimde yaşlanma sürecini deneyimlediği görüşünden hareket edildiğinde, toplumsal cinsiyete bağlı eşitsizliklerin farklılaştıran/farklılaşan tesirleri arka planda kalmaktadır. Bu yüzden, kadın ve erkeğin birbirine simetrik komutlandığı (dikatomik) analitik düzlemlerde, toplumsal cinsiyete bağlı muhtelif konumların görülmesi bir hayli güçtür.

Toplumsal dünyada yaşlı-genç, kadın-erkek gibi dikatomik saptamaların *verili olmadığı* veya biyolojik hususiyetlerin toplum içinde *yoktan var olmadığı* görüşü, çalışmanın önceki bölümlerinde irdelenmiştir. Nitekim, dijital alan içerisinde de sadece; yaş, cinsiyet, gelir ve coğrafi konum gibi tikel değişkenlere bağlı kalarak eşitsizliklerin ele alınması, bu tözlere gerekenden fazla önem verecek ve aktör-bireylerin üzerine motiflendiği toplumsal ilişkilerin üstünü örtecektir. Aynı zamanda, toplumsal mekanizma ve fraksiyonlarda dönüşüm ön görüşünden hareketle, BİT kaynaklarına belirlenimci roller atfetmek (bkz: Tablo 3.3), dijital alanda toplumsal potansiyelleri olduğu gibi arkaplanda bırakacaktır. Böylece, tözlere atfedilen toplumsal vasıflardan ve belirlenimci etkilerden ziyade, toplumsal olanın ilişkilerle ele alınması, kesişimlerle yorumlanması gerekmektedir. Bu çalışmada, yaş-cinsiyet kesişimselliği ve

Bourdieu'cü ilişkisel kavramların ele alındığı değerlendirmeler, ilerleyen bölümlerde ele alınmaktadır.

Tablo 3.13. Türkiye'de Bireylerin İnternet Kullanım Mekanları

İnternet Kullanılan Yerler	Sayı	Evet	Sayı	Hayır
Evde	20.358.142	79.1%	5.382.975	20.9%
Kendi Evi Dışında Başka Evde (arkadaş, akraba, v.b.)	7.775.894	30.2%	17.965.223	69.8%
İş Yerinde (evde çalışanlar hariç)	9.954.488	38.7%	15.786.629	61.3%
İnternet Kafede	3.674.876	14.3%	22.066.241	85.7%

HBTK-2014 araştırması kapsamında sadece son üç ay içerisinde internet kullandığını belirten katılımcılar (%48.5), “internet kullanıcısı” olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla bu tez çalışması kapsamında internet kullanım faaliyetlerinin ele alındığı tüm bulgular, sadece son üç ay içinde internet kullandığını belirten katılımcıları kapsamaktadır. Nitekim bunlardan bir tanesi de internet kullanılan yerlerdir. HBTK-2014 araştırması kapsamında katılımcıların internet kullandıkları yerleri belirtmeleri için, “evet-hayır” seçeneklerinde bir dizi soru yöneltilmiştir. Dolayısıyla, katılımcıların sadece tek bir mekanı tercih ettiği düşünülmemelidir. Aksine, iş yerinde internet kullandığını belirten bir katılımcı, internet kullanım mekanı olarak evi de tercih edebilmektedir.

Yukarıdaki tabloda, katılımcıların internet kullanmayı tercih ettiği mekanlar, 4 farklı değişkenle yansıtılmaktadır. Değişkenlerin her biri, son üç ay içinde internet kullandığını belirten katılımcıların “evet” ve “hayır” seçeneklerinde yanıtlarını kapsamaktadır. Böylece, katılımcıların çoğunlukla evde (%79.1) ve iş yerinde (%38.7) internet kullanmayı tercih ettikleri, başka bir evde (%30.2) veya internet kafede (%14.3) internet kullanmayı daha az tercih ettikleri yukarıdaki tablodan görülebilmektedir.

HBTK-2014 araştırmasında, internet kullanım faaliyetlerinin “evet” ve “hayır” yanıtları etrafında belirlenmesi, bu veriseti üzerinden gerçekleştirilen analizlerin ve bulguların kapsamını nispeten sınırlamaktadır. Gelgelelim, bu sınırlılıkların sadece zamansal farklılıkların (sıklık, günün hangi saatlerinde v.b.) eksikliğinde değil, aynı zamanda mekânsal, kullanılan cihaz bağlantılı ve daha bir çok belirleyicili görüldüğü düşünülebilir. Örneğin, sosyal medya kullandığını belirten katılımcıların, hangi saatlerde, nereden (evde veya her mekanda) ve hangi cihazlarla (bilgisayar veya cep telefonu) erişim sağladığını, HBTK-2014 araştırması veriseti kapsamında elde edilen bulgular neticesinde sunmak mümkün değildir.

Nitekim internet kullanım faaliyetlerinde ölçüme bağlı sınırlılıkların, sadece bu çalışmada belirlediği söylenemez. Genel olarak, yeni iletişim teknolojilerinin kullanımına odaklanan birçok çalışmaların niceliksel ve niteliksel ölçüm düzeyinde metodolojik sınırlılıkları yansıttığını ifade etmek mümkündür (van Deursen ve van Dijk, 2011: 899).

HBTK-2014 araştırması kapsamında, katılımcıların internet kullanma amacını belirleyen toplam 13 adet birbirinden farklı soru, ayrı değişkenlerde fert veritabanında yer almaktadır. Son üç ay içinde internet kullandığını belirten katılımcılar, kendilerine yöneltilen bu 13 dizi soru altında yanıtlar vermektedir. Dolayısıyla, katılımcılar, birden fazla internet kullanma faaliyetinde katılım gösterdiklerini belirtebilmiştir.

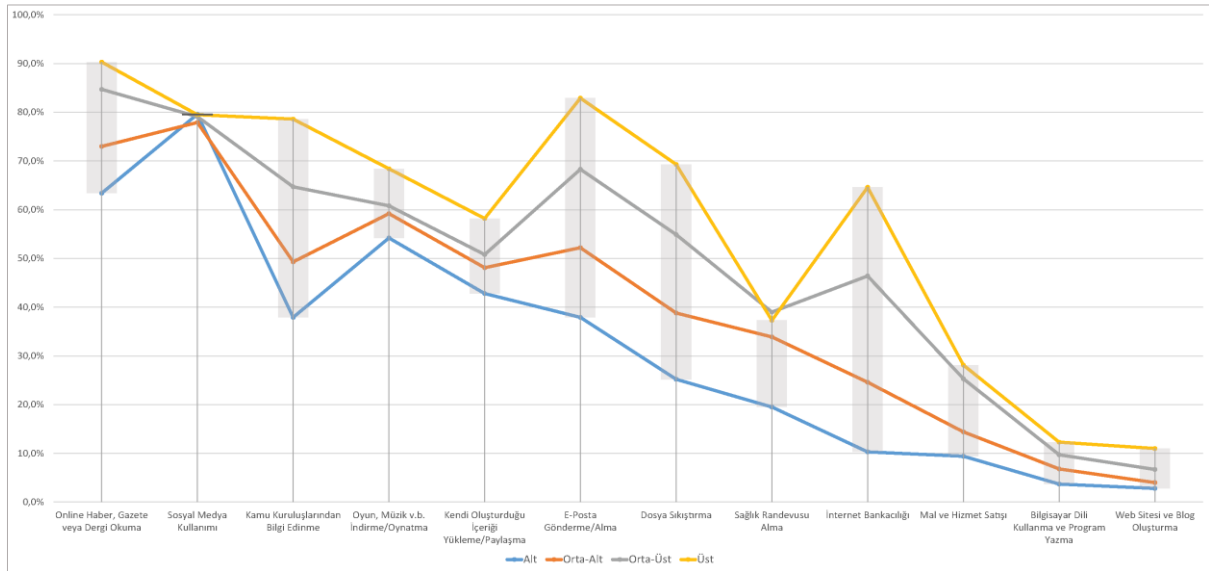
Temel internet faaliyetlerinin yanı sıra, e-Devlet hizmetleri gibi kamu kurumlarından bilgi edinme amaçlı kullanımlar da araştırma kapsamında verisetine dahil edilmiştir. HBTK-2014 araştırmasında son 12 ay içerisinde internet kullandığını belirten katılımcıların, “kamu kuruluşlarından bilgi edinme” amaçlı kullanım durumları, veritabanında ayrı bir değişkende tanımlanmaktadır. Katılımcılar bu amaçtaki internet kullanımlarını, diğer internet faaliyetlerine benzer biçimde “evet” ve “hayır” yanıtları altında belirtmişlerdir.

Aşağıdaki şekil, bu çalışma kapsamında belirlenen bir dizi internet faaliyetini, katılımcıların bulunduğu hanenin SES düzeyi ile sunmaktadır. Yukarıda bahsi geçen internet kullanım faaliyetlerine ek olarak, aşağıdaki şekilde “bilgisayar dilinde program yazma” ve “dosyaları sıkıştırma” gibi, katılımcıların sadece internet ile gerçekleştiremeyeceği iki ayrı değişkene yer vermektedir. Belirtilen bu iki değişken, fert veritabanında “e-Yetenek” faaliyetleri olarak tanımlanmaktadır. Böylelikle kamu bilgi edinme, e-Yetenek, ve kişisel amaçlı internet kullanımlarını belirten toplam 12 farklı kullanım faaliyeti çalışmanın devamında ele alınmaktadır.

Türkiye’deki bireylerin mensubu olduğu hanedeki SES düzeyi, internet kullanım amaçlarında ve faaliyetlerinde birleştirici/ayırıştırıcı etkiye sahiptir. Bu durum, internet kullanan bireylerin sadece internet içeriğinin kendisine özgü bir pratik algı geliştirmede gösterilebilir. Bilhassa, konvansiyonel belirleyicilerin her boyutta etkili olduğu dikkate alındığında, bireylerin kendini toplumsal olandan bağımsız deneyimlediği bir dijital alanın varlığından da söz etmek oldukça güçtür. Bu kapsamda, dijital alanın (veya internet cephesinde tanımlanan kamusal alanın) özerk bir alan oluşturmadığı, diğer toplumsal alanlar ile ilişki halinde olduğu analitik düzlemlerin sağlanması gerekir. Yani, dijital alan üzerine gerçekleştirilecek sorgulama, hem alan içindeki mücedeleri hem de alan aşırı ilişkileri kapsamalıdır.

HBTK-2014 araştırması kapsamında, hane SES düzeyinin internet faaliyetleri üzerine etkisi, aşağıdaki şekilde yansıtılmıştır. Bu kapsamda, alt SES düzeyindeki hane mensubu bireylerin (%79.6), üst SES düzeyindeki hane mensubu bireyler ile (%79.5) en az ayrım gösterdiği internet faaliyeti sosyal medya kullanımıdır. Aynı zamanda, “internet bankacılığının” alt SES düzeyinde (%10.3) ve üst SES düzeyinde (%64.6) en belirgin ayrımı oluşturduğunu söylemek mümkündür. Genel çerçevede değerlendirildiğinde, sosyo-ekonomik statü düzeyi

arttıkça bireylerin muhtelif internet faaliyetlerinde daha yüksek oranda katılım gösterdiği ifade edilebilir. Ancak daha düşük sosyo-ekonomik statüde hanelerin mutlak suretle bu internet faaliyetlerinden malumatsız olduğu söylenemez. Dolayısıyla, her koşulda avantajlı ve dezavantajlı konumların mevcut olduğu bir dijital alanın, muhtelif düzeyde eşitsizlikler ile mütemadiyen sorgulanması gerekir.

Şekil 3.6. Türkiye'de Bireylerin İnternet Kullanım Faaliyetleri

Hane SES düzeyinin bireylerin internet kullanım amaçlarındaki etkisi, meselenin sadece “internete özgü geliştirilen” bir süreçte ilerlemediğini, bilhassa bireylerin kendilerini deneyimleyebildiği bir dijital alanın yekten var olmadığını göstermektedir. Zira birey üzerinde kültürel atmosfer ortamını sağlayan hane birimi, etkisini dijital alan içindeki internet kullanımlarında da olukça göstermektedir. Bu durumda, internet cephesi üzerinde geliştirilen pratik algının esasında teknolojiye “özgü” olmadığını, internet kullanımlarının arka planında toplumsal yapıların rol oynadığını söylemek mümkündür.

İnternet kullanım becerilerinin ele alındığı çalışmalarda ikili ilişkiler üzerinden kurulan analitik düzlemler, araştırmacılar tarafından eleştirilmiş ve ölçüm düzeyinde yetersiz görülmüştür. Örneğin, Van Deursen ve van Dijk (2011: 893)’a göre, internet kullanım becerilerinin ikili değerler üzerinden ele alınması, kavrayışçı çözümlemeler yapmak için yeterli ölçüm düzeyini sunmaz. Nitelik ve niceliksel değerlerin yanısıra, bu alanda yapılan çalışmaların kullanım esnasındaki süreçlere de odaklanması gerekmektedir. Ancak bu şekilde internet kullanım becerilerinin etkinliğinden söz edilebilir (van Deursen ve van Dijk, 2011: 893-894).

Bu koşullar altında yukarıdaki internet faaliyetlerinin, mutlak suretle bireylerin “etkinliğinde” gerçekleştiği söylenemez. Yukarıdaki faaliyetlerin hem ölçüm düzeyinde hem de niteliksel açıdan en temel başlıkta sunulduğunu belirtmek gerekir. Gelgelelim bu çalışmada yukarıda belirtilen internet kullanımları “elde edilen” veya “etkin kullanım” değerlendirmeleri

altında ele alınmamaktadır. Daha ziyade bu çalışmada toplumsal kesimlerin farklı kullanım amaçlarını çözümlemek için internet faaliyetlerinin ele alındığı söylenebilir. Dolayısıyla kullanım boyutunda geliştirilen farklı bir stratejinin de kavrayışçı bir değerlendirme sunacağını söylemek mümkündür.

Tekno-determinist yaklaşımların benimsendiği ölçüde kullanım boyutunun ele alınması, internet kullanım amaçlarında derinlemesine çözümlemeleri gerekli kılmaktadır. Ancak bu çalışmada Bourdieücü alan metaforu üzerinden dijital eşitsizliklerin değerlendirilmesi için internet kullanım süreçlerinin odak noktada değerlendirilmesine gerek duyulmamıştır. Bourdieücü kavramlardan hareketle çözümlemelerin sunulduğu bu çalışmada, yukarıdaki internet faaliyetleri alan içinde sadece bir “iletişim” aracı olarak değerlendirilmemektedir. Aksine, bu tez çalışması; bilgi toplumu, ağ toplumu gibi tanımlamaların tamamıyla kendi mantığıyla çalışmadığı düşüncesinden hareketle, konvansiyonel eşitsizliklerin görüldüğü bir dijital alan tanımının mümkün olup olmadığını sorgulamaktadır. Dolayısıyla bu tez çalışması için kullanım süreçlerinden ziyade, alan içindeki aktörlerin bu kullanımlar için geliştirdikleri stratejilerin ve mücadelelerin daha önemli olduğu belirtilebilir. Böylece HBTK-2014 araştırması kapsamında sunulan internet faaliyetlerinin yukarıdaki dağılımı dikkate alınarak operasyonelleştirilmesi, analitik değerlendirmeler sunmak açısından yeterli imkanları sağlayacaktır.

Tablo 3.14. İnternet Faaliyetlerinin Sınıflandırması

İnternet Faaliyeti	BİT Özgünlüğü (Subjektif)
Online Haber, Gazete veya Dergi Okuma	
Sosyal Medya Kullanımı	
Kamu Kuruluşlarından Bilgi Edinme	
Oyun, Müzik v.b. İndirme/Oynatma	
Kendi Oluşturduğu İçeriği Paylaşma	
E-Posta Gönderme/Alma	
Dosya Sıkıştırma	
Sağlık Randevusu Alma	
İnternet Bankacılığı	
Mal ve Hizmet Satışı	
Bilgisayar Dili Kullanma ve Program Yazma	
Web Sitesi ve Blog Oluşturma	

Yukarıdaki tabloda, bu çalışma kapsamında ele alınan internet faaliyetlerinin BİT özgünlüğüne dair subjektif bir değerlendirme sunulmaktadır. Bu kapsamda, daha koyu renkte tanımlanan internet faaliyetlerinin, açık renkte tanımlananlara göre görece BİT içeriğinde özgün konuma sahip olduğu söylenebilir. En koyu renkte değerlendirilen faaliyetler ise sadece dijital mecrada var olanlardır.

Bunun yanı sıra, yukarıdaki tabloda yer alan belirli değişkenler HBTK-2014 araştırması kapsamında belirli ölçüm düzeylerinde tanımlanmıştır. Örneğin, veri kataloğunda yer alan

“bilgi edinme” değişkeni, kamu kuruluşlarının resmi internet sayfalarından elde edilen bilgileri kapsamaktadır. Böylelikle bu değişkenin e-Devlet hizmetlerini temsil ettiği söylenebilir. Bunun yanısıra “internet bankacılığı” ödemeler ve transferler için gerçekleştirilen elektronik işlemleri kapsamaktadır. Basit bilgi amaçlı finansal hizmetler için gerçekleştirilen bir kullanım, bu değişken kapsamına dahil edilmemiştir. “Mal ve hizmet satışı” değişkeni altında ise iş ile ilgili olmayan, belirli bir alış-satış işleminin internet üzerinden gerçekleştiği (form doldurma, ödeme yapma v.b.) kullanımlar ele alınmıştır. Yukarıdaki tabloda yer alan diğer değişkenler hakkında veri kataloğu içerisinde kapsamlı bir tanım veya açıklama mevcut değildir (EK 2-).

Aynı zamanda, “Dosya sıkıştırma”, “bilgisayar dili kullanma ve program yazma” ve “web sitesi veya blog oluşturma” gibi işlemleri yukarıdaki tabloda görmek mümkündür. Nitekim bu kavramların sadece internete özgü olmadığı, nispeten bilgisayar becerilerine de bağlı olduğu söylenebilir. Bunun yanısıra, bireylerin sadece tek bir internet faaliyetinde bulunduğu düşünülemez. Aynı zamanda bu internet faaliyetlerinin kullanım sayısı arttıkça, bireyler için bir kullanım *repertuvarının* oluştuğunu söylemek mümkündür. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde bu internet faaliyetlerine ve repertuvarlarına ilişkin tartışmalar ayrıntılandırılacak, “teknik sermaye”ye ilişkin tartışmalar sunulacaktır.

Türkiye’de dijital eşitsizlikler bir “sınıf meselesini” temsil etmektedir (Elmas ve Arun, 2017: 32). Zira, dijital mecra ne kendini sahiplik üzerinden bir dualitede var eder, ne de kendi bünyesinde toplumsal olandan uzakta bir dinamığa sahiptir. Bu suretle, iktidar yapısının tahsis etmeye çalıştığı kamusal alanın, dijital mecrada katmanlı kırılma noktalarından (sahiplik, erişim ve kullanım) nasibini aldığı ve mevcut eşitsizliklere ek olarak yeni eşitsizlikleri gündeme getirdiğini söylemek mümkündür. Aynı zamanda, bu çalışmanın bir diğer amacı, eşitsizliklerin yoktan var olmadığını, onların alan içinde yaşlanma deneyimlerine bağlı nasıl görüldüğünü anlamlandırmaktır. Bu amaçta çözümlemeler yapabilmek için, analitik düzlemlerin daha kapsamlı sunulması gerekmektedir. Dolayısıyla bir alt başlıkta, Türkiye’de dijital mecra üzerine yukarıda ilişkilendirilen değişkenlerle birlikte, çoklu mütetekabiliyet analizi gerçekleştirilmiştir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

DİJİTAL MECRADA AYRIMIN ANLAMI

Sahiplik, erişim ve kullanım üzerine hane ve bireylerin tartışıldığı betimsel bulgular, niceliksel değerler üzerinden dijital alanda ayrımın mevcut olduğuna dair bir izlenim bırakmaktadır. Bu açıdan daha öncesinde sunulan betimleyici değerlendirmeler en nihayetinde bizi bir noktanın belirlenmesinde diğer bir noktanın referans alınması ikililiğinden henüz sıyrabilmiş değildir. Zira bu çalışmada benimsenen yönleme bağlı teknikler, nesne/öznel bağlantısını ikililik ilişkisinde sunmamak amacıyla stratejiler geliştirmekte, deneyimler ve eşitsizliklerin sosyal uzamlarda gelişigüzel öylece konumlanmadığını savunmaktadır. Teknolojinin fiziksel konumlanması toplumsal olandan müstesna biçimde merkeze alınamaz. Zira, tekno-determinist bir yaklaşımı benimseyerek toplumsal etkilerin sorgulanması da ancak *daiirel bir açıklamaya –diallelon-* yol açar. Fiziksel konumlanma, düzeni ya da düzensizliği tayin etme hususunda toplumsal olandan yoksun değerlendirildiği taktirde, dijital mecranın oluşturduğu mücadele alanını inşa etmekte mümkün olmayacaktır. Nitekim ayrımın anlamı, fiziksel konumlanmanın altında hakim olan sosyal yapı ile tasavvur olmaktadır.

Bu suretle devam eden başlıkta Türkiye'nin beşeri yapısı üzerinden dijital kaynakların sahipliğinde var olan eşitsizlikler üzerinden okumalar ve tartışmalar gerçekleştirmektedir. Bölgesel farklılıklar bilhassa Türkiye'nin modernleşme tarihi boyunca muhafaza ettiği biçimde dijital eşitsizliklerde de varlığını sürdürmektedir. Bu nedenle, refah devlet düzleminde “eşitlikçi” ilkeden hizmetlerin tüm bölgelerde eşit paydaşlığını düşünmek, bölgelerarası eşitsizlikleri pekiştirecek mahiyettedir. Zira, eşit bir paydaşlık ilkesinden hareketle üretilen politikalar, muhtelif bölgesel beşeri sermaye birikimini ortadan kaldırmayacak, bilhassa uzun vadede yeni eşitsizliklerin pekiştirilmiş biçimlerde görünür olduğu alanlarda kendini yeniden üretecektir. Devam eden bölümde, Türkiye’de dijital eşitsizliklerin bölgesel tertibatları çoklu mütekabiliyet analizi gerçekleştirilerek sunulmaktadır.

4.1. Türkiye’de Dijital Eşitsizliğin BİT Sahipliği Üzerinden Değerlendirmesi

Türkiye’de dijital eşitsizlik örüntülerinin kavrayışçı bir şekilde ele alınması, şüphesiz Türkiye’nin kendine özgü yapısal motiflerinin incelenmesi ile mümkün olur. Ancak bu şekilde eşitsizliklerin esas altında yatan yapısal mekanizmalar belirlenebilir. Aşağıda devam eden tartışmalar, HBTk-2014 hanehalkı veritabanı üzerinden gerçekleştirilen istatistiksel analiz ve yorumlamalarla sunulmaktadır. Bu çözümlemeler ve yorumlamalar, 9 aktif değişkenin yer aldığı çoklu mütekabiliyet analiziyle (ÇMA) ortaya koyulan sosyal haritalar ve

çizelgeler üzerinden gerçekleştirilmektedir. Alana ilişkin göstergeleri betimselleştiren çoklu mütetekabilyet analizi, aynı zamanda tümevarımsal yaklaşım ile değişkenler arasındaki temel yapıyı ortaya koyabilmektedir (Arun, 2010a: 242-248). Dolayısıyla, hanehalkı düzeyinde Türkiye’de eşitsizliklere ilişkin okuma gerçekleştirebilmek için, sunulacak sosyal haritada yorumlamaların da önem arz ettiği söylenebilir.

Analitik düzlemde çözümlemeye dahil edilecek ilk değişken bölgesel sınıflandırmalardır. Aşağıdaki sosyal haritada, IBBS-1 üzerinde tanımlanan 12 bölge, ÇMA analizine dahil edilmiştir. Analize dahil edilen diğer bir değişken ise hanedeki kişi sayısıdır. Hanedeki kişi sayısı, HBTk-2014 veritabanı üzerinde 1’den 16 kişiye kadar aritmetik olarak artış göstermektedir. 16’dan sonra bir diğer veri değeri ise 20 kişilik haneleri temsil etmek amaçlı kodlanmıştır. 7 kişi ve üzeri hanelerin kümülatif oranı bir hayli düşük seviyede olduğundan dolayı (%3.2), 6 kişinin üzerinde ikamet edilen haneler 7 ve üzeri olarak tek bir kategori altında tanımlanıp veritabanı üzerinde ayrı bir değişkende kodlanmıştır. Dolayısıyla yeni değişkende 1-6 kişinin yaşadığı haneler aritmetik olarak artmakta, 7 kişi ve üzeri haneler ise tek bir kategori altında tanımlanmaktadır.

ÇMA haritasında teknoloji sahipliği, daha önce betimsel bulguları sunulan “masaüstü bilgisayar”, “dizüstü bilgisayar”, “cep telefonu”, “oyun konsolu” ve “smart tv” ve “internet sahipliği” üzerinden ölçülmektedir. Böylelikle aşağıda sunulan ÇMA haritası, birinci düzeyde bölgelerarası gelişmişlik düzeyi, hanedeki kişi sayısı ve hanenin SES düzeyine göre dikey ve yatay düzlemde ayırım yörüngelerini değerlendirmektedir. Ayırım, yatay eksen hane SES düzeyine göre, dikey eksen ise bölgelerarası farklılık ve hanedeki kişi sayısına göre gerçekleşmektedir. Yatay eksen üzerinde sol yörüngeden sağ yörüngeye doğru hareketlilik ile birlikte hanedeki teknoloji sahipliği dereceli olarak düşüş göstermektedir.

<u>Üst</u> Smart TV Var Oyun Konsolu Var <u>Orta-üst</u> Dizüstü Bilgisayar Var İstanbul B. Batı Anadolu B. Ege B. Batı Marmara B. Doğu Marmara B. <u>Orta-alt</u>	Cep Telefonu Var 4 Kişilik Hane İnternet Var Masaüstü Bilgisayar Var 5 Kişilik Hane	Batı Marmara B. 2 Kişilik Hane Batı Karadeniz B. Akdeniz B. Orta Anadolu B. Masaüstü Bilgisayar Yok İnternet Yok 1 Kişilik Hane Cep Telefonu Yok	Oyun Konsolu Yok Smart TV Yok Dizüstü Bilgisayar Yok <u>Alt</u> Orta Doğu Anadolu B. 6 Kişilik Hane Güneydoğu Anadolu B. Kuzeydoğu Anadolu B. 7+ Kişilik Hane
---	--	---	--

Şekil 4.1. Türkiye'de BİT Sahipliğinde Ayrım

Yukarıdaki sosyal haritada, Türkiye’de en temel sosyal yapıların etkin olduğu bir dijital alan görülebilir. Türkiye’de hane düzeyinde BİT’sahipliği yatay düzlemde SES göstergesi ile paralel olarak tertiplenmektedir. Dikey dağılım ise hanehalkındaki kişi sayısına bağlı belirleyiciler ve bölgeler, haneleri asimetrik konumlandırmaktadır. Böylelikle iki ana eksen eşitsizlikler kendini göstermektedir.

- Grafikte yatay eksen merkezden sol tarafa gidildikçe; Ege, Batı Marmara, Batı anadolu, Doğu Marmara ve İstanbul bölgelerinde yaşayan “orta-alt”, “orta-üst” ve “üst” sosyo-ekonomik statü sahibi haneler, çoğunlukla 3 ve 4 kişinin ikamet ettiği haneleri temsil etmektedir. “Üst” statüye en yakın bölge İstanbul bölgesidir. Yatay yörüngede haritanın sol tarafında konumlanan hanelerin BİT sahiplikleri, sosyo-ekonomik statülerine göre değişiklik göstermekte ve çeşitlenmektedir. Üst statüye sahip haneler analize dahil edilen tüm cihazlara sahip olmaya daha meyillidirler. Bu hanelerin özellikle “smart tv” ve “oyun konsolu” gibi Türkiye’de sahiplik oranı oldukça düşük cihazlarda sahiplik kazanma meyilleri, diğer SES’deki hanelere göre oldukça yüksektir. Orta-üst statüdeki hanelerde dizüstü bilgisayar sahipliği, kendinden alt statüde bulunan hanelere göre daha fazladır. Orta-üst SES grubundan orta-alt statüdeki hanelere doğru yatay eksen hareketlilik devam ettikçe masaüstü bilgisayar sahipliği yoğunluk göstermektedir. Cep telefonu ise en yaygın BİT cihazı olarak orta noktaya (merkeze) yakın konumlanmaktadır.
- Grafikte yatay eksen yörüngesinde merkezden haritanın sağ tarafına doğru gidildiğinde ise; teknoloji cihazlarına ve erişim imkanına sahiplik azalmaktadır. Bu bölgede yukarıdan aşağı dağılım, hanedeki kişi sayısına ve ikamet edilen bölgeye göre farklılaşma göstermektedir. 5 ve üzeri kişiden oluşan haneler yoğunlukla Ortadoğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Kuzeydoğu Anadolu bölgelerinde ikamet etmektedir Bu haneler haritanın sağ alt bölgesinde konumlanmaktadır. 1 veya 2 kişiden oluşan haneler ise, yoğunlukla Batı Karadeniz, Akdeniz ve Orta Anadolu bölgelerinde ikamet etmektedir. Bu haneler ise sosyal haritanın sağ üst bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Haritada yatay yörüngede sağ tarafa doğru gidildikçe, hanelerin SES düzeyinde düşüş görülmektedir. Bu bölgede bulunan haneler çoğunlukla “alt” sosyo-ekonomik statü etrafında konumlanmaktadır. Buna bağlı olarak, yatay yörüngede merkezden sağ tarafa doğru hareketlilikte, BİT sahipliği bir hayli azalmaktadır. Cep telefonu gibi en yaygın BİT sahipliğinden yoksun haneler ise, daha çok haritanın sağ üst köşesinde 1 ve 2 kişilik haneler etrafında kümelenmiştir.

Makro düzeyde dijital eşitsizlik, yapısal göstergelerden müstesna olarak ölçümlendiğinde, sosyal düzenin oluşturulduğu düzensizlikler kör noktada kalabilir. Bu analiz sonucunda, dijital eşitsizlik örüntülerinde hanelerin yapısal değişkenler ile mütekabüliyetler sağlaması bizzat bunun göstergesidir. Yukarıdaki grafikte aktarıldığı üzere, BİT sahipliğinde ve erişim imkanlarında sosyo-ekonomik statünün temel belirleyici olarak izlenmesi, bunun yanında bölgesel farklılıkların ve hanedeki kişi sayısının alt statüdeki haneleri bu denli ayırıştırması, dijital alanın Türkiye’de belirleyicisinin mutlak bir BİT sahiplik olgusundan mütevellit düşünölmeyeceğini göstermektedir. Aksine, dijital mecra üzerinde kamusal olanakları yaratan koşulların konvansiyonel eşitsizlikler üzerinden konumlandığı görölmektedir.

Bu nedenle Türkiye’de dijital mecra da eşitsizliklerini bölge bazında değerdendirmek oldukça kritiktir. Zira Türkiye’de bölgelerarası gelişmişlik düzeyi farklılıklarını, yukarıdaki sosyal haritada dijital alan içinde okumak mümkündür. Bu hususta yapılan değerdendirmeler sonucunda, dijital kaynaklara sahipliğin bölgesel ve sınıfsal farklılıklar yarattığı söylenemez. Yani, Üst SES düzeyindeki hanelerin yoğunlukla İstanbul, Doğu Marmara ve Batı Anadolu bölgelerinde yer alması, doğrudan “smart tv” veya “oyun konsolu” sahipliği ile özdeşleştirilemez. Nitekim bu dijital eşitsizliklere mutlak bir sahiplik olgusuyla yaklaşmanın en belirgin yanılsamasını temsil etmektedir. Zira, basitçe belli bir bölgenin BİT noksanlığı tahlil edilmeden önce, bu bölgenin tarihsel yapısını ve gelişmişlik düzeyini dikkate almak gerekir. Kısacası, bölgesel farklılıklara bağlı dijital eşitsizlik tertibatı, bu bölgelerin mutlak beşerî konumlarından dolayı değil, iktidar mekanizmalarının tarihsel süreç boyunca bölgesel düzeyde izlediği farklı politik yapılanmalardan kaynaklı gelişmektedir. Bu suretle, iktidar mekanizmaları tarafından yakın tarihte tahsis edilen BİT’ e ilişkin politikaların bölgesel hizmetleri etkin sunma tasarrufları gayesinde gelişim göstermediği söylenebilir. Başka bir deyişle, halihazırda tarihsel süreç boyunca eşitsizliklerden nasibini almış bölgelerin Türkiye’de BİT sahipliğinde en yoksun kesimi temsil etmesi, “eşitlikçi” politik tasarrufların başarısızlıkla sonuçlanacağına dair en belirgin göstergesidir. Bunun yanı sıra, bilgi ve iletişim teknolojilerinin tesiri altında şekillendirilen hizmet politikalarının, halihazırda avantajlı kesim tarafından erişilmesi, dezavantajlı kesimlerin yoksunluklarını bilhassa dijital alanda yeniden üretecek ve pekiştirecektir. Netice itibarıyla, konvansiyonel eşitsizliklerden münferit bir BİT hizmet anlayışının yakın gelecekte menfi tesir suretlerini yansıtması kuvvetle muhtemeldir.

Her ne kadar en önemli etki faktörü olarak değerdendirilse de Türkiye’de dijital eşitsizlikler, sadece farklı bölgesel gelişmişlik seviyesinde düzeneğini oluşturmaz. Nitekim, sosyal haritada yatay eksenin sağ yörüngesinde hareketlilik ile tertiplenen bölgedeki haneler,

kendi içinde zıt kutuplarda kümeleniş göstermektedir. Alt sosyo-ekonomik statüyü temsil eden bu hanelerin kendi içinde zıt kutuplaşması, bu kümelenmenin sadece hanedeki kişi sayısı ve bölgesel farklılıklardan mütevellit olduğunu göstermeyebilir.

Bu çalışmada daha öncesinde tartışılan betimleyici bulgular, 1 ve 2 kişilik hanelerin içinde yaşlı hanelerin yoğun olduğunu göstermekteydi. Bu hanelerin sağ alt bölgede kümelenen hanelere nazaran daha batı bölgelerde ikamet etmesi ve nispeten daha iyi sosyo ekonomik statüye sahip olması, aynı zamanda en yaygın BİT cihazı olan telefondan yoksun olmaları, bu kesimdeki kümelenmenin “yalnız yaşlıların bulunduğu haneler” tarafından karakterize edildiği varsayımını yansıtmaktadır. Elbette bu analiz sonucunda bu kanıya ilişkin net bir veri sosyal haritada mevcut değildir. Bu nedenle, yapısal düzlemlerin aktör-birey düzeyinde çeşitlendirdiği eşitsizlik örüntülerini anlamak gerekir.

Toplumsal pozisyonları itibarıyla farklı yönelimleri ve deneyimleri olan bireyleri homojenleştirerek “yaşlı kavramı” altında izdüşümsel çalışmak ve geçmiş deneyimlerini yok saymak, tarihsel örüntüden noksan bir bakış sunacaktır. Zira, yaşlanma süreci veya cinsiyet hususiyetleri bir takım biyolojik içkinliklerden mütevellit değerlendirilemez (Arun, 2010a:252; Arun ve Elmas, 2016: 353). Yaşlılığın ve yaşlanmanın mutlak fiziksel muhtaçlık üzerine konuşulduğu bir bakış açısı ageismdir (Arun ve Pamuk, 2014: 19-33). Bireyin cinsiyet ve yaşı gibi biyolojik süreçlerine atfedilerek sosyal yaşamı deneyimlediğini düşünmek, aslında toplumsal aktörlerin sosyal dünya içkini malumatını bizatihi toplumsal veçhede kırmaktadır. Her koşulda birey bedeni, içkin bir toplumsallığı bünyesinde barındırır. Kısacası, aktör-birey “biyolojik, psikolojik ve sosyal mekanizmanın kesişme noktasını” temsil etmektir (Öğütler, 2013: 395). Bu düsturdan hareketle devam eden bölümde, yaş-cinsiyet kesişimselliği üzerine bina ettiğimiz analitik düzlemin dijital eşitsizlikleri hangi biçimlerde konumlandığına ilişkin tartışmalar sürdürülmektedir.

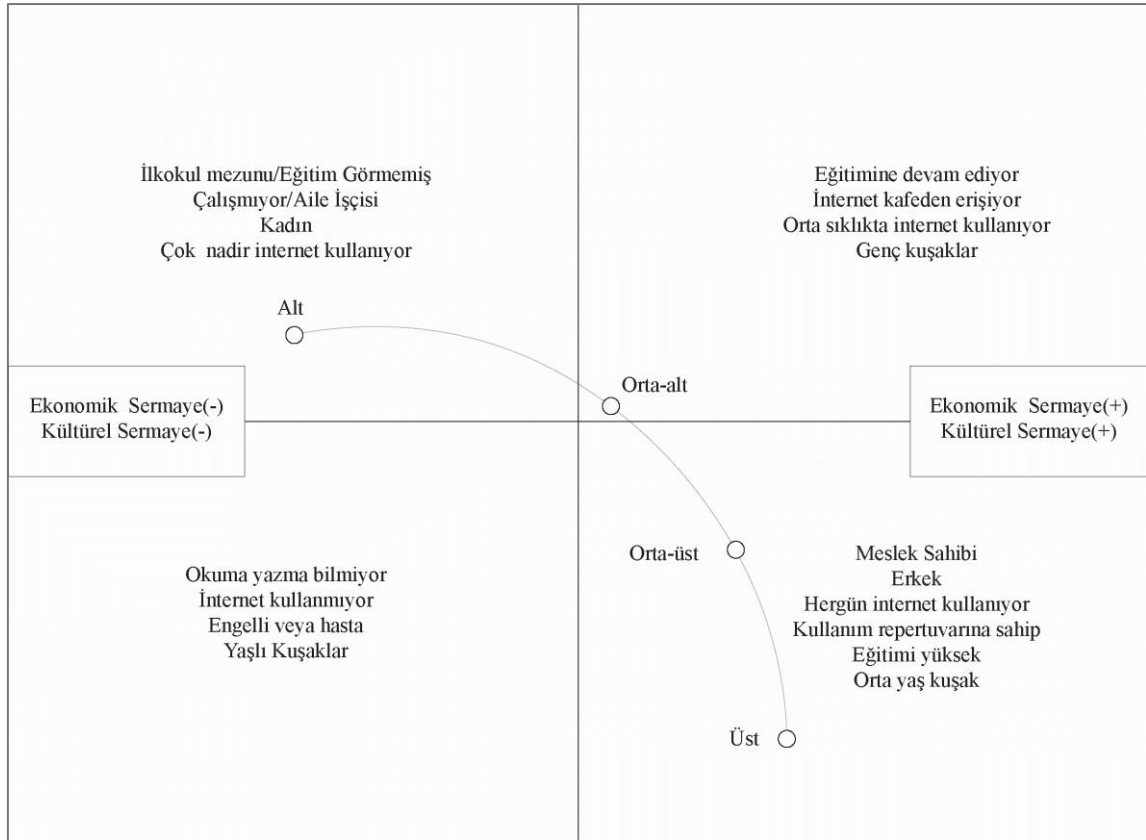
4.2.Türkiye’de Farklı Yaşlanma Deneyimlerine Bağlı Dijital Eşitsizlik Örüntüleri

Yaşlanma deneyimlerine bağlı eşitsizliklerin sadece dijital ortamda belirmediğini söylemek, dijital ortama atfettiği ayınlaşan mevki içinde, deneyimlerin öylece alana özgü indirgenmiş bir anlamı olduğunu düşündürebilir. Halbuki bu tez çalışmasında yansıtılmaya çalışılan toplumsal ayırım, sadece dijital alanda varolan konumlanmalardan seçkin biçimde anlam kazanmamaktadır. Dolayısıyla aşağıdaki analiz yorumlamalarının, hem mutlak bir dijital alan değerlendirmesi içermediğini, hem de yaşlanma deneyimlerini bütünüyle yansıtmadığını peşinen söylemek gerekir. Zira, çalışmanın sorunsallaştırdığı şey, toplumsal uzamda yaşlanma

deneyimlerine bağı çarpık şekillenmelerin, mümkün mertebede dijital alanda yansıtılması amacıyla tasarlanmış sonsuz yöntemlerden sadece bir tanesidir.

Bu başlıkta, bireylerin internet kullanımı çoklu mütekabiliyet analizi ile değerlendirilmektedir. HBTK-2014 araştırması fert veritabanı kapsamında gerçekleştirilen analiz yaş, cinsiyet, eğitim durumu, iş durum, hane SES düzeyi gibi sosyo-demografik değişkenlerin yanısıra internet kullanımı ve belirli internet faaliyetleri üzerine sonuçlar ve yorumlar içermektedir. Genel itibarıyla ÇMA sonucunda yatay ve dikey eksenindeki ayrışmalar aşağıdaki şekil üzerinde yansıtılmaktadır. Haritanın yatay eksenini üzerinde sol yönde hareketlilik sermaye yoğunluğundaki azalmayı temsil etmektedir. Bu bölgede konumlanan bireyler çoğunlukla herhangi bir işte çalışmayan, eğitim düzeyi düşük kadın ve yaşlı kuşakların yoğunlukta seyrettiği, çok nadir veya hiç internet kullanmayan tertibatları yansıtmaktadır. Bölgedeki tüm temsiliyet alt sosyo-ekonomik statüdeki hane mensubu bireyler tarafından oluşturulmaktadır. Ayrıca, belirtilen profilde bireyler kendi içlerinde de dikey düzlemde farklı kümelenmeler ve konumlanmalar aksetmektedir. Nitekim, görece genç kuşaklardan oluşan kadın bireyler haritanın sol üst köşesinde konumlanırken, görece yaşlı kuşaklar haritanın sol alt köşesinde belirginleşmektedir. Dolayısıyla, aynı sermaye yoğunluğuna sahip bireylerin homojen bir yapı oluşturmadıkları, kendi içlerinde de ayrışma gösterdikleri söylenebilir.

Haritada yatay düzlemde sağ tarafta kalan bölge ise internet kullanan bireylerin farklı kümelendiği konumlanmaları yansıtmaktadır. Genel itibarıyla bu bölgedeki bireyler sermaye yoğunluğu yüksek, görece genç kuşakların temsiliyetindedir. Benzer biçimde bu bölgedeki tertibatlar da dikey düzlemde farklı profilde bireylerin kutuplaşması neticesinde aksedilmektedir. Farklı kutuplarda kümelenmeler kuşak profilleri üzerine ve sermaye birikimi üzerine gerçekleşmektedir. Aynı zamanda, haritanın bu bölgesinde konumlanan mücadelelerin sadece internet kullanım durumu üzerine gerçekleşmediğini, ayrıca internet faaliyetleri üzerinde de etkili olduğunu görmek mümkündür.

Şekil 4.2. Türkiye'de bireylerin dijital alanda kümelenişleri ve ayrımı

Yukarıdaki şekilde sunulan genel yansidan anlaşılacağı üzere toplumsal tertibatlar her koşulda dinamik ve muhtelif yapıya sahiptir. Yani, öylece doğrusal çizgi üzerinde aşamalı suret gösteren bir eşitsizlik teribatından söz edilemez. Sermaye hacminin veya aynı kuşakların temsiliyetinde dahi türdeş bir yapıyı değerlendirmek oldukça güçtür. Yaş-cinsiyet kesişimselliği bilhassa bu husustaki muhtelif ayrışmaların yansımalarını daha net görmemizi sağlar. Zira, aynı kuşağı temsil eden bireylerin kendi içlerinde cinsiyete bağlı farklı kümelenmesi, biyolojik hususiyetlerin yansımından mütevellit bir toplumsal bakış açısının zayıf yönlerini gösterir mahiyettedir.

Bu kapsamda HBTk-2014 araştırması fert veritabanı üzerinden gerçekleştirilen çoklu müteakabiliyet analizi katılımcıların toplumsal cinsiyetine bağlı farklı yaşlanma deneyimlerini ayrıntılı biçimde yansıtmaktadır. Deneyimlenmiş süreçler genel itibarıyla yaşam dönemi boyunca edinilen sınıfsal ve bedensel terbiyenin geçmiş mevcudiyetiyle, dijital alanın içinde suret kazanmaktadır.

Yukarıdaki ÇMA haritası, Türkiye’de dijital eşitsizliklerin, bireylerin yaşlanma süreci boyunca deneyimledikleri ve meyillendikleri sermaye birikimlerine bağlı toplumsal konumlanmalarını yansıtmaktadır. Böylelikle Türkiye’de dijital ayrımın altında yatan en önemli toplumsal yapının yaşam dönemi boyunca kazanılmış sermaye yoğunluğu olduğunu söylemek mümkündür.

- Sosyal haritanın sağ üst köşesi, yoğunlukla 18 yaş ve altındaki bireyleri temsil etmektedir. Bu bölgede haftada bir, ayda bir veya üç ayda bir internet kullanımı yaygındır. Bu bölgede konumlanan bireyler, belirlenen internet faaliyetlerinden tamamen malumatsız değildir. Daha çok bu faaliyetler amacıyla internet kullanmayı tercih etmemektedirler. Faaliyetler üzerine tercihte bulunmama müteakiliyetleri ise görece genç kuşak erkekler üzerinden tertiplenmektedir. Ayrıca, 18 yaş ve altındaki bireyler ev ortamında her daim internet erişimi sağlayamamaktadır. Aynı yaş grubundaki erkekler ise internet erişimlerini genellikle internet kafeler vasıtasıyla gerçekleştirmektedir.
- Sosyal haritanın sağ alt köşesindeki bireyler ise görece orta kuşak erkeklerden oluşmaktadır. Burada konumlanan bireyler hemen hergün internet kullanmaktadır. Evde ve iş yerinde internet kullanımını tercih eden bu bireyler internet kullanım repertuarı bakımından en zengin kesimi temsil etmektedir. Bireylerin SES düzeyi ve meslekleri internet kullanım tercihlerinde oldukça ayırıştırıcı etkidir.
- Sosyal haritanın sol üst köşesi ise görece orta yaş kuşak ve ileri yaş kuşak kadınların yoğunlukta olduğu bölgedir. Bu bölgede bulunan bireyler yılda bir defa internet kullandığını veya bir yıldan fazla süredir internet kullanmadığını belirtmektedir. Herhangi bir işte çalışmayan kadınlar, genellikle ev işleriyle meşguliyetlerinden dolayı meslek sahibi olmadıklarını belirtmişlerdir. Bir işte çalıştığını söyleyen kadınlar ise yoğunlukla mesleklerini aile işçisi veya tarım ve ormancılık çalışanı olarak tanımlamaktadır. Böylelikle Türkiye’de kadınlar için iş yaşantısında bile ailenin ön planda olduğu söylenebilir.
- Haritanın sol alt bölgesinde konumlanan bireyler ise görece yaşlı kuşakları temsil etmektedir. Bu bölgede yer alan kadınlar dijital alan içinde en kırılgan kesimi oluşturmaktadır. Yatay eksen üzerinde sol tarafa hareketlilik ile kırılganlık artmakta, haritanın en solunda kalan kesim ise internet kullanmayan ve okuma-yazma bilmeyen kadınlardan oluşmaktadır.

Yaş ve cinsiyet kesişimselliğiyle sunmaya çalışılan BİT erişim ve kullanım imkanında dağılım, bilhassa kültürel sermayeyi ölçen eğitim göstergesiyle ve sonrasında sosyo-ekonomik statüyle fraksiyonlarını belirginleştirmektedir. Burada ayrımın anlamı, BİT erişiminde göreceli sermaye hacminin yatay düzlemde kuşaklarası ve toplumsal cinsiyete bağlı karşıt güzergahında anlaşılır olur. Erkek kuşakların BİT erişimleri ve kullanım tertibatları sağ bölgede dikey eksende kültürel sermaye hacmine bağlı eşsüremli ve artsüremli bir biçimde tanımlanabilirken, kadın kuşakların yatay düzlemde kültürel sermayeye bağlı artsüremli kümelenmesi, yaşlanma deneyimleri süresince biriktirdikleri dezavantajlı iyeliklerin eklemelenmiş biçimleriyle, güzergahlarını ve tehdit altında olanlarını sistemli biçimde ayrıştırmaktadır.

Eril tahakküm ilişkisinin tarihası izdüşümü üzerinden edinilen deneyim ile tespitine alternatif olarak bu çalışmada sunmaya çalışılan yaş-cinsiyet kesişimselliğinin, alanların yapısına kazanmış tahakküm suretini gösterdiği söylenebilir. Kadın kuşakların internet erişimi için egemen sınıfa göre karşıt konumlanmaları yaşlanma deneyimlerine bağlı örüntülendiğinde, eklektik biçimde nasıl en dezavantajlı konuma tekabül edildiklerini kavramamızı sağlar. Zira, eril tahakküm, toplumsal düzenin “kadınlar üzerinde uyguladığı uzun ömürlü etkileri dikkate almaksızın” telaffuzu zor bir kavramdır (Bourdieu, 2014: 54).

Kadınların erkeklere karşı komutlandığı analitik düzlemlerde ayrım her ne kadar eşitsizlik tertibatlarını simetrik yapıyı aleni gösterse de, bu düzenekte çeşitlenen anlamları görmek bir o kadar zorlaşmaktadır. Halbuki, yaş-cinsiyet kesişimselliği altında sunulan yukarıdaki sosyal harita içerisinde ayrımın taşıdığı bedensel terbiyenin (habitus) tekabüliyet alanlarını daha net görmek mümkündür. Yaşam dönemleri boyunca eğitim olanaklarında noksan kalmış kadınların, kültürel sermaye birikimindeki gecikmeler ve eksiklikler özellikle kendini ilerleyen yaşla görünür kılmaktadır. Habitusun değer biçtiği ev işleri ve aile işçiliğine bağlı çalışmama nedeni, özellikle kadınların eğitim olanakları ve iş piyasasındaki düşük statü yatkınlıklarının göstergesi mahiyetindedir. Benzer şekilde, Arun (2015: 135), kadınların eşitsiz konumlarının bilhassa yaşlanma deneyimleri ile pekiştirildiğine dikkat çekmektedir. Bu nedenle, kadınların yapısal eksikliklere bağlı eğitim ve iş olanaklarına erişmek için dezavantajlı konumda deneyimledikleri gidişat, ilerleyen yaşla birlikte kendini eklektik olarak daha fazla belirgin kılmaktadır (Arun, 2015). Kadınların kuşaklar boyunca sermaye birikimi üzerine koşullandıkları bir pratik algıdan söz etmek olukça güçtür. Nitekim, yukarıdaki sosyal haritada kadınların herhangi bir işte çalışmayan kesimde yoğunlukta olması bu varsayımı destekler niteliktedir.

“Ailenin sembolik sermayesini idare etme görevini üstlenen kadınlar, iş dünyasında da bu rolü sürdürmeye çağrılır” (Bourdieu, 2014: 126). Yukarıdaki haritada da görüldüğü üzere

profesyonel meslek tanımlarında erkekler yoğunlukta iken kadınlar daha çok nitelik gerektirmeyen mesleklerde (sağ alt bölge) konumlanmaktadır. Nitekim bu durumda, habitusun kadınlara nakşettiği aile görevlerinin iş piyasasına dahil olmakla birlikte istisnasız ortadan kalktığını söylemek mümkün değildir. Örneğin, Adak (2007) kadınların çalışma yaşamlarının aile ve iş alanları ikileminde sürdürüldüğünü, bu nedenle kadınların daha çok informal ve niteliksiz iş tanımları kapsamında değerlendirilen mesleklerde çalıştığını belirtmektedir. Bunun yanında erkekler ise yoğunlukla idari ve yönetimle ilişkili mesleklere sahip olma konusunda avantajlı konumlarını sürdürmektedir (Adak, 2007: 149). Dolayısıyla kadınların ve erkeklerin eşitsiz tertibatları onları üreten ve yapıların yeniden üretildiği ilişkilerde, alanlar içinde kendini tekrardan artsüremli gösterme eğiliminde beden ve sınıf terbiyesinde (habitus) yansır.

Son olarak önemli noktalardan bir tanesi de toplumsal terbiyenin kendini dijital alan içinde yeniden göstermesiyle ortaya çıkmaktadır. Zira, internet kullanım sıklığı ve kullanım repertuarı bakımından en dezavantajlı kesimin kadınlar tarafından temsil edilmesi, BİT içerikli yeni iş piyasalarının ortaya çıkışıyla mevcut eşitsizlikleri pekiştirerek yeniden üretecektir. Yani, işgücü piyasasının istihdam şartlarında belirleyici unsurun yeni iletişim teknolojileri üzerine kurgulanması (başka bir deyişle iktidar yapısının bilgi toplumu üzerine öngörülere) BİT yoksunu kadınlar için konvansiyonel eşitsizliklerden nasibini alan yeni mücadele alanlarını açığa çıkaracaktır. Nitekim bu hususta kadınların sadece BİT kaynaklarına erişim imkanlarını güçlendirmeye ilişkin teşvik politikalarının ilerleyen dönemlerde etkili olmayacağını söylemek mümkündür. Zira, haritanın sol üst tarafında konumlanan kadınların nadir sıklıkla internet kullanım durumu, onların internettten tamamen malumatsız olmadığının göstergesidir. Türkiye’de yapılan bazı çalışmalar, bu varsayımı destekler mahiyettedir. Örneğin, Ecevit, Gündüz-Hoşgör ve Tokluoğlu (2003), bilgisayar programlama alanında çalışan kadınlar üzerine gerçekleştirdikleri araştırmada, bu alanda istihdam edilmiş kadınların, genellikle Türkiye’nin batı bölgelerinde ikamet eden yüksek eğitilmiş ebeveynlere sahip bireylerden oluştuğunu söylemektedir. Ayrıca bu kadınlar, oldukça yüksek eğitim görmüş görece genç kuşakların temsiliyetindedir (Ecevit v.d., 2003: 78-87). Dolayısıyla, sadece kadınları hedef alan teşvik politikalarıyla çözüm üretme girişimlerinin, dijital alandaki eşitsizlik yapılarını (ve muhtemelen diğer istihdam alanlarında) öylece ortadan kaldıracığını düşünmek henüz mümkün değildir. Keza, Türkiye’nin beşeri eşitsizliklerini ve “aile havasının (habitus)” erken dönemde birey üzerine etkisini tekrardan hatırlamak gerekir. Bu kapsamda, yukarıda sunduğumuz sosyal haritada genç kuşakların tertibatları tekrardan ele alınabilir.

Bazı araştırmacılar dijital alan içindeki en yetkin kuşağın, 2000 yılından sonra doğan bireylerden oluştuğunu düşünmektedir. Örneğin Prensky (2001), çalışmasında bilişim dünyasında doğup büyüyen (bazı kaynaklarda millennium çocukları veya Z kuşağı olarak nitelendirilen Örn: Altuntuğ, 2012) kesimin, yeni teknolojiler üzerinden ana akım eğitim sistemini nasıl değiştirdiğini vurgulamaktadır. Tıbbi literatürden alıntıyla “farklı deneyimlerin, farklı beyin yapılarına” vurgu yaparak, bilişim dünyasında doğup büyüyen nesil için geleneksel eğitim sisteminin artık geçerli olmadığını düşünen Prensky, müfredat sisteminin öğrencilerle etkileşim halinde değişmesini önermiştir. Nitekim, Prensky’a göre bu nesil internet dünyasının “dijital yerlileri” dir. Bu nesil farklı bir dijital dil, farklı bir bilgi hazinesine sahiptir. Bunun dışında kalan nesiller ise geçmişten kalan deneyim repertuvarlarıyla sadece hayatlarının belli döneminde bilişim dünyasında bulunmuş “dijital göçmenleri” temsil edebilir (Prensky, 2001: 2-3). Hargittai ise (2010), Prensky’ın dijital yerliler olarak nitelendirdiği kuşağın toplumsal kesimlere göre farklılaşma gösterdiğini, hepsinin bir başlık altında tanımlanmasının bu kuşak içindeki eşitsizlik ortamlarını gizli tutacağını vurgulamaktadır.

Bu çalışmanın bulgularında, henüz sermaye yoğunluğuna ve dönüşümüne tam anlamıyla yatkınlıkları olmayan eğitime devam eden 18 yaş ve altındaki bireylerin, her iki durumdan nasibini aldığını söylemek mümkündür. Nitekim yukarıdaki sosyal haritadan hareketle, 18 yaş ve altındaki bireylerin orta sıklıkla internet kullandıkları görülmektedir. Dolayısıyla, bu yaş aralığındaki bireyler henüz internet kullanımında otonomi sağlayamamışlardır. Aynı zamanda, internet kullanım faaliyetlerinde tercih edilmeme durumlarının 18 yaş ve altındaki bireylerde tertiplenişi tesadüfi değildir. Keza bu durum 18 yaş ve altındaki bireylerin bu internet faaliyetlerinin hiçbirini kullanmadığını veya bu faaliyetlerden bihaber olduğunu göstermemektedir. Aksine bu bireylerde internet kullanımının daha az sıklıkta seyir göstermesi, kullanım amaçları arasında yoksunluklara sebep olmaktadır. Bu çıkarıma ilişkin yansıma, internet kullanım sıklığının arttığı ve evde/iş yerinde internet kullanımını gerçekleştiren karşıt konumlanmayla (haritanın sağ alt köşesindeki kesim ile) görülebilir.

Bunun yanısıra, daha öncesinde literatürde “dijital yerliler” olarak adlandırılan yaş aralığının kendi içinde ayrışmasında değinmek gerekir. Zira, bu yaş aralığındaki kadın ve erkeklerin aynı kullanım faaliyetleri üzerine motiflenmediğini sosyal harita üzerinde görmek mümkündür. Bu yaş aralığındaki erkeklerin internet faaliyetlerinde bulunmama durumunda daha yakın olması, kısıtlı erişim imkanı ile nispeten açıklanabilirken, kadınlar için bu açıklamanın geçerli olduğunu söylemek doğru olmayacaktır. Erkeklerin internet kafede erişim sağlayabilmeleri, onların nispeten alan içinde bir mücadele stratejisi geliştirebildiklerini

gösterirken, 18 yaş ve altındaki kadınlarda herhangi bir faaliyetin tekabüliyetine rastlanmaması, bu faaliyetler üzerindeki eşitsizlikleri kabullendiklerinin göstergesidir. Nitekim, literatürdeki bazı çalışmalar yukarıdaki bulgulara benzer şekilde, internet kafede kullanıcıların çoğunlukla görece genç ve erkek bireylerden oluştuğunu söylemektedir (Binark ve Bayraktutan, 2008: 132-134)

Bu durumda alana özgü mutlak bir sermaye yoğunluğunun etkin varlığından söz edilemez. Aynı müfredat ve eğitim düzeyinde benzer imkanlara sahip bireylerin dijital alanda cinsiyete bağlı farklı tertibatları, habitusun erken dönemde yatkinlılar üzerine şekillendirici etkisinden kaynaklıdır. Nitekim, görece kendilerinden erken kuşaklardaki bireylerin sosyal haritada tertipleşlerini bu varsayımı destekler mahiyettedir. Özellikle kendilerinden bir önceki kuşağın (19-24 yaş aralığı), “ilköğretim ve ortaöğretim mezunu”, “ailevi nedenlerden dolayı çalışmıyor” ve “iş bulamıyor” tekabüliyetlerine yakın konumlanması, kadınlara biçilen toplumsal rollerin erken yaşta kendini gösterdiğinin yansımasıdır. Aynı yaş aralığındaki erkeklerin “lise ve meslek lisesi” derecesinde eğitim düzeyi yakınında ve çalışma durumuna ilişkin tekabüliyetlerin uzağında konumlanması, bu bireylerin erken yaşta sermaye biriktirme yatkinlıklarının şekillendiğini ve gelecekte sermaye hacminin sahipliğini işaret eder niteliktedir.

Netice itibarıyla, aynı imkanlara sahip olursa dair, bedensel terbiyenin sermaye dönüşümü üzerine etkilerinden söz edilebilmektedir. Ayrıca bunun mutlak bir biyolojik hususiyet üzerine tüm kadınları eşit düzeyde etkilediği düşünülemez. Zira kendilerinden önceki kuşakların (sol üst bölge) sosyal haritada sınırlı internet kullanımı üzerine konumlanışları, kültürel sermayenin teknik sermayeye dönüşmesinde kuşaklarboyu devam eden bedenleşmiş yatkinlıkları yansıtmaktadır. Bunun yanında, araştırmacılar tarafından çalışmalarda daha avantajlı konumların atfedildiği genç kuşaktaki bireyler, cinsiyete bağlı artsüremlili ayrımı gösterir mahiyettedir. Dolayısıyla, BİT yetenekleri üzerine koşullandırılacağı düşünülen iş piyasasının ilerleyen dönemlerde kadınlar üzerine etkisinden söz etmek mümkündür. Zira, henüz erken yaşta nispeten aynı koşullarda eğitimle alınan kültürel sermaye birikimi imkanına sahip olan kuşakların şimdiki koşullarda cinsiyete bağlı teknik sermaye üzerine ayrışmaları, tesadüfi değildir. Bunun yaşlanma sürecinde bedenleşmiş yatkinlıklarla daha belirginleşeceğini ve kadınların dezavantajlı konumlarını pekiştirerek muhafaza edeceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Bunun yansımalarını hem haritanın sol üst köşesinde konumlanan kadınlarda, hem de sol alt köşesinde konumlanmış yaşlılarda görmek mümkündür.

Dijital alan içinde bedenleşmiş yatkinlıklar ve sınıf terbiyesinin etkisi bilhassa kendini yaşlı bireyler arasında göstermektedir. Sosyal haritanın sağ alt köşesinde tertiplenen yaşlılar internet erişim imkanına sahip olmayan kesimi temsil etmektedirler. Bu hususta yaşlıların

fiziksel ve biyolojik hususiyetlerinden ötürü internet kullanamadığı varsayımı geçerliliğini yitirmektedir. Zira, daha öncesinde bahsedilen SES düzeyinin internet erişim imkanı üzerine etkisi, bilhassa yaşlı bireylerin alt SES düzeyinde yer almasından dolayı internet erişim imkanına sahip olmaması durumuyla açıklanabilir. Aynı zamanda yukarıda belirtilen sosyal haritada, yaşlı bireyler arasında homojen bir konumlanıştan söz etmek mümkün değildir. Yaş ve cinsiyetin alt SES düzeyi ile kesişimselliğinde, eşitsizlik katmanlarında en dezavantajlı konumların yansımaları görmek mümkündür. Nitekim yaşlı kadınların yaşlanma süreçleri boyunca deneyimledikleri eğitim noksanlıkları, dijital alan içinde bu bireyleri en dezavantajlı konuma sürüklemektedir. Sosyal haritanın yatay ekseninde en sol bölgede konumlanan yaşlıların, “okuma-yazma” bilmemesi veyahut bir okul bitirmemesi bu yorumlayıcı destekler mahiyettedir. Bu durumda sol alt bölgedeki tertibatların yapı etkisinden ancak belirli anlamlar çıkarılarak söz edilebilir. Zira, yaşlı bireylerin alt SES düzeyinde konumlanması, yoktan var olan (*ex nihilo*) bir süreç neticesiyle düşünülemez. Aksine ilerleyen yaşlarla eşitsizliklerin miras kaldığının göstergesidir (Arun, 2016: 43). Yani, kendi müfredatları neticesinde edindikleri kültürel sermaye birikimi, ilerleyen yaşla birlikte yeni alanlar içinde geçerliliğini yitirmekte ve yapısal istikrarsızlıktan nasibini almaktadır. Bu hususta ancak bedenleşmiş yatkınlıkların ve sınıfsal terbiyenin biriktirilmiş iyeliklerinden söz etmek mümkündür. Zira her ne kadar kadın ve erkeklerin internet erişim imkanında noksanlıklarını genel başlıkta değerlendirebilsek, iç ayrışmaları neticesinde (Örn: okur-yazarlık durumu) yaşlı kadınların daha dezavantajlı kesimleri oluşturduğu görülmektedir.

Yukarıda belirtilen sosyal haritada internet kullanım faaliyetlerine ilişkin okumalar, ancak haritanın yatay düzleminde sağ bölgede kalan kesim üzerine gerçekleştirile bilmektedir. Genel çerçevede değerlendirildiği takdirde haritanın sağ alt bölgesinde konumlanan kesim dijital alan içinde en avantajlı konuma sahip kesimi yansıtmaktadır. Zira fert düzeyinde çoklu mütakabiliyet analizi üzerine evvelinden sunulan tüm yorumlamaların bu bölgedeki bireylere karşıt konuşlandığını söylemek nispeten doğru olacaktır. Ancak bu kesiminde kendi içinde mutlak homojen bir yapıda harita içinde motiflendiği düşünülemez.

Bu bölgede konumlanan kesimlerin kültürel sermaye hacmindeki artış, mesleki sınıfsal pozisyonlarında hiyerarşik yapıyla paralel biçimde süregelmektedir. Lise ve meslek lisesi mezunu bireyler “hizmet ve satış elemanı” meslek tanımında ücretli çalışan pozisyonunda yer alırken, üniversite mezunu bireyler yardımcı profesyoneller tanımı altında konumlandırılan mesleklere sahiptir. Üst SES düzeyinde hane mensubu, lisansüstü eğitim görmüş bireyler ise daha çok profesyonel meslek tanımları altında yoğunlaşmaktadırlar. Haritanın sağ alt bölgesinde konumlanan bireyler genel itibarıyla görece orta-yaş kuşak erkekleri temsil

etmektedir. Bu bölgede internet kullanım faaliyetleri kültürel sermaye ve ekonomik sermayeye bağlı ayrışma göstermektedir. Sermaye yoğunluğu düşük bireyler daha çok orta SES aralığındaki hanelerde ikamet eden lise mezunu bireylerden oluşmaktadır. Bu bireyler “sosyal medya kullanımı” ve “online haber, gazete ya da dergi okuma” amaçlı kullanımlarda yoğunluk göstermektedirler. Nitekim bu kullanım faaliyetlerinin tüm SES düzeyindeki hanelerde en yoğun kullanım amaçlarını temsil ettiği çalışmanın evvelinde belirtilmişti.

İktidar yapısının meşrulaştırdığı internet kullanım amaçları bilhassa orta-üst SES düzeyinde işveren pozisyonunda ya da profesyonel/yarı-profesyonel meslek tanımlarında bulunan bireyler tarafından gerçekleştirilmektedir. Bu bireyler kamu kurumlarından bilgi edinme, sağlık randevusu alma amaçlı internet kullanımında yoğunlaşmaktadır. Yüksek kültürel sermaye hacmine sahip yöneticiler, yardımcı profesyoneller ve profesyoneller ise “bilgisayar dilinde kodlama” ve “web sitesi ve blog oluşturma” gibi teknik sermaye gerektiren kullanım amaçlarında yatkınlıklar göstermektedir. Bu iki kullanım amacına ek olarak internet üzerinden “mal ve hizmet satışı” amaçlı kullanım yine bu toplumsal kesim tarafından tercih edilmektedir. Nitekim bu kullanım amaçlarını internet kullanım faaliyetleri arasında toplumsal çıkar güden edimleri temsilen değerlendirmek mümkündür. Zira, “dosya sıkıştırma” gibi bir enformatik yeteneğin, daha az sermaye yoğunluğu olan bireylerde yaygınlaşması, yukarıda belirttiğimiz üç kullanım amacının önemini daha net görmemizi sağlar. Böylelikle teknik sermaye yoğunluğunun salt bir “yapabilme” olgusundan dijital alan içinde etkin olmadığı, aynı zamanda teknik sermayenin dönüşümü veya takası, çıkar güdümü neticesinde fayda sağladığı düşünülebilir.

Daha önce belirtildiği üzere bazı araştırmacılar tarafından dijital göçmenler olarak nitelendirilen bu kesimde, internet kullanımlarının otodidakt bir öğreti neticesinde gerçekleştiği düşünüldüğünde, sermaye yoğunluğuna ilişkin eşsüremlili muhtelif kullanım amaçlarını, seçici ve sıradan fraksiyonlarda sınırlandırmak mümkün değildir. Ancak, farklı sınıfsal pozisyonlara göre, kullanım faaliyetlerinde çeşitlenmeler ve seçici kullanımlar, nispeten internet faaliyetlerinde değişken mekanizmaların daha üst sınıfa mensup bireyler tarafından takip edildiğini yansıtmaktadır. Nitekim, sermaye yoğunluğu arttıkça görünür olmaya başlayan kullanım amaçları, daha önce internet bulunmayan ortamlarda da gerçekleştirilebilen faaliyetleri temsil etmektedir. Bu hususta, üst sınıfsal pozisyonda yer alan kesimlerin çıkar güdümlü internet kullanım amaçları olduğu ve internet ile bu hizmetlere daha kolay erişebildikleri söylenebilir. İnternet ortamına özgü sayılabilecek sosyal medya kullanımının neredeyse tüm sınıfsal pozisyonlarda yaygınlık göstermesi, BİT imkanları üzerinden temellük edimlerinin iktidar

yapısının meşru kıldığı kertede fayda sağlayıp sağlamadığını düşündürmekte ve yeni bir tartışma ortamını gündeme getirmektedir.

Bu hususta aynı toplumsal/zamansal imkanlar dahilinde farklı sermaye birikimlerinin değerlendirilmesi oldukça önemlidir. Zira, aynı kuşakta ve yaş aralığında olan bireylerin internet kullanım durumlarında ve amaçlarında ayrışmalar bir sınıf ve bedensel terbiyenin, pekiştirilmiş ve bedenleştirilmiş biçimde kuşaklar boyu yansımaları farklı katmanlarda göstermektedir. Aynı kuşak ve yaş aralığında bulunan erkeklerin, kadınlara nazaran dijital mecradaki avantajlı konumları dikkate alındığında, sermayenin, teknik sermayeye dönüştürülmesi ve yeniden sermayeye takası hususunda kuşaklar boyunca ayrışmanın muhafaza edildiği görülmektedir. Kadınlar her ne kadar internet kullanımına belli dönemlerde yatkın olsalarda, dijital mecra üzerinde kullanım kabiliyetlerine bağlı repertuarı oluşturacak imkanlara yatkınlık göstermemektedir. Bu durum, hem geçmişte kendini göstermiş hem de gelecekte kendini muhtemelen gösterecek bir tahakküm belirtisinin altında değerlendirildiği takdirde, dijital alanda cinsiyete bağlı aynı ölçüde tikel etkiden söz edilemez. Zira, bu hususta BİT üzerine konuşlandırılacak hizmet politikalarının kadın erkek arasında eşit imkanlar sunması, olumlu bir tesir alanını oluşturmamaktadır. Aksine, toplumsal cinsiyet hassasiyetinde geliştirilecek politikaların daha çok konvansiyonel eşitsizliklerle bütüncül, sürekli ve dönüşüm odaklı geliştirilmesi gerekmektedir. Dijital alan içinde kadınların salt iktisadi eşitsizliklerden mütevellit konumlanmadığını, ayrıca internet erişim ve kullanım boyutlarında düşük teknik sermaye hacminden dolayı temellük edimlerini sağlayamadıklarını tekrar hatırlamakta fayda vardır.

Diğer taraftan sosyal haritada erkeklerde bu durumdan müstesna konumlanmamıştır. Her ne kadar en avantajlı kümelenmeyi oluştursalar da, SES, mesleki konum ve eğitim düzeyi, erkeklerin kültürel ve teknik sermaye yoğunluklarını oldukça etkilemektedir. Bu hususta iktidar yapısının meşrulaştırdığı internet kullanım amaçlarının, hacimli kültürel ve ekonomik sermaye gerektirdiği, aynı zamanda teknik sermaye yoğunluğundan nasibini aldığı düşünülebilir. Kısacası, erkeklerin de muktedir ve homojen bir biçimde avantajlı kesimi oluşturdukları ve tümüyle yeni medya faaliyetlerine hakim olduğu düşünülemez. Her koşulda farklı ölçülerde eşitsizlik katmanlarının yaş-cinsiyet kesişimselliği ile nasıl belirgin olduğu ve diğer iyelikler ile tekrardan nasıl kesiştiği yukarıdaki sosyal haritadan görülebilmektedir.

Netice itibarıyla, Türkiye’de dijital eşitsizliklerin konvansiyonel eşitsizliklerden müstesna biçimde nakşettiğini düşünmek doğru olmayacaktır. Bu hususta başat ayrımın cinsiyet üzerinden yansımaları görülebilir. Aynı zamanda, yaş-cinsiyet kesişimselliği altında sunulan analitik düzlem, oldukça farklı ihtiyaçları olan ve çeşitli eşitsizlik katmanlarını

oluşturan bireylerin sosyal haritada yansımaları gösterme hususunda elzem imkanlar sunmaktadır. Bu vesileyle, iktidar yapısının meşrulaştırdığı ölçüde dijital mecranın, bilhassa tahsis ettiği yeni alan içinde eşitsizlikleri pekiştirilmiş biçimde yeniden üreteceği düşünülebilir. Dolayısıyla Türkiye’de dijital mecra ile ilişkin gündemin daha esnek politik stratejiler üzerine koşullandırılması gerekmektedir. Devam eden bölümde bu tez çalışmasının çıktılarıyla birlikte gelecek dönemde politik stratejilerin dikkate alınması gereken bazı öneriler sunulmaktadır.

SONUÇ

HBTK-2014 veriseti üzerinden elde edilen bulgular ışığında, bu çalışmada Türkiye’de dijital eşitsizlik örüntüleri incelenmiştir. Bu çalışmada eşitsizliklerin çözümlenmesi amacıyla Bourdieucü *a la carte* kavramlardan yararlanılmıştır. Çalışmanın bulgular kısmında ilk olarak Türkiye’de hükümet programları ve kamu kurumları raporlarından okumalar gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, Türkiye’de dijital mecra veya internet cephesi üzerine alan-üstü tedbirlerin hangi politika önerileri ile koşullandığı tartışmaya sunulmaktadır. Bir sonraki başlıkta ise Türkiye’de dijital eşitsizlikler istatistiksel analizler ile tahlil edilmektedir. Türkiye’de hane düzeyinde bölgesel eşitsizlik örüntüleri ve fert düzeyinde yaşlanma deneyimlerine bağlı eşitsizlik örüntüleri sahiplik, erişim ve kullanım boyutlarında, belirli yapısal değişkenlerin etkisinde, niceliksel analizler ile ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu yöntemsel yaklaşım ile, iktidar yapısının dijital alana bahsettiği tanımların Türkiye’de hangi eşitsizlik örüntülerinden nasibini aldığı ampirik düzlemde tartışmaya sunulmaktadır. Böylece bu çalışmada, Türkiye’de dijital eşitsizlikleri çözümlene amacıyla, keşfedici ve kavrayışçı bulgular ve çözümlemeler arz edilmektedir.

Türkiye’de dijital mecraya ilişkin politika önerileri yoğunlukla e-Devlet üzerinedir. 2008 yılından bu yana yurttaşlara katılımcı yönetim vaadi sunan e-Devlet hizmeti, günümüz hükümetine kadar bir hayli geliştirilmiş, neredeyse tüm kamu hizmetlerini internet ortamına taşımıştır. Ayrıca hükümet programlarında yer alan gündem maddelerinden anlaşılacağı üzere Türkiye’de belediye hizmetlerinin e-Dönüşüm bünyesinde yer alması için teşvik politikaları yürütülmeye devam etmektedir. Nitekim, hizmetlerin merkezden yerele devri sürecinde dijital mecranın imkanlarından yararlanılacağı yönünde gündem maddeleri ve sonrasında gerçekleştirilen politik edimler, aynı zamanda merkezi idarenin etkin muhafazası ma(h)iyetinde gerçekleştirilmektedir.

Bu bağlamda, merkezi idarenin kendini muhafaza edimi gayesinde yönelimi, sorumlulukların yerel devriyle etkin hizmet sunumu düzenlemesi dışında, aynı zamanda merkezi yetkiye de belirli sorumluluklar atfedebilir. Zira hizmetlerde adem-i merkeziyet yönelimi, muktedir girişiminin yanında merkezi idarenin tahsis ettiği yerel yetkiyle, sembolik gücünü çift katmanlı ikame ettirerek sürdürme potansiyeline sahiptir. Tümüyle yerel belirleyicilerin insiyatifinde bir hizmet politikasının sunulması, yerel idarelerin yetki alanı dışında kalabilecek olası tehditleri gündemin dışında tutacaktır. Türkiye’nin modernleşme tarihi boyunca yüzleştiği eşitsizlik etkileri, bilhassa yerel bazda yeni kriz ortamlarında kendini görünür kılarak, yurttaşların müzdarip olduğu dezavantajlı konumlar baki kalacak, ve ihtimal

dahilinde halihazırda kırılğan kesimi oluşturan bireylerin içinde oldukça farklılaşmış ihtiyaçları olan kesimleri tahsis edecektir.

Bu nedenle, Türkiye’de politikacıların teknoloji üzerinden alan-üstü tedbirlerini konumlandığı e-Yönetişim (e-Devlet, e-Belediye v.d.) yapılanması, bölgeler arası beşeri sermaye yoğunluğunun farklı yapısını gözetmelidir. Nitekim, BİT sahipliği boyutunda değinildiği üzere, sermaye birikimi düşük olan, Türkiye’nin orta ve doğu bölgelerinde ikamet eden haneler, konvansiyonel eşitsizliklere bağlı yoksunluklarını dijital mecrada tekrardan yansıtmaktadır. Öyle ki, yerel yönetimler bazında hizmet yapılanmaları, bölgelerarası bu eşitsizlik örüntülerini çözümleyecek yapıda tek başına etkin olmayabilir. Merkezi idarenin refah politikaları çerçevesinde tanzim ettiği eşitlik ölçütü fikrinin muhtemel kriz oluşumu, e-Yönetişim vasıtasıyla sunulan hizmetlere erişimde kendini gösterecektir. Zira, yoksun hanelerin mevcut dezavantajlı konumları nedeniyle, merkezi idarenin yerele ve kendi idaresine atfettiği BİT tabanlı hizmetler, eşitlikçi bir erişim tabanında tahsis edilmediği yukarıdaki bulgular neticesinde görülebilmektedir. Aynı zamanda, mevcut eşitsizliklerin dijital ortamda kendini yeniden görünür kılması, bu tertibatların yeni eşitsizlik örüntüleriyle daha pekiştirilmiş biçimde suret kazanması eğilimindedir.

Böylece mevcut düzen çerçevesinde Türkiye’de eşitlik gayesi içeren BİT’e ilişkin politikaların kalıcı etkisinden söz etmek mümkün değildir. BİT kaynaklarının konvansiyonel eşitsizliklerle tezahürü, dijital mecraya ilişkin politikaların yürütülmesinden evvel, azami düzeyde bölgesel farklılıkları gözetecek diğer eşitsizlik örüntülerini bütüncül kapsamalıdır. Dolayısıyla mağduriyetlerin sadece dijital mecrada ortaya çıkmadığı düşünüldüğünde, bütüncül ve sürekli destek içeren politikaların konvansiyonel eşitsizlikler önceliğinde yürütülmesi gereklidir. Aksi durumda, BİT politikalarının (örneğin: fiber hattın tüm Türkiye’de yaygınlaştırılması), etkilerini ilerleyen dönemlerde de görmek mümkün olmayabilir. Bu senaryoda, Türkiye’de BİT alanına ilişkin devlet tarafından yapılandırılan tüm cari masrafların fuzuli olacağını söylemek mümkündür. Özellikle yürütülecek hizmet politikalarında mevzu bahis BİT olduğu dikkate alındığında, bu eşitsizlik tertibatlarının farklı tezahürlerini yakın zamanda tekrardan görmek muhtemeldir. Zira, dijital mecraya ilişkin yürütülecek olan politikalar, teknolojinin hızlı dönüşümüne uyum sağlamakla mükelleftir.

Sosyo-ekonomik koşulların ikame ve inşa olanaklarını barındırması açısından hane bazında yürütülecek politikaların yanında, politika belirleyicilerin hane içinde fertlere ilişkin çeşitli ihtiyaçların karşılanması amacıyla da politik gündem oluşturması ayrıca önem arz etmektedir. Zira, bölgesel farklılıklara bağlı eşitsizlikler sirayetini bilhassa fertlerle daha kalıcı kılabilir. Bireylerin yaşlanma deneyimlerine bağlı müzdarip olduğu eşitsizlikler,

oldukça çeşitlilik göstermektedir. Bu eşitsizliklerin çeşitliliği, dijital eşitsizliklerde kendini muhtelif biçimde tekrardan görünür kılmaktadır. Türkiye’de yaşayan bireyler, özellikle yaşlanma deneyimleriyle dezavantajlı iyeliklerini biriktirerek yaşamlarını ikame ettirmektedirler. Bu açıdan sadece yaşlı/genç, kadın/erkek veya yoksul/varsıl muhasebesi yaparak oluşturulan “eşitlikçi” bir politik gündemin olumlu etkisinden söz etmek mümkün değildir. Zira, bu çalışmada bulgularla sunulan ve bir hayli çeşitli ihtiyaçları olan kesimlerin muhtelif yapısı, esnek ve çözüm odaklı politik düzlemlerin oluşturulmasında hangi hususların ön planda tutulması gerektiğine dair önermeleri yansıtmaktadır.

Bu çalışma kapsamında sunulan temel bulgular şu şekilde özetlenebilir:

- Türkiye’de e-Devlet hizmetleri, potansiyel bir yönetim yapılanmasının yeni iletişim araçlarıyla tahsis edilmesi gayesinde geliştirilmektedir.
- Devletin dijital alan üzerine meşru kıldığı internet kullanım amaçları, genel itibarıyla konvansiyel kamu hizmetlerinin enformasyon teknolojilerindeki temsiliyetini kapsamaktadır. Dolayısıyla, dijital mecrada hizmetlerin etkin ve düşük maliyetli sunumunu gerçekleştirme gayesi, bilhassa refah devlet yönetimlerinde krizlere yönelik geliştirilen tasarruf politikalarının bir yansımasıdır. Fakat Türkiye açısından bu tasarrufların eşit yurttaşlık ilkesinden uzak olduğu söylenebilir. Bu durumda yeni kriz ortamlarının ortaya çıkması muhtemeldir.
- Türkiye’nin özgün beşeri yapısına bağlı eşitsizlik tertibatları, kendini dijital alan içinde görünür kılmaktadır. Dijital eşitsizlikler, konvansiyonel eşitsizliklerden nasibini almakta, etki alanını pekiştirilmiş biçimde yansıtmaktadır.
- Türkiye’de internete erişim hususunda en dezavantajlı kesimi kadınlar oluşturmaktadır. Kuşaklar boyunca bu eşitsizlik örüntüleri kendini farklı biçimlerde göstermektedir.
- Türkiye’de yaşayan erkekler genel itibarıyla dijital alan içinde en avantajlı kesimi yansıtmaktadır. İktidar yapısının dijital mecrada sunduğu kamu hizmetlerine en yoğun erişim bu kesim tarafından sağlanmaktadır. Fakat erkeklerin aynı koşullarda alan içinde konumlanmalarından bahsetmek mümkün değildir. Sadece BİT odaklı politika önerilerinin erkeklerde daha verimli sonuçlar doğuracağı nispeten söylenebilir.
- Türkiye’de dijital eşitsizlik, bir sınıf meselesidir. Yaşlanma süreci boyunca deneyimlenen eşitsizlikler, dijital alan içinde kendini muhtelif yapıda ve

pekiştirilmiş biçimde sergilemektedir. Dolayısıyla sadece dijital mecraya özgü bir eşitsizlik örüntüsünden bahsetmek mümkün değildir.

Bu tez çalışması neticesinde, dijital alan üzerinde herkese eşit tahsis edildiği öngörülen kamusal hizmetlerin esasında çok katmanlı toplumsal kırılmalardan, farklı dezavantajlı pozisyonlardan ve çifte risklerden nasibini aldığı görülmektedir. Sonuç olarak, bu çalışma yaşlanmaya bağlı eşitsizlikleri dijital alan üzerinde yansıtmaya çalışmaktadır. Nitekim refah devlet refleksitesinin kırıldığı noktalar, kesişimsellikler dikkate alındığında daha da belirginleşmektedir. Böylelikle, Türkiye’de mağduriyetlerin (geçmişi gözetmeden) eşit yurttaşlık ilkesinden hareketle çözümlenmeyeceğini, çok boyutlu hizmetlerin oluşturulması gerektiğini söylemek mümkündür. Zira, özellikle BİT ilintili politik düzlemin tahsisi dikkate alındığında, halihazırdaki eşitsizliklerin yekten ortadan kalkacağı da düşünülemez. Benzer biçimde, BİT üzerinden sunulan hizmet yapılandırmalarının tüm yurttaşlara aynı etkide yansımayacağı, dolayısıyla sosyal eşitsizliklere müdahale etmek amacıyla geliştirilen BİT ilintili politikaların Türkiye için henüz geçerli olmadığı söylenebilir. Bunun yanında yaşlıların en kırılgan ve dezavantajlı kesimi oluşturduğunu görmek mümkündür. Nitekim bu konumda ortak zamanın ruhuna kapılarak, yeni iletişim teknolojilerinin sadece daha gençler için uygun olduğu düşüncesi, kuşaklararası çatışmanın alt yapısını oluşturacaktır. Dolayısıyla, ileri yaştaki bireyler için üretilecek hizmet politikalarının erken yaştaki bireyleri de hedef alması gerekmektedir. Bu kapsamda öncelikle sosyal eşitsizliklere bağlı mağduriyetlerin giderilmesi gerekmektedir. Yaşlı kadınlarda okur-yazarlık oranının düşük olması, engellilik oranlarının yüksek olması, onları dijital alan içinde en dezavantajlı konuma sürüklemektedir. Yaşlı erkeklerin nispeten, yaşlı kadınlara göre daha avantajlı konumda yer aldığı görülebilir. Dolayısıyla yaşlanma ve yaşlılık politikalarının sadece yaş ile ilgili olmadığını da söylemek mümkündür.

Eşitsizlikler ile mücadelelerin geliştirildiği sosyal hizmetlerin yanısıra, kuşaklararası bir çatışma ortamının tezahür etmemesi ve ileri yaştaki bireylerin dijital içerme politikalarında yer alması için erken yaştaki bireylerin sunacağı destek imkanları önemlidir. Bu nedenle bilişim-okuryazarlığı müfredatlarında ileri yaştaki bireyleri ele alan konuların kapsamı arttırılabilir. Aynı zamanda ileri yaştaki bireylerin odağında hizmetler sunan STK’ların desteklenmesi ve BİT odaklı çalışmalara teşvik edilmesi, yine yaşlı nüfus için fayda sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Acılar, A., (2011). Exploring the Aspects of Digital Divide in a Developing Country. *Issues in Informing Science and Information Technology*. (8). 231-244.
- Acılar, A., (2015). Türkiye’de İşletmeler Sayısal Uçurumun Neresinde? *Ulusal Yönetim Bilişim Sistemleri Kongresi, 8-10 Ekim 2015, Erzurum, Bildiriler Kitabı*, 1461-1469
- Adak, N., (2007). Kadınların İkilemi: İş ve Aile Yaşamı. *Sosyoloji Dergisi*. 17(1), 137-152.
- Akca, E. B. ve Kaya, B., (2016). Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Perspektifinden Dijital Bölünme ve Farklı Yaklaşımlar. *Intermedia International e-Journal*. 3(5), 301-319.
- Akca, H., Sayili, M. ve Esengun, K., (2007). Challenge of Rural People to Reduce Digital Divide in the Globalized World: Theory and Practice. *Government Information Quarterly*, 24(2), 404-413.
- Altuntuğ, N., (2012). Kuşaktan Kuşağa Tüketim Olgusu ve Geleceğin Tüketici Profili. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*. 4(1), 203-212.
- Anheier, H. K., Gerhards, J. ve Romo, F. P., (1995). Forms of Capital and Social Structure in Cultural Fields: Examining Bourdieu's Social Topography. *American journal of sociology*, 100(4), 859-903.
- Arıcıgil, Ç., Bolat, B. ve Çoşkun, E., (2009). Analyzing Digital Divide Within and Between Member & Candidate Countries of European Union, *Government Information Quarterly*, 26, 98-105.
- Arun, Ö., (2008). Yaşlı Bireyin Türkiye Serüveni: Kaliteli Yaşlanma İmkânı Üzerine Senaryolar. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(2), 313-330.
- Arun, Ö., (2010a). *Türkiye’de Televizyon Alanının Sosyal Yapısı ve Televizyon Alanında Kültürel Tüketim Pratikleri*. Selçuk Üniversitesi Doktora Tezi, Konya.
- Arun, Ö., (2010b). Sosyal Araştırmanın Triyosu: Neden ölçeriz? Neyi ölçebiliriz? Nasıl ölçmeliyiz? *RadyoVizyon*, 10. 5-8.
- Arun, Ö., (2012). Cultivated citizens? Cultural Capital, Class, Gender and Generations in Contemporary Turkey. *METU Studies in Development*, 39(3), 283-302.
- Arun, Ö., (2015a). Alan, Sermaye, Beğeni: Sınırlar ve İmkanlar. *Modus Operandi*, 3(8), 209-219.

- Arun, Ö., (2015b). *Eşitsizliklerin Kavşağında: Çağdaş Türkiye’de Yaşlılık ve Sağlık*, içinde D. Alptekin (Ed.), *Hasta Toplum* (pp. 125-144), Ankara: Nobel Yayınları. ISBN: 9786053201205
- Arun, Ö., (2016). Türkiye’de Sosyal Araştırmanın Makamı: Larvatus prodeo! ve Sosyal Araştırmalarda Krizi Aşmak İçin Üç Strateji. *Sosyoloji Divanı*, 8, 187-200.
- Arun Ö. ve Pamuk D., (2014). Kurumsal Bakım Sektöründe Ageism: Yaşlı Bakım Personelinin Yaşlanma ve Yaşlılığa İlişkin Ayrımcı Tutumlarının Nedenleri ve Müdahale Önerileri. *Mediterranean Journal of Humanities*, 4(2), 19-33.
- Arun, Ö. ve Elmas, Ç., (2016). Yaşlılıkta Ayrım: Çağdaş Türkiye’de Yerel Yönetimleri Bekleyen Zorluklar. *Sosyoloji Dergisi*, 36(2), 351-372.
- Bal, H. Ç., (2013). *Social Policy Perspective on Informational Capitalism: A Case Study On Digital Inequality And Disability In Turkey*. Middle East Technical University: Diss., Ankara.
- Bal, H. Ç., Kalaycı, C. ve Artan, S., (2015). Farklı Gelir Grubuna Sahip Ülkelerde Dijital Bölünmenin Boyutu ve Belirleyicileri. *Uluslararası Ekonomi Ve Yenilik Dergisi*, 1(2), 107-123.
- Baker, U., (1988). Homo Homunculus: Kendini Yaratamayan İnsan. *Sistem dergisi: Dönemli Yayıncılık*, Sayı: 2(8): 78.
- Bayraktutan, G., (2014). *Sunuş- Tavır, Merak, Araç: Doru Yol Boyunca Yürümek*. M. Binark (Ed.) *Yeni medya çalışmalarında araştırma yöntem ve teknikleri* (ss. 9-14). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bekkers, V. ve Zouridis, S., (1999). Electronic Service Delivery In Public Administration: Some Trends And Issues. *International Review of Administrative Sciences*, 65(2), 183-196.
- Bennett, T., Savage, M., Silva, E. B., Warde, A., Gayo-Cal, M., ve Wright, D., (2009). *Culture, Class, Distinction*. Routledge.
- Binark, M. ve Bayraktutan-Sütcü, G., (2008). Türkiye’de İnternet Kafeler: İnternet Kafeler Üzerine Üretilen Söylemler ve Mekân-Kullanıcı İlişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 41(1), 113-148.

- Binark, M. ve Bayraktutan, G., (2011). *Dijital Oyun Kültürü Haritasında Oyuncular: Dijital Oyuncuların Habitusları ve Kariyer Türevleri*. içinde Aslı T. Aydemir (Der.), Katılımın "e-hali": Gençlerin Sanal Alemi. Alternatif Bilişim: İstanbul
- Binark, M., (2014a). *Giriş*. M. Binark (Ed.) Yeni Medya Çalışmalarında Araştırma Yöntem Ve Teknikleri (ss. 15-25). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Birkök, M. C., (2015). Sağlık Sosyolojisi Paradigmaları ve Sağlığı Etkileyen Sosyal Faktörler. *Journal of Public Health Nursing-Special Topics*. 1(3),1-6.
- Blasius, J., ve Friedrichs, J., (2008). Lifestyles In Distressed Neighborhoods: A Test Of Bourdieu's "Taste Of Necessity" Hypothesis. *Poetics*, 36(1), 24-44.
- Boje, C. ve Dragulanescu, N. G., (2003). *"Digital Divide" In Eastern European Countries And Its Social Impact*. Proceedings of the 2003 American Society for Engineering Education Annual Conference & Exposition.
- Bottero, W., (2015). *Social Class Structures And Social Mobility: The Background Context*. içinde M. Formosa & P. Higgs (Ed.), Social Class in Later Life Power, Identity And Lifestyle. Great Britian: Policy Press. 24-35.
- Bourdieu, P., (1977). *Outline Of A Theory Of Practice*. New York: Cambridge University Press.
- Bourdieu, P., (1984). *Distinction: A Social Critique of The Judgement of Taste*. Harvard University Press.
- Bourdieu, P., (1986). *The Forms of Capital*. içinde Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education. New York: Greenwood
- Bourdieu, P., (1987). What Makes a Social Class? On the Theoretical and Practical Existence f Groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32, 1-17.
- Bourdieu, P., (1989). Social Space and Symbolic Power. *Sociological Theory*, 71(1).
- Bourdieu, P., (1990). *The Logic of Practice*. Cambridge: Polity.
- Bourdieu, P., (2013). *Bilimin Toplumsal Kullanımları Bilimsel Alanın Klinik Bir Sosyolojisi İçin*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P., (2014). Simgesel Sermaye ve Toplumsal Sınıflar. *Cogito*, 76, 192-203.
- Bourdieu, P., (2015a). *Ayrım: Beğeni Yargısının Toplumsal Eleştirisi*. Ankara: Heretik Yayınları.

- Bourdieu, P., (2015b). *Devlet Üzerine, College De France Dersleri (1989-1992)*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bourdieu, P., (2016a). *Akademik Aklın Eleştirisi: Pascalca Düşünme Çabaları*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Bourdieu, P., (2016b). *Sosyoloji Meseleleri*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Bourdieu, P., Boltanski, L., Castel, R., Chamboredon, J. C. ve Schnapper, D., (1990). *Photography: A Middle-Brow Art*. Cambridge: Polity,
- Bourdieu, P. ve Wacquant, J. D., (2003). *Düşünümsel Bir Antropoloji için Cevaplar*. İstanbul: İletişim Yayınları
- Bourdieu, P. ve Passeron, J., (2015). *Varisler: Öğrenciler ve Kültür*. Ankara: Heretik Yayınları.
- Böck, M., (2010). Information Habitus, Digital Literacies and Mobile Learning. *International Journal for Mobile and Blended Learning*, 30-41.
- Brock, A., Kvasny, L. ve Hales, K., (2010). Cultural Appropriations of Technical Capital: Black Women. Weblogs, And the Digital Divide. *Information, Communication & Society*, 13(7), 1040-1059.
- Butler, R.N., (1975). *Why Survive? Being Old in America*. New York: Harper and Row.
- Caiazza, J. C., (2013). *The Disunity of American Culture Science, Religion, Technology, and the Secular State*. Transaction Publishers.
- Castells, M., (2005). *Enformasyon Çağı: Ekonomi: Toplum ve Kültür, Ağ Toplumunun Yükselişi*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çeviker, A., (2007). Dijital Bölünme ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi. *Mardin*, 169.
- Chappell J. N., (2014). “*Intersecting in Equalities: Implications for Care Givers*”. içinde Ö. Arun (Ed.), 6th International Social & Applied Gerontology Symposium: Aging & Care Giving in the 21st Century – Implications for Research, Policy, Education & Programming. 19-43. Antalya.
- Collins, P. H., (2000). Gender, Black Feminism, and Black Political Economy. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 568(1), 41-53.
- Collins, P. H., (2011). Piecing Together a Genealogical Puzzle: Intersectionality and American Pragmatism. *European Journal of Pragmatism and American Philosophy*, 3(2), 88-112.

- Collins, P. H. ve Bilge, S., (2016). *Intersectionality*. John Wiley & Sons.
- Connell, R. W. (2014). *Gender and Power: Society, The Person and Sexual Politics*. John Wiley & Sons.
- Costa, C., (2013). The Habitus of Digital Scholars. *Research in Learning Technology*. 21(1), 212-274.
- Crenshaw, K., (1989). Demarginalizing The Intersection of Race And Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *U. Chi. Legal F.* 139.
- Crenshaw, K., (1991). Mapping the Margins: Intersectionality, Identity Politics, And Violence Against Women of Color. *Stanford Law Review*, 1241-1299.
- Demir, M., (2011). İş Yaşamında Ayrımcılık: Turizm Sektörü Örneği. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*. 8(1), 760-784.
- Deursen, A. ve Helsper, E., (2016). *Quantity and Quality of Support for Digital Engagement*. içinde The 66th Annual Conference of the International Communication Association: Communicating with Power. Fukuoka: Japan.
- Dewey, J. ve Bentley, A.F., (1991). *Knowing and the Known. John Dewey: The Later Works, 1925-1953*. Carbondale: Southern Illinois University Press.
- DiCaterino, A., ve Pardo, T. A. (1996). The World Wide Web As A Universal Interface to Government Services. *Center for Technology in Government*, Albany, NY.
- DiMaggio, P., (1979). On Pierre Bourdieu. *American Journal of Sociology*, Vol. 84, No. 6, 1460-1474.
- DiMaggio, P. ve Hargittai, E., (2001). From The ‘Digital Divide’to ‘Digital Inequality’: Studying Internet Use as Penetration Increases. *Princeton: Center for Arts and Cultural Policy Studies*, Woodrow Wilson School, Princeton University, 4(1), 4-2.
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Celeste, C. ve Shafer, S., (2004). From Unequal Access to Differentiated Use; A Literature Review and Agenda for Research on Digital Inequality. *Social Inequality*, 355-400.
- Drabowicz, T. P., (2012). *Digital Inequalities as Class Inequalities? A Comparison Of Youth In Advanced Societies In-And Outside Europe* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). European University Institute, Florence.

- Ecevit, Y., Gündüz-Hosgör, A. ve Tokluoglu, C., (2003). Professional Women in Computer Programming Occupations: The Case of Turkey. *Career Development International*. 8(2) 78-87.
- Elmas Ç. ve Arun, Ö., (2017). *Türkiye'de Dijital Eşitsizlik*. I. İlişkisel Sosyal Bilimler Kongresi Özet Bildiri Kitapçığı. Yeditepe Üniversitesi: İstanbul.
- Emirbayer, M. ve Goldberg, C. A., (2005). Pragmatism, Bourdieu, And Collective Emotions in Contentious Politics. *Theory and Society*. 34(5), 469-518.
- Emirbayer, M. ve Schneiderhan, E., (2015). *Demokrasi Üzerine Dewey ve Bourdieu*. içinde Gorski, P.S. (Ed.). Bourdieu ve Tarihsel Analiz. Heretik Yayınları: Ankara.
- Fidan, H. ve Şen, H., (2015). Sayısal Bölünmenin Ölçülmesinde Gini Yaklaşımı: Türkiye'de Kentsel, Kırsal ve Cinsiyet Açısından Sayısal Bölünme Düzeyleri. *Journal of International Social Research*, 8(39).
- Friedman, S., Savage, M., Hanquinet, L., ve Miles, A., (2015). Cultural Sociology and New Forms of Distinction. *Poetic*, 53, 1-8.
- Göker, E., (2007). *Ekonomik İndirgemeci mi Dediniz?*. içinde Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Graham, R., (2008). The Stylisation of Internet Life: Predictors of Internet Leisure Patterns Using Digital Inequality and Status Group Perspectives. *Sociological Research Online*. 13(5), 5.
- Gray, K. L., Buyukozturk, B. ve Hill, Z. G., (2017). Blurring The Boundaries: Using Gamergate to Examine “Real” and Symbolic Violence Against Women in Contemporary Gaming Culture. *Sociology Compass*. 11(3).
- Grenfell, M., (2014). *Bourdieu and Data Analysis*. içinde Grenfell, M., ve Lebaron, F., (Ed.) Bourdieu and data analysis: Methodological Principles and Practice. Peter Lang: 7-34.
- Gomes dos Santos, E., (2014). *Characteristics Associated With The Lack of Interest in Use of The Internet in Brazil*. UK Academy for Information Systems Conference Proceedings 2014
- Hacking, I., (2005). *Şansın Terbiye Edilişi*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Halford, S. ve Savage, M., (2010). Reconceptualizing digital social inequality. *Information, Communication & Society*, 13(7), 937-955.

- Hargittai, E., (2002). Beyond Logs and Surveys: In-depth Measures of People's Web Use Skills. *Journal of the Association for Information Science and Technology*, 53(14), 1239-1244.
- Hargittai, E., (2010). Digital Na(t)ives? Variation in Internet Skills and Uses Among Members of The "Net Generation". *Sociological Inquiry*. 80(1), 92-113.
- Heeks, R. B., (2001) Understanding e-Governance for Development. *i-Government paper no.11 Institute for Development Policy and Management: University of Manchester*.
- Helsper, E., (2008). Digital Inclusion: an Analysis of Social Disadvantage and the Information Society. *Department for Communities and Local Government*, London, UK. ISBN 9781409806141.
- Henninger, M., (2017). Government Information: Literacies, Behaviours and Practices. *Government Information Quarterly*. 34(1), 8-15.
- Jackson, L. A., Zhao, Y., Kolenic, A., Fitzgerald, H. E., Harold, R. ve Von Eye, A., (2008). Race, Gender, and Information Technology Use: The New Digital Divide. *Cyber Psychology & Behavior*. 11(4) 437-442.
- Kalaycı, C., (2013). Dijital bölünme, Dijital Yoksulluk ve Uluslar Arası Ticaret. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 27(3). 145-162.
- Kalkınma Bakanlığı, (2013). *2018 Bilgi Toplumu Stratejisinin Yenilenmesi Projesi: Toplumsal Dönüşüm Eksenine*. Ankara.
- Karadeniz, O. ve Öztepe, N., (2013). Türkiye'de Yaşlı Yoksulluğu. *Calisma ve Toplum*, 38(3).
- Karakaya-Polat, R., (2005). The Internet and Political Participation Exploring The Explanatory Links. *European Journal of Communication*, 20(4), 435-459.
- Karakaya-Polat, R., (2012). Digital Exclusion in Turkey: A Policy Perspective. *Government Information Quarterly*, 29(4), 589-596.
- Karakehya, H., (2009). Türk Ceza Kanununda Bilişim Sistemine Girme Suçu. *TBMM Dergisi*. 81(1), 1-24.
- Katz, J.E. ve Rice, R. E., (2002). *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction*. MIT Press.
- Kılıç, Ç., (2011), Küreselleşen Dünyada Dijital Bölünme Sorunu. *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi* 13 (1), 81-91.

- Kvasny, L., (2005). The Role of the Habitus in Shaping Discourses About The Digital Divide. *Journal of Computer-Mediated Communication*. 10(2).
- La Porte, T. M., de Jong, M., ve Demchak, C., (1999). *Public organizations on the World Wide Web: Empirical correlates of administrative openness*. In Proceedings of the 5th National Public Management Research conference, College Station, TX.
- Lizardo, O., (2004). The Cognitive Origins of Bourdieu's Habitus. *Journal for the Theory of Social Behaviour*, 34(4), 375-401.
- Löfgren, K., (2007). 'Pierre Bourdieu, Mütakabiliyet Analizi ve İstatistik Eğitimi', Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mauss, M., (2005). *Sosyoloji ve Antropoloji*. İstanbul: Doğu-Batı Yayınları.
- Marx, K., (2003). *Kapital: Kapitalist üretimin eleştirel bir tahlili*. Sol Yayınları.
- Meng, H. J. ve Hsieh, H. F., (2013). Using Cultural Capital to Analyse the Digital Divide Experienced by Students Living in Remote Areas. *Global Journal of Engineering Education*. 15(2), 82-87.
- Micheli, M., (2015). What is New in the Digital Divide? Understanding Internet Use by Teenagers from Different Social Backgrounds. *Digital Distinctions and Inequalities. Emerald Studies in Media and Communications: Communication and Information Technologies*.
- Morris, A., Goodman, J. ve Brading, H., (2007). Internet Use and Non-use: Views of Older Users. *Universal Access in the Information Society*. 6(1), 43-57.
- Mossberger, K., Tolbert, C. J. ve Stansbury, M. (2003). *Virtual Inequality: Beyond The Digital Divide*. United States America: Georgetown University Press.
- Neuman, L. W., (2002). *Social Research Methods: Qualitative and Quantitative Approaches*. Pearson Pub: Boston.
- OECD (2015). *Digital Economy Outlook 2015*. OECD Publishing: Paris
- Olphert, W. ve Damodaran, L., (2013). Older People and Digital Disengagement: a Fourth Digital Divide?. *Gerontology*. 59(6), 564-570.
- Öğüt, V. S. ve Çeğin, G., (2007). *Sosyo-Tarihsel Teorinin Sınıfla İlişkisel Sosyolojik Perspektiften Yeni Bir Sınıf Kavrayışı Denemesi*, İzmir: Duvar Yayınları.

- Öğüt, V. S., (2012). *Sosyal Bilimler Metodolojisinde 'Birey(cilik)' Sorunsalı: Metodolojik Bireyciliğin 'Birey' Anlayışı ve Diğer Bireycilik Türleriyle Bağlantısı*. Doktora Tezi: Ege Üniversitesi, İzmir.
- Öğüt, V.S., (2014). *Adına Layık Bir Sosyal Bilimin “Gezi” Gündemleri*. Gezi ve Sosyoloji: Nesneye Yüzleşmek, Nesneyi Kurmak, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 137-149.
- Özçetin, B., Arslan, U. T. ve Binark, M. (2012). Türkiye’de Internet, Kamusalılık ve Demokratik Kanaat Oluşumu. *Dergipark Akademik*, 18 (72), 51-76.
- Öztürk, L., (2002). Dijital Uçurumun Küresel Boyutları. *Ege Akademik Bakış* 2(1), 127-136. Ege Üniversitesi.
- Öztürk, L., (2005). Türkiye’de Dijital Eşitsizlik: Tübitak-Bilten Anketleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* (24).
- Panofsky, E., (1955). *The History of Art as A Humanistic Discipline*. Meaning in the visual arts, 11.
- Peirce, C. S., (1994). *The Collected Papers of Charles Sanders Peirce*. Electronic Edition. Volume 8: Reviews, Correspondence, and Bibliography. IntelLex Corporation.
- Prieur, A. ve Savage, M., (2013). Emerging Forms of Cultural Capital. *European Societies*, 15(2), 246-267.
- Popper, K., (2002). *The Logic of Scientific Discovery*. Routledge: Psychology Press.
- Prensky, M., (2001). Digital Natives, Digital Immigrants. *On the Horizon*. 9:1–6.
- Rockquemore, K. A., (1998). Between Black and White Exploring the “Biracial” Experience. *Race and Society*, 1(2), 197-212.
- Robinson, L., (2009). A Taste for the Necessary: a Bourdieuan Approach to Digital Inequality. *Information, Communication & Society*, 12(4), 488-507.
- Robinson, L., (2011). Information-Channel Preferences and Information-Opportunity Structures. *Information, Communication & Society*, 14(4), 472-494.
- Rodrigo, P., (2011) The Dynamic of Hexis in Aristotle's Philosophy, *Journal of the British Society for Phenomenology*, 42:1, 6-17.
- Selwyn, N., (2006). Digital Divison or Digital Decision? A Study of Non-Users and Low Users Of Computer. *Poetics*, 34(4-5), 273-292.
- Shakespeare, W., (2000). *As You Like It*. Cambridge University Press (33).

- Stern M., Adams A. ve Elsasser S., (2009). How Levels of Internet Proficiency Affect Usefulness of Access Across Rural, Suburban, and Urban Communities. *Sociological Inquiry*. 79(4):391–417.
- Straubhaar, J., Spence, J., Tufekci, Z. ve Lentz, R., (2012). *Inequailty in The Technopolis: Race, Class, Gender, and The Digital Divide In Austin*. Austin: University of Texas Press.
- Swartz, D., (2011). *Kültür ve İktidar: Pierre Bourdieu'nün Sosyolojisi*, İstanbul: İletişim Yay.
- Swartz, D.L., (2015). *Bourdieu'cü Perspektiften Sosyolojik Analiz İçin Meta-İlkeler*. Bourdieu ve Tarihsel Analiz. Ankara: Heretik Yayınları.41-65.
- Sterne, J., (2003). Bourdieu, Technique and Technology. *Cultural Studies*, 17(3-4), 367-389.
- Şen, A. ve Akdeniz, S., (2012) Sayısal Uçurumla Başetmek: OECD Trendleri ve Türkiye. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 6(1), 54-75.
- Sunar, L., (2016). *Türkiye Sosyo-Ekonomik Statü Endeksi Geliştirme Projesi*. İstanbul: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TUBİTAK). Proje No: 113K506
- Tatlıcan, Ü. ve Çeğin, G., (2007). *Bourdieu ve Giddens: Habitus veya Yapının İkiliği*. Ocak ve Zanaat Pierre Bourdieu Derlemesi, Der: Güney ÇEĞİN, Emrah GÖKER, Alim Arlı, Ümit Tatlıcan, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Thorpe, H., (2015). Understanding Snowboarding Bodies with Bourdieu: Some Reflections With The Snow Field. *Pierre Bourdieu and physical culture*, 134-141.
- Tichenor, P. J., Donohue, G. A. ve Olien, C. N., (1970). Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge. *Public Opinion Quarterly*. 34(2), 159-170.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2013). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*, 2013. Ankara
- Türkiye İstatistik Kurumu (2014). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*, 2014. Ankara.
- Türkiye İstatistik Kurumu (2014). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Saistemi*, 2014. Ankara.
- Toso, S., Atlı, Ş. M. ve Mardikyan, S., (2015). Türkiye'nin Bölgeleri Arasında Sayısal Uçurum. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi* 10(1), 41-49.
- UDHB (2016). *2016-2019 Ulusal Siber Güvenlik Stratejisi*. T.C. Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı: Ankara

- Uğuz, E. H., (2011) "Digital Divide in Turkey and Bridging the Digital Divide" *Journal of US-China Public Administration*, 8 (6), 629-639.
- van Dijk, T. A., (1997). What is Political Discourse Analysis. *Belgian journal of linguistics*, 11(1), 11-52.
- van Dijk, J. A., (2005). *The Deepening Divide: Inequality in The Information Society*. United Kingdom: Sage Publications.
- van Deursen, A. ve van Dijk, J., (2011). Internet Skills and the Digital Divide. *New Media and Society*. 13(6), 893-911.
- van Deursen, A. J. ve van Dijk, J. A., (2015). Toward A Multifaceted Model of Internet Access for Understanding Digital Divides: An Empirical Investigation. *The Information Society*, 31(5), 379-391.
- van Deursen, A.J. ve Helsper E.J., (2015) The Third-Level Digital Divide: Who Benefits Most From Being Online? *The Information Society*, 22(5), 279-290.
- van Deursen, A. J., Helsper, E. J. ve Eynon, R., (2016). Development and Validation of The Internet Skills Scale (ISS). *Information, Communication & Society*, 19(6), 804-823.
- Warschauer, M., (2004). *Technology and Social Inclusion: Rethinking the Digital Divide*. MIT press.
- Wayne, M., (2006). *Marksizm ve Medya Araştırmaları: Anahtar Kavramlar, Çağdaş Eğilimler*. İstanbul: Yordam.
- Webb, J., Schirato, T. ve Danaher, G., (2002). *Understanding Bourdieu*. California: Sage
- Weerakkody, V., Dwivedi Y.K., El-Haddadeh, R., Almuwil, A. ve Ghoneim, A., (2012). Conceptualizing E-Inclusion in Europe: An Explanatory Study, *Information Systems Management*, 29(4), 305-320.
- Willig, I., Hartley, J. ve Waltorp, K., (2015). Field Theory Approaches to New Media Practices: An Introduction and Some Theoretical Considerations. *Mediekultur*. 31(58), 1-12.
- Witte, J. C. ve Mannon, S. E., (2010). *The Internet and Social Inequalities*. Routledge.
- World Bank (1993). *Turkey Informatics and Economic Modernization*. A World Bank country study. Washington, DC: The World Bank.
- Yıldız, M., (2007): E-Government Research: Reviewing The Literature, Limitations, and Ways Forward. *Government Information Quarterly*. 24(3): 646-665.

- Yıldız, M., (2009). Digital divide in Turkey: A general assessment. Handbook of Research on Overcoming Digital Divides: Constructing an Equitable and Competitive Information Society: *Constructing an Equitable and Competitive Information Society*, ss 75.
- Zhang, W., (2010). Technical Capital and Participatory Inequality in Edeliberation: An Actor–Network Analysis. *Information, Communication & Society*, 13(7), 1019-1039.
- Zillien, N. ve Hargittai, E., (2009). Digital Distinction: Status Specific Types of Internet Usage. *Social Science Quarterly*, 90(2), 274-291.

İnternet Kaynakları

- Arun, Ö., (2014). “Yaşlanma Politikaları Sadece Yaşlılarla İlgili Değildir!”. <http://geroagenda.com/kose-yazilari/yaslanma-politikalari-sadece-yasli-larla-ilgili-degildir/> (Erişim Tarihi: 17 Mayıs 2017).
- Arun Ö., (2017). *Aging Is Only A Word!* [Öz]. Association for Gerontology in Higher Education 43rd Annual Meeting and Educational Leadership Conference, Miami, ABD.. https://www.aghe.org/images/aghe/annual_meeting/miami/AGHE-2017-Abstract-Book.pdf (Erişim Tarihi: 13 Mayıs 2017).
- Binark, M., (2014b). “Türkiye’de Neden Yeni Medya Okuryazarlığı Politikası Gerekli?”. <http://www.milliyet.com.tr/yazarlar/dusunenlerin-dusuncesi/turkiye-de-neden-yeni--medya-okuryazarligi-politikasi-gerekli--1976652/>. (Erişim Tarihi: 7 Temmuz 2017).
- Bora, A., (2017). *Kesişimsellik*. <http://www.birikimdergisi.com/haftalik/8225/kesisimsellik#.WVlk--ojygdU>. (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2017).
- Devlet Planlama Teşkilatı (2002). *e-Devlet’e Geçiş Sürecinde Kamu-net Çalışmaları*. http://www.bilgitoplumu.gov.tr/wpcontent/uploads/2014/04/eDevlete_Gecis_Surecin_de_KAMU-NET_Calismalari.pdf. (Erişim Tarihi: 22 Mayıs 2017).
- Filiztekin, A., (2010). *Türkiye’de Bölgelerarası Gelişmişlik Farkları ve Bütünsel Politika Gerekliliği*. http://research.sabanciuniv.edu/14091/1/ButunselPolitika_2010.pdf. (Erişim Tarihi: 12 Nisan 2017).
- Poster, M., (1995). *The Net as a Public Sphere? On Newsstands Now*. (Wired Dergisinden). <https://www.wired.com/1995/11/poster-if/> (Erişim Tarihi: 25 Mayıs 2017).
- TBMM, (2002). 58. Hükümet programı. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP58.htm> (Erişim Tarihi: 11 Şubat, 2017).

- TBMM, (2003). 59. *Hükümet programı*. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP59.htm> (Erişim Tarihi: 11 Şubat, 2017).
- TBMM, (2007). 60. *Hükümet programı*. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP60.htm> (Erişim Tarihi: 11 Şubat, 2017).
- TBMM, (2011). 61. *Hükümet programı*. <https://www.tbmm.gov.tr/hukumetler/HP61.htm> (Erişim Tarihi: 11 Şubat, 2017).
- T.C. Ulaştırma Bakanlığı. (1999). *Türkiye Ulusal Enformasyon Altyapısı Anaplanı Sonuç Raporu*.
<http://www.bilgitoplumu.gov.tr/Documents/1/Yayinlar/991000TuenaRapor.pdf>. (Erişim Tarihi: 11 Şubat, 2017).
- T.C. Başbakanlık (2003). *Başbakanlık Genelge*.
http://akgul.bilkent.edu.tr/DPTBTD/mevzuat/2003_48_eDTr.pdf. (Erişim Tarihi: 30 Mayıs 2017).
- T.C. Başbakanlık. (2017). *Geçmiş Hükümetler*.
<https://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/Global/Government/pgCabinetHistory.aspx> (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2017).
- T.C. Başbakanlık. (2014). 62. *Hükümet programı*.
<http://www.basbakanlik.gov.tr/Forms/Article/pgArticle.aspx?Id=330c57ae-5592-49d1-9f67-6052fee59f3d>. (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2017).
- T.C. Başbakanlık. (2015). 64. *Hükümet programı*.
https://www.basbakanlik.gov.tr/docs/KurumsalHaberler/64.hukumet_programi.pdf (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2017).
- T.C. Başbakanlık. (2016). 65. *Hükümet programı*.
http://reformlar.gov.tr/ui/pdf/65_hukumet_program.pdf (Erişim Tarihi: 11 Şubat 2017).
- Yıldız, M. ve Karakaya-Polat, R., (2012). *Türkiye'deki e-Devlet Araştırma ve Uygulamalarının Eleştirel Bir Değerlendirmesi ve Öneriler*.
<https://hacettepe.academia.edu/METEYILDIZ> (Erişim Tarihi: 12.07.2017)

EK 1- HBTk-2014 Mikro Veri Kullanım Taahhütnamesi

DAĞITIMINDA KISITLAMA OLMAYAN MİKRO VERİ KULLANIM TAAHHÜTNAMESİ

MADDE1- İşbu taahhütname, Başkanlık dışına çıkmasında sakınca olmayan mikro verilerin kullanım esaslarını, ilkeleri ve yükümlülükleri belirler.

MADDE2- İşbu taahhütname, Madde 1'de belirtilen amaç doğrultusunda **Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanımı Araştırması, 2004-2005, 2007-2014 ve Zaman Kullanımı Araştırması 2006 yılları** mikro veri setlerinin Türkiye İstatistik Kurumu Mikro Veriye Erişim ve Kullanımı Hakkındaki Yönerge çerçevesinde kullanımını düzenler.

MADDE 3- Mikro verilerin kullanımı için aşağıdaki hükümler uygulanır:

- a) Araştırmacının hatalı hesaplama sonucu elde ettiği bulgular, sadece araştırmacıyı bağlar.
- b) Araştırmacı, çalışmadan elde ettiği sonuçları yayınlarken kullandığı Kurum mikro verilerini kaynak gösterir.
- c) Araştırmacı, yayımladığı rapor, makale, yayın vb. çalışmalarının bir kopyasını en geç üç ay içerisinde Kurum Kütüphanesine göndermekle yükümlüdür. Bu yükümlülüğünü yerine getirmedeği tespit edilen araştırmacının daha sonraki mikro veri kullanım talepleri karşılanmaz.
- d) Araştırmacı aldığı mikro veri setini çoğaltamaz, üçüncü şahıslara veremez, satamaz veya devredemez.

MADDE 4- Araştırmacı, 5429 sayılı Türkiye İstatistik Kanunu'nun 13. ve 14. maddeleri ile "Resmî İstatistiklerde Veri Gizliliği ve Gizli Veri Güvenliğine İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik"te tanımlanan gizlilik ilkelerini dikkate alarak, bu ilkeyi ihlal edecek bilgi, tablo vb. yayımlamayacağını ve mikro verileri sadece istatistik üretmek amacıyla kullanacağını iş bu metin ile taahhüt etmiş sayılır.

MADDE 5- İhtilaf halinde Ankara Mahkemeleri yetkilidir.

MADDE 6- İşbu taahhütname **Özgür ARUN** tarafından Türkiye İstatistik Kurumu'na verilmek üzere düzenlenmiştir. Bu taahhütnameye ilişkin olarak yapılan bütün tebligat ve yazışmalar aşağıdaki adrese iletilir. Adres değişikliği yazılı olarak tebliğ edilmediği sürece bu adrese yapılan bildirimler geçerli sayılır.

**Akdeniz Üniversitesi
Dumlupınar Bulvarı Kampus
07058 ANTALYA**

Tel: 0 242 227 44 00/4199

Yukarıda yer alan hükümleri kabul ettiğimi ve bunlara uyacağımı taahhüt ederim.

Ad: **Özgür**

Soyad: **ARUN**

Tarih: **12/01/2016**

İmza:

EK 2- HBTk-2014 Verikatalogunda Yer Alan Kavramlar ve Tanımlar

Hanehalkı: Aralarında akrabalık bağı bulunsun ya da bulunmasın aynı konutta yaşayan, temel ihtiyaçlarını birlikte karşılayan, hanehalkı hizmet ve yönetimine iştirak eden bir veya birden fazla oluşan topluluktur.

Kurumsal Olmayan Nüfus: Okul, yurt, otel, çocuk yuvası, huzurevi, özel nitelikteki hastahane, hapishane, kışla ya da orduevinde ikamet edenler dışında kalan nüfustur.

Hanehalkı ferdi: Hanehalkını meydana getiren topluluğun bir üyesidir. Bununla birlikte kurumsal nüfus kapsamında yer alanlar (askerde ve hapiste olanlar, huzurevlerinde kalan yaşlılar, yurttaki öğrenciler, çocuk yuvasında kalanlar, 12 ayı aşkın bir süredir hastanede kalanlar), hanede kalış süresi 12 aydan az olan misafirler, hanehalkından evlenme, askere gitme, çalışmaya gitme, eğitime gitme, torununa bakmaya gitme vb. sebeplerle kesin olarak veya uzun süreli olarak ayrılanlar (12 ay ve daha fazla süre için) hanehalkı ferdi olarak kapsamamaktadır.

Meslek: Uluslararası Standart Meslek Sınıflaması (ISCO-08)

Eğitim: Bireylerin eğitim durumları hakkındaki bilgiler Uluslararası Standart Eğitim Sınıflamasına (ISCED,2011) uygun olarak sınıflandırılmıştır.

İşteki durum: İstihdam edilen ve daha önce bir işte çalışmış olanlar, Uluslararası İşteki Durum Sınıflamasına (ICSE,1993) uygun olarak sınıflandırılmaktadır.

İşsiz: Referans dönemi içinde istihdam halinde olmayan (kar karşılığı, yevmiyeli, ücretli ya da ücretsiz olarak hiç bir işte çalışmamış ve böyle bir iş ile bağlantısı da olmayan) kişilerden iş aramak için son üç ay içinde iş arama kanallarından en az birini kullanmış ve 15 gün içinde işbaşı yapabilecek durumda olan kurumsal olmayan çalışma çağındaki tüm kişiler işsiz nüfusa dahildirler.

İşgücüne Dahil Olmayanlar: İşsiz veya istihdamda olmayan 16 ve daha yukarı yaştaki nüfustur.

Ev işleriyle meşgul: Kendi evinde ev işleriyle meşgul olması nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya da hazır olmayan kişilerdir.

Emekli: Bir sosyal güvenlik kuruluşundan emekli olduğu için iş aramayan ve iş başı yapmaya da hazır olmayan kişilerdir.

Öğrenci: Bir öğrenim kurumuna devam etmesi nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya da hazır olmayan kişilerdir.

Engelli: Bedensel özür, hastalık veya yaşlılık nedeniyle iş aramayan ve iş başı yapmaya da hazır olmayan kişilerdir.

Taşınabilir bilgisayar (laptop, tablet): Dizüstü bilgisayarlardır. Masaüstü bilgisayarlar ile yapılan tüm görevleri yerine getirmenin yanı sıra kolayca taşınabilmektedir.

Oyun konsolu: İnternete bağlanabilen oyun makinesi olarak tanımlanabilir. Taşınabilir oyun konsolları dahildir. Örnek olarak, Sony playstation, Nintendo Wii ve Microsoft Xbox. PSP vb

Akıllı Televizyon (Smart TV): İçinde kablolu ya da kablosuz internete bağlanma özelliği bulunan TV'lere Smart TV denir. Bu tür TV'lerin içinde işlemcisi ve belleği olan küçük bir bilgisayar vardır. Anakarta gömülü işlemcili sistemlerdendir. USB port'ları olduğundan USB bellek ya da harici disk takılabilir ve içindeki videolar, resimler görüntülenebilir. USB/DLNA üzerinden video oynatma, uygulamalar ve oyunlar oynatma, PVR/DVR işlevi ile ayrı bir cihaz kullanmadan yayınları kaydetme, hareket ve sesli denetim özelliklerinin yanında FACEBOOK, TWITTER vb. E-posta hesaplarınıza ve milyonlarca web sitesinden dilediğinize erişebilme ve TV izleme konforunda internette gezinme olanağı sağlayan televizyonlardır.

Hemen her gün: Her hafta 4 gün ve daha fazla kullanılıyor ise işaretlenecektir.

Haftada en az bir defa: Her hafta 1 ile 3 gün arasında kullanılıyor ise işaretlenecektir.

Ayda en az bir defa: Ayda bir defa ama her hafta kullanılmıyor ise işaretlenecektir.

Ayda bir defadan az: Tüm yıl dikkate alındığında bazı aylar hiç kullanılmıyor ve diğer aylarda bir defa kullanılıyor ise seçilecektir.

Evde: Amacı ne olursa olsun (özel veya iş amacı) evde İnternet kullanıldı ise işaretlenecektir.

İşyerinde (evde çalışanlar hariç): Evini iş yeri olarak kullanan fertler (çevirmen, dergi editörü vb.) işyeri kısmını işaretlemeyip evde seçeneğini seçmelidirler.

Bir başka kişinin evinde: Bu şık cevaplayıcının işyeri bir başka kişinin evi ise kullanılmamalıdır.

Web siteleri aracılığıyla bilgi paylaşımı: Blog siteleri, facebook, twitter vb. toplumsal ve siyasal konular ile ilgili görüşleri paylaşmak, okumak şeklinde pasif katılım veya yazmak şeklinde aktif katılımlar kapsama dahildir. Facebook ve Twitter en çok bilinen ve kullanılan sosyal ağlar olduğu için örnek olarak verilmişlerdir.

Online haber, gazete ya da dergi okuma: Ücretsiz veya abonelik gerektiren tüm çevrimiçi (online) gazete ve dergiler kapsama dahildir.

Mal ve hizmetler hakkında bilgi arama: Satın alma öncesi mal ve hizmetler hakkında bilgi aramayı kapsamaktadır. Ev eşyası, film, müzik, video oyunları, kitaplar, e-öğrenme materyalleri, elbise, elektronik ekipmanlar, bilgisayar yazılım hizmetleri, bankacılık hizmetleri, sağlık hizmetleri vb.

Mal ve hizmet satışı (iş ile ilgili olmayan, açık artırma ile satış vb.): Bir web sitesi üzerinde verilen otomobil ilanı üzerine, alıcının satıcıyı telefon veya e-posta ile ilişkiye geçerek satış işlemi sonuçlandırması İnternet üzerinden mal ve hizmet satışı olarak tanımlanamaz. Alıcı satış işlemini internet üzerinde doldurduğu form ile otomatik olarak gerçekleştirdiği durumda bu seçenek işaretlenmelidir. Ayrıca, İnternet üzerinden mal ve hizmet satışının gerçekleşmesi için ödemelerin online olarak yapılmasına da gerek yoktur.

İnternet bankacılığı: Ödemeler ve transferler için gerçekleştirilen elektronik işlemleri kapsamaktadır. İnternet üzerinden yapılan hisse senedi ve sigorta alımları İnternet bankacılığı başlığı altında yer almamalıdır. Eğer hisseler veya finansal hizmetler için gerçekleştirilen basit bilgi amaçlı aramalar yapılıyor ise bunlar Soru B16 6. seçenekte yer alan mal ve hizmetler için bilgi arama seçeneğinde işaretlenecektir.

Bilgi edinmek: Kamu kuruluşlarının web sayfasından herhangi bir konuda bilgi almak kastedilmektedir. Yerel ya da merkezi yönetimde yer alan kamu kuruluşlarının sayfaları olabilir.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI : Çağrı Elmas

Doğum Yeri-Tarihi : Elazığ – 17/10/1991

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Alparslan Anadolu Lisesi (Ankara)

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi Gerontoloji Bölümü (Antalya)

Yabancı Dil / Diller : İngilizce

Bilimsel Faaliyetler

Makaleler:

Arun Ö., Elmas Ç., "Yaşlılıkta Ayrım: Çağdaş Türkiye’de Yerel Yönetimleri Bekleyen Zorluklar", Sosyoloji Dergisi, cilt.36, ss.1-16, 2016

Bildiriler:

Elmas Ç., Karakaş H., Holdsworth J.K., "Why As Spo’s First International Chapter We Need To Be Pace Setters", AGHE’s 43rd Annual Meeting and Educational Leadership Conference, Miami, ABD, 9-12 Mart 2017, pp.1-1

Elmas Ç., Arun Ö., "Türkiye’de Dijital Eşitsizlik", I. İlişkisel Sosyal Bilimler Kongresi, İSTANBUL, TÜRKİYE, 13-14 Nisan 2017, ss.32-32

Arun Ö., Elmas Ç., "Antalya Yaşlılık Araştırması (AYA)", III. Pierre Bourdieu Sempozyumu, ANTALYA, TÜRKİYE, 14-15 Nisan 2016, ss.1-1

Arun Ö., Elmas Ç., Aydemir A., Yaşar M.E., "Yaşlılıkta Toplumsal Cinsiyet, Sınıf ve Sosyo-Kültürel Çeşitlilikler: Yerel Yönetimlere Öneriler.” (Gender, Class and Socio-Cultural Differences in Old Age: Suggestions for Local Authorities). ", Yaşlılık Atolyesi, İSTANBUL, TÜRKİYE, 20-21 Ekim 2015, ss.1-1

Yılmaz T. ve Elmas Ç., "Sosyal Politikalarda İnternet’in Konumlanması: İnternet Kullanan Yaşlıların Profili Antalya Örneği", Yaşlı Dostu Kentler Sempozyumu, BURSA, TÜRKİYE, 26-27 Kasım 2015, ss.254-265

Bilimsel Ödüller

James McKenney Student Travel Award, Association for Gerontology in Higher Education (AGHE), Şubat 2017

Diğer Bilimsel Faaliyetler:

- SENEX Yaşlılık Çalışmaları Dergisi, Sekreteryası, 01.02.2017 - Devam Ediyor
- The International Network for the Prevention of Elder Abuse, The International Network for the Prevention of Elder Abuse, Üye, 01.03.2017 - Devam Ediyor
- Sigma Phi Omega Gerontology Academic Honor and Professional Society, , Üye, 01.06.2016 - Devam Ediyor
- Gerontologlar Derneği, , Başkan Yrd. 01.04.2016 - Devam Ediyor
- III. Pierre Bourdieu Sempozyumu, Sekreteryası, , TÜRKİYE, Nisan 2016
- Gerontolog Ulusal Meslek Standardı, Meslek Temsilcisi, , TÜRKİYE, Haziran 2016
- Gerontolog Ulusal Meslek Standardı, Meslek Temsilcisi , TÜRKİYE, Mayıs 2014
- VI. Uluslararası Sosyal ve Uygulamalı Gerontoloji Sempozyumu, Organizasyon Ekibi Üyesi, TÜRKİYE, Ekim 2014
- Gerontolog Ulusal Meslek Standardı, Meslek Temsilcisi , TÜRKİYE, Mart 201

İş Denevimi

Projeler

:

"Üniversite Gençliği Profil Araştırması", Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı ve Yüksek Öğretim Kurumu Tarafından Desteklenen Proje, 2015K170130, Danışman, 2016

Muhafazakarlarda Televizyon İzleme Eğilimleri: Kimlik, Popüler Beğeni ve Sınırlar, TÜBİTAK Projesi, 114K384, Bursiyer, 2014-2014

Çalıştığı Kurumlar :

Arş.Gör., AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015 - Devam Ediyor

E-Posta

:

elmascagri@yahoo.com